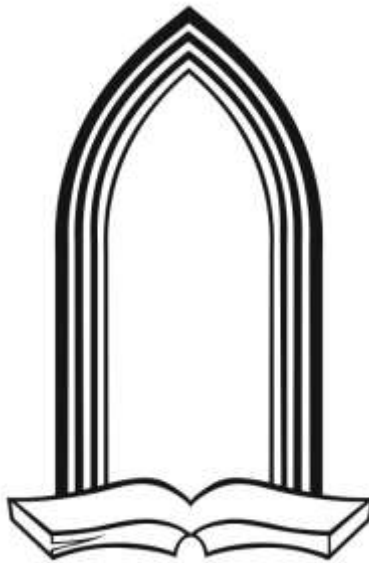

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Центр медієвістичних студій

СТУДЕНТСЬКІ ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ

Збройним силам України!

16'2024

Івано-Франківськ

*Затверджено до друку
Вченою радою Факультету історії, політології і міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Редакційна рада

головний редактор – доктор історичних наук, професор М. М. Волощук (м. Івано-Франківськ)
відповідальний секретар – доктор філософії (PhD), асистент О. Н. Кардаш (м. Івано-Франківськ)

Редакційна колегія

кандидат історичних наук, доцент С. П. Боян-Гладка (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук, доцент Т. В. Галицька-Дідух (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук, доцент М. А. Генік (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук, сестра Дарія ЧСВВ (С. Я. Турків) (м. Львів)
кандидат історичних наук, доцент О. І. Єгрешій (м. Івано-Франківськ)
доктор історичних наук, професор О. С. Жерноклеєв (м. Івано-Франківськ)
кандидат технічних наук, доцент М. І. Козленко (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук, доцент А. З. Королько (м. Івано-Франківськ)
доктор історичних наук, професор І. В. Пилипів (м. Івано-Франківськ)
доктор історичних наук, професор І. Я. Райківський (м. Івано-Франківськ)

Філологічне редагування

співробітник Навчально-наукового центру дослідження історії українського національно-визвольного руху імені професора О. Ю. Карпенка Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, магістр Г. Ю. Пославська

Адреса редакційної ради

76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, Факультет історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
Тел.: +30342-59-61-03

Студентські історичні зошити 2024. Вип. 16

У збірнику вміщено студентські статті, присвячені різноманітним питанням вітчизняної і всесвітньої історії. Авторський колектив складають студенти українських та іноземних закладів вищої освіти. Видання адресоване широкому колу читачів, зацікавлених історією рідного краю та зарубіжних держав.

***СТОРІНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ,
А ТОМУ ЇХНІЙ ЗМІСТ НЕ ОБОВ'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ
РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ***

© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2024
© Факультет історії, політології і міжнародних відносин, 2024
© Центр медієвістичних студій, 2024
© Лілея-НВ, 2024

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Шановний Читачу, перед Тобою черговий 16-й випуск «*Студентських історичних зошитів*», який, незважаючи на воєнні випробування для нашої Держави, все-таки побачив світ 2024-го року. Всі ми цілком свідомі, що у часі повномасштабної війни, брутално, жорстоко розв'язаної російською федерацією 24 лютого 2022 р. проти України, на її вже третьому поспіль році, важливість ґрунтовної наукової роботи, повноцінного функціонування системи освіти та надання усім, хто цього потребує, освітніх послуг – стратегічне завдання виживання Української політичної нації. Молоді освітні та наукові кадри – це запорука не лише розвитку нашої Держави, а й Український внесок у дуже непростий конкурентний європейський і світовий ринок, де, ми переконані, Україна вже себе якнайкраще зарекомендувала та продовжуватиме це робити надалі.

Шпальти ж «*Студентських історичних зошитів*» завжди залишалися відкритими для апробації результатів роботи молодих осіб із будь-яких країн, які щойно стали на стежину своїх наукових студій. Цього разу до Вашої уваги 20 статей та матеріалів 20-ти авторів, які з походження усі є Українцями, але, в силу різноманітних умов і обставин, репрезентують заклади вищої освіти не тільки України (Івано-Франківськ, Львів – Брюховичі), а й Австрії (Відень) і Польщі (Варшава, Люблін). У цьому також є свої переваги, бо так Українці не тільки набувають нового освітнього досвіду, а й знайомлять світ зі своїми науковими дослідженнями, поповнюючи вже відоме новим і досі не знаним.

У нашому ж випадку їхній доробок поділений на шість рубрик, окремі з яких уже давно стали традиційними для журналу та свідчать про неабиякий інтерес до певних періодів Української і світової історії. Йдеться про «*Studia Byzantino-Mediaevalia*», «*Historia Nova*», «*Сторінки Української історії та етнографії XIX–XX століть*», «*Скрижалі Zeitgeschichte*», «*Методика і методологія історичних студій та патріотичного виховання*», а також «*Хроніка*».

Актуальний випуск присвячуємо Збройним силам України, які своєю щоденною жертовністю забезпечують можливість для Українських дітей і молоді здобувати освіту, займатися науковою діяльністю, назагал, наскільки це можливо під час систематичних тривог, ударів безпілотниками та ракетних обстрілів – плекати «сродну працю», а водночас допомагати війську та вірити у Перемогу. Низький уклін і глибока шана Українським воїнам!

Ну і звісно, також традиційно, випускаючи у світ актуальний 16-й номер, ми водночас анонсуємо початок підготовки наступного, запрошуємо всіх охочих молодих науковців та науковиць до якнайтіснішої подальшої співпраці.

Редколегія

STUDIA BYZANTINO-MEDIAEVALIA

УДК 94(340.12:495)«VI»

Катерина Федоровська (Івано-Франківськ, Україна)

CORPUS IURIS CIVILIS ІМПЕРАТОРА ЮСТИНІАНА ЯК ГОЛОВНЕ ЗВЕДЕННЯ РОМЕЙСЬКОГО ПРАВА VI СТ.: ВИБРАНІ АСПЕКТИ

У статті висвітлено і прокоментовано структуру та основні положення Зведення цивільного права ромейського імператора Юстиніана I. Авторкою здійснено аналіз головних положень правової пам'ятки, згідно з якими регламентувалися норми тих чи інших аспектів життя населення Ромейської імперії. Значну увагу авторка зосередила на історичному контексті кодифікації «Corporis iuris civilis», а саме динаміці розширення кордонів імперії, активному реформуванні адміністративної, церковної, військової та інших сфер життя ромейського суспільства. Розглянуто тенденцію посилення централізованого апарату управління в часи Юстиніана I.

Ключові слова: Ромейська імперія, Юстиніан I, Кодекс Юстиніана, Дигести, Інституції, Новели, цивільне право.

Юстиніан I (527–565) був чи не першим ромейським імператором, за правління якого утвердилася ідея союзу духовної та світської влади у Східній Римській імперії. Його політика опиралася на централізований державний апарат та на інститут Церкви. Імператор для зміцнення своєї влади здійснив низку реформ, які стосувалися різних аспектів життя держави, зокрема сфери права. Ще з 528 р. розгорнула свою діяльність комісія на чолі з квестором Трибоніаном. Відтоді розпочалося створення відомого «Corporis iuris civilis» або ж «Зведення цивільного права» імператора Юстиніана. До того часу в імперії функціонував Кодекс Феодосія, зведений імператором у 438 р. До нього схожі спроби кодифікації юридичних праць, домовленостей і трактатів здійснили імператори Діоклетіан (284–305) і Костянтин I Великий (307–337). Втім остаточно зведення всіх правових норм, які регулювали діяльність державного апарату, муніципальну й фіскальну систему, церковне, кримінальне й приватне право, було досягнуто саме Юстиніаном I. У такий спосіб імператор започаткував так звану епоху візантійського права, яке замінило римське¹.

Оригінал тексту «Зведення цивільного права» не зберігся. Натомість до рук дослідників неодноразово потрапляла низка копій, коментарів та витягів з пізніших законодавчих актів. Шарль Фабро в 1643 р. переклав коментарі Феофіла до «Інституцій Юстиніана». На межі XIX–XX ст. низка вчених, серед них Петер Крюгер, Рудольф Шол, Теодор Момзен, Вільгельм Крол, Філіпп Блум, здійснила переклади дванадцяти книг «Кодексу Юстиніана»². У 1891 р. Карл Крюмбахер написав «Історію східноримської літератури від Юстиніана до кінця Східноримської імперії», приділивши окрему увагу цивільному кодексу імператора Юстиніана. Історію ромейського права вивчали також німецькі дослідники XX ст. Дітріх Зімон і Людвіг Бургман. Період ранньої Ромейської імперії досліджував британський історик

¹ Файда О. В. Imperium Christianum // Історія Візантії. Вступ до візантиністики / за ред. С. Б. Сорочана і Л. В. Войтовича. Львів : Априорі, 2011. С. 105.

² Його ж. Історія публікації писемних джерел з історії Візантії // Там само. С. 596–600.

Норман Бейнз, а безпосередньо ромейське суспільне й економічне життя – Андреас Андреадіс³. Проблематика цивільного кодексу Юстиніана висвітлена також в одній із праць сучасного українського дослідника-візантиніста Олега Файди⁴.

Мета статті – висвітлити історію кодифікації «*Corporis iuris civilis*» імператора Юстиніана, охарактеризувати його структуру та вплив на різні аспекти суспільно-політичного життя Ромейської імперії на основі аналізу відповідних наукових публікацій та перекладеного тексту Кодексу Юстиніана.

13 лютого 528 р., за наказом імператора, була скликана спеціальна комісія з 16 осіб, до якої входили квестор Трибоніан, знавець юриспруденції зі школи права Константинополя та два адвокати судів східної префектури⁵. 16 квітня 529 р. Юстиніан I офіційно видав Кодекс, після чого кодифікація ромейських законів Феодосія та інші правові акти втратили свою чинність. Згодом положення Юстиніанового кодексу було видано всім провінціям імперії⁶. Через п'ять років Юстиніан вирішив видати нову версію свого Кодексу, тож 29 грудня 534 р. було офіційно затверджено «*Codex repetitae praelectionis*», зі структури якого були забрані «*Закони цитування*» Валентиніана III, які регулювали написання правових актів юристами⁷.

Загалом кодекс Юстиніана I складається з 12 книг. У першій з них доволі багато уваги акцентовано на церковному законодавстві та на інших аспектах релігійного життя, які регламентувалися загальними принципами християнської доктрини, положеннями про церковне майно, єпископський трибунал тощо⁸. Крім того, першою книгою регламентувалося становище в суспільстві представників єретичних течій, юдеїв та язичників. Власне, першим з них, зокрема аріанам, македонянам, пневматомахам, аполінаріанам, новатійцям, євномійцям, тетрадітам, валентиніанам, павліанцям, монтаністам, фригійцям, маркіоністам, борборитам, мессаліанцям, євхітам, донатистам, аудіанцям, гідропарастетам, таскодрогітам, батрацитам, гермогенійцям, фотинцям, пауліністам, марцелліанцям, офітам, енкратитам, карпократитанам, сакофорам і маніхеям, заборонялося займати владні посади в імперії, укладати юридичні контракти займатися торговельною діяльністю. Крім цього, маніхеї мали бути вигнані з усіх міст та строго покарані. Єретикам заборонялося отримувати майно й нерухомість у спадок, а їхні діти позбавлялися права претендувати на спадок своїх батьків-єретиків. Будь-яке порушення, здійснене єретиками, вважалось публічним злочином проти християнської віри⁹.

В одному з розділів цієї ж книги йшлося про віровідступників: «Якщо хтось, відмовившись від шанованої християнської віри, стане євреєм і приєднається до їхніх святотатських зібрань, ми наказуємо, щоб після доведення звинувачення його майно було конфісковано до скарбниці»¹⁰. Вже згаданим раніше юдеям та язичникам заборонялось утримувати рабів християнського віросповідання. Перших не можна було карати чи пригнічувати без причини¹¹, заборонялось іншим підданим визначати ціни, за якими юдеям дозволялось торгувати тощо. Втім, у деяких аспектах щодо них були застосовані доволі строгі обмеження та покарання. Напри-

³ Мельник М. М. Нарис розвитку світової візантиністики // Там само. С. 608–613.

⁴ Файда О. В. Історія публікації... С. 596–600.

⁵ Його ж. Imperium Christianum... С. 105.

⁶ Kaiser W. Justinian and the Corpus iuris civilis. The Cambridge companion to Roman law / ed. by D. Johnston. New-York : Cambridge University Press, 2015. P. 124.

⁷ Ibidem. P. 126.

⁸ Ibidem. P. 134.

⁹ Corpus iuris civilis / transl. by S. P. Scott. Cincinnati, 1932. B. 1.5. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

¹⁰ Ibidem. B. 1.7. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

¹¹ Ibidem. B. 1.9.13. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

клад, юдеям було заборонено одружуватися з християнами¹², а також займати важливі владні посади, серед них єпарха Константинополя¹³. Загалом євреї могли «зберігати свої обряди, не виявляючи жодного презирства до християнської віри; і якщо вони не утримаються від того, що було незаконним, вони, безсумнівно, втратять привілеї, якими користувалися досі»¹⁴.

У цій же книзі описані джерела права, функції імператора і державних службовців, зокрема префекта Сходу та Іллірії, префекта Африки, генерала армії, квестора, єпарха Константинополя, начальника палацу, проконсула тощо. Насамперед щодо статусу імператора, регламентованого в Кодексі, слід відзначити таке: «Нам дозволено тлумачити питання, що стосуються справедливості та права [...] Бо що є більшим і святішим за Імператорську Величність? Або хто сповнений такої гордості, що може зневажати кесареві рішення, коли засновники стародавнього права вирішили, що конституції, які вийшли з імператорського престолу, мають чітку й ясну силу закону?»¹⁵.

Фактично Юстиніан на юридичному рівні закріпив принцип верховенства влади імператора над законом у державі: «Імператор справедливо вважатиметься єдиним творцем і тлумачем законів; і це положення жодним чином не завдає шкоди засновникам стародавньої юриспруденції, оскільки Імператорська Величність надала їм цей привілей». У 16-му розділі викладено роль Сенату в законодавчих процесах Ромейської імперії. Хоч Сенат «мав сам по собі постійну силу», імператор тримав у своїх руках основну частку законодавчої влади в державі й мав право затверджувати і відстороняти акти, видані Сенатом¹⁶.

Варто розглянути положення про статус префекта Сходу й Іллірії та префекта Африки. По-перше, «правила, оприлюднені префектом преторії, навіть якщо вони можуть бути загальними за своїм характером, повинні дотримуватися, якщо тільки вони не містять щось, що суперечить законам або конституціям, якщо вони згодом не були анульовані Моєю владою». По-друге, «знаменита префектура завжди має юрисдикцію над звичайним суддею, навіть якщо він, можливо, був винен у несправедливості щодо військового». По-третє, префектура мала право розглядати петиції будь-яких підданих щодо «справ, пов'язаних із судноплавством або транспортуванням товарів»¹⁷.

Крім цього, у 27-му розділі викладене положення про відновлення, адміністративний поділ та управління префектури Африки: «Африка завдяки Нашим зусиллям отримала свою свободу за короткий час, після того, як дев'яносто років перед тим була у полоні вандалів, які водночас є ворогами як душі, так і тіла, оскільки шляхом повторного хрещення їх віроломна віра знищила ті душі, які не змогли витримати тортур і покарань, нанесених на них, а тіла останніх, прославлених за походженням, були піддані їхньому варварському ярму, використовуючи найбільшу суворість; і деякі зі Святих Божих Церков були осквернені своєю підступністю, а інші були перетворені на стайні»¹⁸. Було встановлено, що «вся Африка, яку Бог у Своему милосерді наділив Нам, мала ідеальний порядок і мала власну префектуру; так, щоб, подібно до Сходу та Іллірії, Африка, за Нашою поблажливостю, могла бути прикрашена найвищою преторською гідністю, резиден-

¹² Ibidem. B. 1.9.8. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

¹³ Ibidem. B. 1.9.17. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

¹⁴ Ibidem. B. 1.9.10. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

¹⁵ Ibidem. B. 1.14–25 URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

¹⁶ Ibidem. B. 1.16. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

¹⁷ Ibidem. B. 1.26. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

¹⁸ Ibidem. B. 1.27. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

цією якої Ми наказуємо бути в Карфагені, і щоб її назва була поєднана з назвами інших префектур, в преамбулі публічних документів; і тепер Ми постановляємо, що Ваша Високоповажність буде ним керувати»¹⁹.

У межах префектури встановлювалося сім провінцій разом з їхніми судьями: Тінгі, Карфаген, Візатій і Тріполі, що раніше були під владою проконсулів, а також Нумідія, Мавританія та Сардинія²⁰. За стягнення податків міг відповідати не тільки префект преторії, а й інші судді цієї префектури. Також постановлено: «щоб із суддів африканської юрисдикції, цивільних і військових, у Нашому суді не стягувалося більше шести солідів за їхні комісії та листи, що дозволяють їх просування по службі»²¹. До цього ж 27-го розділу були вміщені положення з листа Юстиніана до його полководця та генерала армії Сходу – Велізарія, які постановляли «призначити військового командира в Сардинії та надати стільки солдатів, скільки може знадобитися для охорони місць під його юрисдикцією, які повинні бути розміщені поблизу гір, де, як відомо, проживає народ берберів»²². Імператор наказав активно зайнятися обороною кордонів та посиленням фортифікацій міст, «які були зведені, коли ці регіони перебували під римським пануванням, коли з Божою допомогою ворог був вигнаний із зазначених провінцій»²³.

У 28-му розділі регламентовано статус префектури та єпарха Константинополя, зокрема той факт, що йому мали підпорядковуватися всі жителі міста за умови, що він не буде зловживати своїми повноваженнями²⁴. 29-й розділ присвячений повноваженням й обов'язкам генерала ромейської армії та інших верховних посад у війську. По-перше, полководцям і командирам заборонялося звершувати «абсолютно жодну владу над населенням провінцій, як і префектурові над солдатами»²⁵. По-друге, всі військові мали підпорядковуватися лише своєму суду, чи то в справах кримінальних, чи то цивільних, та не повинні були підлягати юрисдикції цивільних судів²⁶. Також у згаданому розділі положенням листа Юстиніана до Зети, військового командира Вірменії та Понту, регламентовано створення провінції Великої Вірменії, а все її військо передано під командування вищезгаданого полководця²⁷.

Цікавими є і положення наступного розділу щодо обов'язків квестора – основного юриста Ромейської держави та радника імператора з правових питань. Відповідно до кодексу Юстиніана, він мав відповідати за малий реєстр посад, «тобто префектури, трибуни, начальників таборів», який раніше підлягав юрисдикції військових командирів²⁸. Також кодекс встановлював обов'язки цивільних та військових суддів, порядок стягнення податків та привілей суду Александрії, згідно з яким підданим було дозволено «подавати публічні петиції перед суддею відомого міста Александрії, єдиного, якому надано цей привілей, з метою внесення пожегертвувань»²⁹.

Досить багато положень кодексу визначало становище неповнолітніх осіб у ранньосередньовічному ромейському суспільстві. За 2-м розділом 2-ї книги вони

¹⁹ Ibidem. B. 1.27.1. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

²⁰ Ibidem. B. 1.27.2. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

²¹ Ibidem. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

²² Ibidem. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

²³ Ibidem. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

²⁴ Ibidem. B. 1.28. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

²⁵ Ibidem. B. 1.29.1. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

²⁶ Ibidem. B. 1.29.3. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

²⁷ Ibidem. B. 1.29.5. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

²⁸ Ibidem. B. 1.30. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

²⁹ Ibidem. B. 1.56. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

мали право користуватися майном, переданим їм у спадок до наявності опікуна. Їм так само було дозволено вимагати відшкодування за вчинене шахрайство у разі його успішного доведення³⁰. Зрештою, питання прав дітей у державі підсумовує 59-й розділ 8-ї книги: «Нехай ніхто віднині не звертається до Нас за правом на дітей, бо цим законом Ми надаємо його всім без різниці»³¹.

У п'ятій книзі імператорського кодексу регулювалися питання шлюбного законодавства. Зокрема, якщо батьками не було вирішене питання, за кого видати дочку заміж, то вони повинні були звернутися за порадою до керівника провінції. Очевидно, що заборонялися шлюби «зі своєю дочкою, своєю онукою або правнучкою, своєю матір'ю, своєю бабусею або своєю прабабусею; і, по бічній лінії, зі своєю тіткою по батькові або матері, своєю сестрою, дочкою його сестри або її онукою; ні з дочкою свого брата, ні з онукою; і серед зв'язків через шлюб, з його падчеркою, його мачухою, його невісткою, його свекрухою»³². Втім, «шлюб між двоюрідними братами та сестрами буде вважатися законним, незалежно від того, чи є вони дітьми двох братів або двох сестер, або брата і сестри; і будь-які діти від такого шлюбу мають бути законними і можуть стати спадкоємцями своїх батьків»³³. У тій же книзі міститься чимало положень, що регламентують механізми успадкування і передання майна в межах однієї сім'ї. Заборонялося, зокрема, передавати у спадок маєток чоловіка його вдові. Також у разі смерті чоловіка та повторного шлюбу дружини вона була повинна повернути все передане їй майно законним дітям покійного³⁴.

У 24-му розділі шостої книги регламентовано статус спадкоємців. Наприклад, зазначено: «ваша дружина вважається законно призначеною вашою спадкоємицею, якщо вона згадується в заповіті не як ваша дружина, а як пов'язана шлюбом»³⁵. Якщо ж на роль спадкоємця було призначено того, кого покійний помилково вважав сином, і того, хто не був гідним отримання спадку, то він мав бути позбавлений успадкованого майна³⁶.

Дев'ята книга кодексу присвячена сфері кримінального права³⁷. У ній регламентовано порядок звинувачення у злочині та ув'язнення, заборону приватних в'язниць, покарання за державну зраду, крадіжки, вбивства, пограбування, підробку судових справ тощо. Кодексом встановлено правила стягнення суддями штрафів з обвинувачених, що в деяких випадках не могло здійснюватися без дозволу імператора³⁸. Відповідальність за осквернення його імені прописувалася у розділі 7 дев'ятої книги кодексу. Цікаво, що за образу його величності не передбачалося жодного покарання, а лиш співчуття та зневага до підданого-осквернителя³⁹. Заслугує уваги і розділ 14-й про міру покарання раба його господарем. Було дозволено застосовувати певні покарання стосовно рабів, але завдавати смертельну рану чи вбивати його визнавалося злочином⁴⁰. Передбачалося і покарання за переховування кримінальних злочинців: «[...] повинні очікувати такого ж покарання, до якого вони зазнали відповідальності через зв'язок з ними, а кожен, хто свідомо переховує грабі-

³⁰ Ibidem. B. 2.2.2. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

³¹ Ibidem. B. 8.59. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

³² Ibidem. B. 5.4. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

³³ Ibidem. B. 5.4.19. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

³⁴ Ibidem. B. 5.6.1. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

³⁵ Ibidem. B. 6.24.6. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

³⁶ Ibidem. B. 6.24.4. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

³⁷ Kaiser W. Op. cit. P. 134.

³⁸ Corpus iuris civilis. B. 9.49. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

³⁹ Ibidem. B. 9.7. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

⁴⁰ Ibidem. B. 9.14. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

жників і нехтує видати їх правосуддю, на розсуд судді, підлягає фізичному покаранню або грошовому штрафу відповідно до його рівня»⁴¹.

Важко розглянути розділи 49–50 стосовно майна засуджених чи ув'язнених, а також тих, які вчинили самогубство. У деяких випадках усе майно обвинувачених переходило до Казначейства, в інших – у володіння членів їхньої родини. Власне, якщо «майно того, хто, будучи звинуваченим у злочині, покінчив життя самогубством – якщо звинувачення не в державній зраді і не наклав на себе руки, боячись її наслідків, – передається його спадкоємцям»⁴².

Книги 10–12 регламентують аспекти фіскального, муніципального та адміністративного права⁴³. Зокрема слід зауважити, що в десятій книзі Кодексу є низка розділів, що визначають повноваження та функції Казначейства або ж імператорської скарбниці. По-перше, таємне взяття в борг коштів з неї без згоди правителя каралося засланням та конфіскацією всього майна. По-друге, Казначейство мало провідне право щодо вирішення суми того чи іншого штрафу. По-третє, майно осіб, що не залишили за собою заповіту, переходило саме у власність імператорської скарбниці. У разі його привласнення муніципальними органами Казначейство мало право вимагати передання майна на свою користь. Крім цього, захист імператорської скарбниці строго регламентувався у визначених мірах покараннями щодо її пограбування. Зокрема, керівник Казначейства мав виплатити штраф у розмірі половини суми його майна, а прокурор мав відшкодувати всі збитки, завдані державній казні⁴⁴.

Статус імператорської скарбниці також регламентувався у розділах 70–73 одинадцятої книги. Серед іншого вводилися суворіші обмеження щодо осіб, які проживали на підвладній їй території. Заборонялося державним посадовцям забирати землі чи майно, що належало імператорській казні⁴⁵. Також Казначейству надавалось право стягувати будь-які суми з підданих через низку обставин та встановлювати різного роду податки⁴⁶. Варто згадати і про статус земель, що належать церквам. Згідно з пунктом 4 розділу 65 одинадцятої книги вони переходили під опіку ромейського імператора, а керівництво храмів натомість зобов'язувалося збирати усі необхідні суми на користь державної казни⁴⁷. Регламентовано й питання, що стосувалися ромейської грошової одиниці – соліда. Було дозволено вводити в обіг усі соліди, що карбувалися попередніми імператорами. Втім, при зменшенні цінності монети, продукт, потенційно проданий за неї, мав бути зменшений. Також передбачалася смертна кара за навмисну зміну вигляду соліда⁴⁸.

У 12-й книзі кодексу чимало приділено уваги ромейському війську, зокрема його структурі та посадам, майну солдатів та забезпеченню армії продовольством під час війни, а також стосовно того, хто не міг служити у війську. Серед таких осіб були торговці: «Ми забороняємо тим, хто займається торгівлею, як у цьому місті, так і в провінціях, за винятком банкірів, які осіли в цій столиці, віднині служити в армії. Ми наказуємо їм не вступати на службу, оскільки вони корисні в усіх контрактах, але Ми дозволяємо їм приймати будь-яку іншу роботу, не боячись порушити цей закон. Коли, проте, будь-які торговці, яким Ми заборонили вступати

⁴¹ Ibidem. B. 9. 39. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

⁴² Ibidem. B. 9.50.2. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

⁴³ Kaiser W. Op. cit. P. 134.

⁴⁴ Corpus iuris civilis. B. 10.1. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

⁴⁵ Ibidem. B. 11.72. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

⁴⁶ Ibidem. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

⁴⁷ Ibidem. B. 11.65.4. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

⁴⁸ Ibidem. B. 11.10. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

на військову службу, вже вступили на військову службу, Ми даємо їм дозвіл залишити свої заняття та зберегти своє військове звання, добре розуміючи, що якщо вони потім будуть брати участь у будь-яких торгових операціях, вони будуть звільненими зі служби»⁴⁹.

У 29-му розділі тієї ж книги регламентовано становище працівників палацу, серед них Палатина, який відповідав за охорону приватного майна імператора, збір відомства до державної скарбниці та частково за питання відчуження та використання з певною метою імператорських і державних маєтків. Власне, всі працівники палацу чоловічої статі звільнялись від сплати податків. Також кожному з них видавали конкретно визначені знаки залежно від їхнього рангу в справах палацу. Палатини були звільнені від будь-яких «неблагородних робіт», а їхні нащадки – від різних державних зборів⁵⁰.

Актуальним стало питання зведення всіх основних положень минулих юридичних актів різних авторів. Упродовж 530–531 рр. функціонувала очолювана Трибоніаном комісія з 17 членів, зокрема професорів юридичних шкіл, 11 адвокатів судів східної префектури⁵¹. Опрацьовані анотації з близько 2 тис. юридичних праць були кодифіковані в «*Дигести*» або ж «*Пандекти*», що загалом становили 50 книг. Кожна книга поділялася на титули і пункти із вказанням автора тези, назви праці, з якої вона взята, та її порядкового номера. Ф. Блум, досліджуючи «*Дигести*» Юстиніана, помітив, що компіляцію тез можна поділити на три категорії: едиктальна щогла, щогла Сабініана та щогла Папініана. Перші дві первинно становили близько 575 книг, а остання – 292 книги. Ймовірно, структура «*Дигестів*» була пов'язана із розподілом функцій між членами юридичної комісії. Також відомо, що Юстиніан поділив текст на сім частин, очевидно, з огляду на пізніше проведення реформи програми юридичної освіти⁵². У першій з книг «*Пандектів*» зацентровано увагу на регламентуванні джерел права, функцій сенаторів та інших державних посадовців. Левова частка «*Дигестів*» присвячена приватному праву (друга 47 книги), 48-ма книга присвячена кримінальному праву, книга 50 – муніципальному праву. Остання також охоплює різні аспекти правової системи. Крім цього, були створені «*Інституції*» як чотири книги з права для освіти у юридичних школах. Початок першої книги присвячений джерелам права, решта – приватному праву. Наступні регламентують спадкове і майнове право, обов'язки, цивільні процедури та кримінальне право⁵³.

Для прикладу варто розглянути положення першої книги «*Інституцій*». По-перше, щодо джерел права та основних принципів юриспруденції постановлено таке: «Юриспруденція – це знання божественних і людських речей; наука про справедливе і несправедливе». По-друге, право загалом поділялось на державне, яке «стосується правління Ромейської імперії», і приватне, яке регламентує «інтереси осіб»⁵⁴. Щодо визначення свободи людини в державі було встановлено, що «це природна можливість людині чинити за своєю волею, якщо цьому не перешкоджає сила чи закон». Інститут рабства вважався «інститутом права націй, за яким одна людина робиться власність іншого, що суперечить природному праву». Власнику дозволялось мати владу над рабом та всім, що перед тим вважалось його майном. Втім, він не мав права чинити неконтрольоване насильство над невольником, що

⁴⁹ Ibidem. B. 12.35. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

⁵⁰ Ibidem. B. 12.29. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

⁵¹ Kaiser W. Op. cit. P. 124.

⁵² Kaiser W. Op. cit. P. 127.

⁵³ Ibidem. P. 133.

⁵⁴ Iustiniana Institutiones, based upon the Latin Text of Krueger's edition / proofreading by Dr. Philippe Paschel. Lib. 1. Tit. 1. URL: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/just1.gr.htm>

було, зокрема, юридично закріплено конституцією імператора Антоніна Пія (138–161). Так само вбивство власного раба прирівнювалося до вбивства чужого⁵⁵.

Характерно, що у згаданій книзі «*Інституцій*» були й положення про подружжя та сімейні відносини в Ромейській імперії. Чітко встановлювалася заборона інцестів, окрім союзів двоюрідних братів і сестер. Щодо відносин між батьками й дітьми встановлено: «Дитина, народжена вами з дружиною, у вашій владі». Крім цього, у владі чоловіка перебували його внуки, народжені від сина, але не від дочки. Цікаво, що влада батьків над дітьми в цьому документі визначалася як характерна саме для ромеїв, «бо жоден інший народ не має такої влади над своїми дітьми, як ми маємо над своїми»⁵⁶.

Кодекс Юстиніана, «*Дигести*» та «*Інституцій*» разом сформували «*Зведення цивільного права*», які у своїй сукупності стали легітимними у цілій імперії 30 грудня 533 р. Втім, згодом у його структуру додали ще й «*Новели*», або ж *novellae constitutiones* – імператорські укази, що видавалися в конкретному регіоні, провінції чи цілій імперії. Перший з них був виданий 1 січня 535 р., останній – 25 березня 565 р.⁵⁷ Загалом «*Новели*» охоплюють усі аспекти права – адміністративне, фіскальне, кримінальне, приватне та навіть церковне. У першій з них, наприклад, були введені зміни щодо порядку спадковості, а в новелі 18 березня 535 р. – зміни в законі про шлюб⁵⁸. Також новела Юстиніана, видана 16 березня 535 р., здебільшого присвячувалася питанню хіротонії єпископів та інших кліриків. Її копії було надіслано патріарху Константинопольському, Александрійському, Антіохійському та Єрусалимському, як і префекту преторії Сходу та Іллірії. Виникає думка, що новели могли й не видаватися для цілої імперії, бо в такому разі вони були б надіслані всім державним посадовцям та духовенству, під чий вплив були ті чи інші землі держави. А таких випадків наразі не зафіксовано.

Слід також звернути увагу на трансформацію юридичної освіти в Ромейській державі за правління Юстиніана I. До його реформи 15 грудня 533 р. юридичні школи функціонували в різних містах імперії, серед них в Антіохії та Александрії⁵⁹. Юстиніан обмежив їхнє функціонування Константинополем, Римом та Бейрутом: «Ми також бажаємо, щоб ці три томи, складені нами, викладалися не лише в наших імперських містах, але й у найвеличнійшому місті Бейруті, яке будь-хто цілком може назвати матір'ю закону, з тієї причини, що це вже було вирішено колишніми імператорами, і ми не бажаємо, щоб інші місця, які не отримали цього привілею від колишніх суверенів, користувалися ним»⁶⁰. Власне, скасування вивчення юриспруденції в інших містах, зокрема Александрії, було пов'язано з тим, що там нерідко «малоосвічені люди викладають фальшиві правові доктрини». Раніше 5-річний навчальний план в юридичних школах полягав у вивченні різноманітних праць та правових актів. Після кодифікації «Зведення цивільного права» молоді юристи почали вчитися за його частинами. Перший рік присвячували вивченню «*Інституцій*», наступні два – «*Дигестів*», а останній – безпосередньо Кодексу Юстиніана. Цілком імовірно, що пізніше додали ще рік на вивчення «*Новел*»⁶¹.

⁵⁵ Ibidem. Lib.1. Tit. 3. URL: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/just1.gr.htm>

⁵⁶ Ibidem. Lib.1. Tit. 9–10. URL: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/just1.gr.htm>

⁵⁷ Ibidem. Lib.1. Tit. 1. URL: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/just1.gr.htm>

⁵⁸ Kaiser W. Op. cit. P. 137.

⁵⁹ Ibidem. P. 122.

⁶⁰ Corpus iuris civilis. B. 1.17.2(7). URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

⁶¹ Kaiser W. Op. cit. P. 126–127.

У цьому контексті слід розглянути положення 18-го розділу 11-ї книги Кодексу: «Ми наказуємо, щоб усі ті, хто, незаконно прийнявши титул професора, звикли навчати своїх учнів, зібрані разом з усіх частин світу та зібрані в громадських місцях або в камерах, не продовжували практикувати це огульне видовище; і якщо хтось спробує це зробити, після того, як Ми заборонили й засудили це проголошенням цього закону, він не тільки буде таврований ганьбою, на яку заслуговує, але також буде вигнаний з міста, де він незаконно здійснює цей чин»⁶².

Політику імператора Юстиніана та основні принципи, за якими було зведено «*Corpus iuris civilis*», найкраще характеризує теза однієї з виданих ним новел: «Всевишня благодать надала людству два найвеличніші дари – священство і царство; те [перше] піклується про угоду Богу, а це [друге] – про інші предмети людські [...] Коли і Церква з усіх боків упоряджена, і державне управління рухається твердо і шляхом законів направляє життя народів до справжнього блага, то виникає добрий і сприятливий союз Церкви і держави, такий жаданий для людства»⁶³.

Отже, «*Corpus iuris civilis*» Юстиніана I як основне зведення ромейського права періоду раннього Середньовіччя на законодавчому рівні закріпив усі суспільні норми, принципи та апарат державного управління, регламентував аспекти економічного, релігійного життя імперії, а, головне, статус правителя та Церкви в державі. Ще довгий час частина його положень впроваджувалася до законодавства багатьох європейських країн, а також активно вивчалася і коментувалася в західних університетах. Сам по собі текст «*Зведення цивільного права*» є комплексним джерелом для глибокого дослідження різних аспектів історії Східної Римської імперії. Дискусійним залишається питання його повної достовірності, адже до нашого часу записи «*Corporis iuris civilis*» Юстиніана I дійшли лише у формі витягів з пізніших законодавчих документів чи авторських коментарів, а тому потребують подальшого критичного аналізу з боку науковців.

The article describes and comments on the structure and main provisions of the Compendium of Civil Law of the Eastern Roman Emperor Justinian I. An analysis of theses from the source, according to which the norms of certain aspects of the life of the Eastern Roman Empire were regulated, was carried out by the author. In addition, the historical context of the codification of the Corpus iuris civilis was taken into account, namely the significant expansion of the empire's borders, the active reformation of the administrative, ecclesiastical, military and other spheres, as well as the tendency to strengthen the centralized management apparatus during the time of Justinian I.

Key words: Eastern Roman Empire, Justinian I, Code of Justinian, Digests, Institutions, Novels, civil law.

⁶² Ibidem. B. 11.18. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/codjust_Scott.htm

⁶³ Файда О. В. Imperium Christianum... С. 118–119.

УДК 94(341.215.1:272)«09/12»

Аліна Середюк (Івано-Франківськ, Україна)

**СХІДНА ПОЛІТИКА СВЯТОГО ПРЕСТОЛУ:
ВІД АДАЛЬБЕРТА ТРІРСЬКОГО (968–981) ДО ГРИГОРІЯ ІХ (1227–1241)**

У статті проаналізовано східну політику Римської курії упродовж X–XIII ст. Авторка дослідила налагодження дипломатичних стосунків із Папською областю до і під час християнізації спільнот сходу континенту, перетворення Церкви в політичну силу за часів Оттона I, Оттона II, Оттона III, «Велику схизму» на тлі стосунків східного і західного світів Христового вчення, аспекти папської східної політики тощо. Окрім того, проаналізовано протистояння Імперії ромеїв і Святого Престолу в контексті поширення впливу на Русь. Розглянуто проповідницьку місію орденів домініканців і францисканців.

Ключові слова: Церква, Русь, політика, Папа, експансія, окатоличення.

Від часу свого виникнення і впродовж усього періоду Середньовіччя Церква стала одним з головних владних інститутів у Європі. Усе суспільно-політичне життя спиралося на настанови єпископів і місцевого духовництва, хоча для початку X ст. характерним був певний моральний занепад окремих духовних спільнот, зловживання владою, випадки конкубінатів тощо.

Метою статті є висвітлення східної політики Папської курії упродовж X–XIII ст. Для досягнення окресленої мети виокремимо основні **завдання**: 1) прослідкувати основні напрями східної політики Апостольської Столиці в окреслений період; 2) охарактеризувати тісні взаємовідносини між Римською курією і державою Рюриковичів у X – першій половині XIII ст.

За часів саксонської династії Оттонів її представники самі призначали пап, головували на синодах і всіляко підіймали авторитетність папства. Під час правління імператора Оттона I (962–973 рр.) єпископи й абати залучалися до королівської служби і збагачувалися в такий спосіб маєтками¹. Варто зауважити, що Церква як інституція стала великим феодалом: приблизно третина земель Західної Європи знаходилася у власності соборів і монастирів. Зростання кількості землі робило духовенство більш впливовим, підіймало на верхівку феодального суспільства. Престол Св. Петра виступав як консолідуючий фактор для держав латинського Заходу. Тому не дивно, що папи прагнули розширити свій вплив чи пряму юрисдикцію далі на Схід².

Важливо відзначити, що за правління Оттона I християнство прийняли польський князь Мешко I і деякі правлячі еліти Угорщини. Відтак польський князь Болеслав Хоробрий підтримував латинських ченців не тільки завдяки великій любові до Бога, а й мав за мету поширення свого впливу разом з латинською церковною традицією на сусідні землі³. Спроби Латинської церкви проникнути на терени Русі намагався реалізувати ще німецький король (з 962 р – імператор) Оттон I, який відправив свого архієпископа з метою християнізації населення Русі, розширення сфери політичного впливу далі на схід Європи. Підтвердження цьому

¹ Frassetto M., Cunningham M. The church of the early Middle Ages // Encyclopaedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/Roman-Catholicism/The-golden-age-of-Scholasticism>

² Рамм Б. Я. Папство и Русь в X–XV веках. Москва ; Ленинград : АН СССР, 1959. С. 17.

³ Якимів Е. Поява латинських ченців і становлення католицьких чернечих орденів в Україні (X–XV ст.) // Українське релігієзнавство. 2002. № 24. С. 96.

віднаходимо у «Хроніці» Тітмара Мерзебурзького (Кн. II, 22): «Він [імператор Оттон I – *упоряд.*] випустив з уваги [призначаючи архієпископа – *упор.*] Адальберта Трійського, в минулому монаха, який раніше був призначений єпископом на Русь та якого язичники вигнали [...]»⁴. Очевидно, це трапилося завдяки княгині Ользі, котра, розуміючи неможливість охрестити цілу Русь за східним обрядом, намагалася встановити тісні дипломатичні зв'язки з Оттоном I. Виславши посольство до володаря, княгиня просила його відправити до Києва латинських священників і єпископа⁵. Однак писемні джерела руського походження переважно мовчать про церковні і політичні контакти Русі з Апостольською столицею.

Можливо, Східна Римська імперія всіляко підтримувала поганські та завоєвницькі настрої руських володарів, щоб мінімізувати їхні відносини з Римом. Звичайно, стан культурного і духовного розвитку Русі бажав бути кращим за часів правління Святослава, який після своєї загибелі 972 р. залишив на Київському престолі 17-річного сина Ярополка⁶. Намагаючись і надалі підтримувати традицію бабусі, княгині Ольги, молодий князь вислав посольство з дарами до Кведлінбурга в 973 р., де відбувався імперський з'їзд на чолі з Оттоном I. Можливо, у відповідь на Ярополкове представництво при дворі Оттонів на руських теренах у 977 р. вперше з'явилися послы папи Бенедикта VII⁷. Мета візиту невідома, так є підстави припускати, що це було налагодження подальших взаємин із західним світом.

Однак через загибель Ярополка в міжусобній війні з його братом, новгородським князем-язичником Володимиром Святославовичем, який зайняв Київ близько 980 р. спроби утвердити на теренах Русі християнство латинської традиції не увінчалися успіхом⁸. Згодом саме Володимир охрестив населення Русі, найочевидніше, за грецьким обрядом. Послы, котрі вирушили до Константинополя, щоб ознайомитися з обрядами, доповідали: «Якби грецька релігія була погана, твоя бабуся Ольга, наймудріша з усіх смертних, її б не обрала»⁹. Незважаючи на прогреські позиції наступних редакторів «*Повісті временних літ*», які хвалили князя за правильний вибір християнської традиції, літописець, усе ж, повідомляв про контакти Володимира з латинянами та конфесійні відмінності між латинським і грецьким обрядами¹⁰: «Не приймай же учення од латинян, бо їхнє учення перекручене. Увійшовши бо в церкву, вони не поклоняються іконам, а, стоячи, поклоняться [кожен], і, поклонившись, напише хреста на землі, і цілує, і стане ногами просто на ньому; так що, лігши, цілує, а вставши – топче [...]»¹¹. В кінцевому підсумку, згідно з літописним повідомленням, Володимир відмовився прийняти християнство за латинським обрядом: «Тоді прийшли іноземці з Риму від папи, кажучи, [що] говорив їм великий папа: “Ми всі створені одним богом і рід усіх нас ведеться від одного Адама... але віра твоя темна і мерзотна, а наша віра світла: ми всі служимо і

⁴ Записи у «Хроніці» Т. Мерзебурзького про спроби імператорів «Священної Римської імперії» окатоличити Русь та про перших німецьких місіонерів // *Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.)*. Збірник документів і матеріалів / упор. Є. А. Гринів, Б. В. Грабовецький та ін. Київ : Наук. думка, 1988. С. 11.

⁵ Власто А. П. *Запровадження християнства у слов'ян*. Вступ до середньовічної історії слов'янства / пер. з англ. С. Полохайла. Київ : Юніверс, 2004. С. 298–299.

⁶ Лужницький Г. *Українська церква між Сходом і Заходом*. Нарис історії Української церкви. Філадельфія : Накладом союзу українців католиків «Провідіння», 1954. С. 41.

⁷ Хома І., о. *Нарис історії Вселенської Церкви*. Рим : Заходами Італійського Францісканського Руху, 1990. С. 197.

⁸ Лужницький Г. Назв. праця. С. 41.

⁹ Власто А. П. Назв. праця. С. 304.

¹⁰ Там само.

¹¹ Літопис Руський. URL: <http://litopys.org.ua/litop/lit06.htm>

поклоняємося Господу Богу Вседержителю Ісусові Христові, який створив небо і землю і все живе – видиме і невидиме”. [...] Відповів їм Володимир: “Ідіть, звідки прийшли, вже наші батьки цього не прийняли”¹². Однак це не свідчило про цілковитий розрив Рюриковичів з Апостольською столицею.

Натомість певним успіхом Риму стало створення у 1000 р. Гнезненського архієпископства у володіннях Болеслава I Хороброго з династії П’ястів. Римська курія отримала новий центр впливу на Сході та, особливо, важелі протидії німецькому імператорові Оттону III. Ці події описані в згаданій «Хроніці» Тітмара Мерзебурзького: «А як цезар був тоді ним [Болеславом – А. С.] прийнятий, як той проводжав його через свої землі аж до Гнезно, сказати комусь – не повірять. Побачивши здаля бажане місто, Оттон босоніж і зі смиренням увійшов до нього, з гідністю був прийнятий місцевим єпископом Унгером і введений ним до церкви. Добиваючись для себе милості Христової, він зі слізьми закликав заступництво мученика Христова. Не зволікаючи, він заснував там архієпископство, як я сподіваюсь, у законний спосіб, але все ж без згоди того єпископа, чийї юрисдикції підлягала вся ця країна [...]»¹³. Іншим новим осередком впливу латинського християнства стало королівство Угорщина – до певної міри, радше, як противага еллінізму, а не сфера повноважень папства. В останні роки X ст. католицизм поширювалося серед угорської феодальної знаті¹⁴.

Новим етапом взаємин Рюриковичів з латинським Заходом став початок XI ст., коли на Русь 1007 р. вирушив місійний архієпископ Бруно Кверфуртський (Боніфаций у чернецтві). Проповідник мав чітку мету – повернути печенігів до християнства. Князь Володимир приязно зустрів гостя, який близько місяця залишався в Києві перед початком своєї місіонерської подорожі. За свідченнями архієпископа, Володимир намагався відмовити його йти до печенігів, з якими мав давню ворожнечу, аргументуючи, що Бруно вб’ють на третій день. Однак місіонера переконати не вдалося, тож князь супроводжував його до південних кордонів держави. Загалом подорож можна назвати успішною, бо принаймні 30 осіб охрестилося, а подальша християнізація печенігів, очевидно, відбувалася під покровительством князя і його священників¹⁵. Можемо припустити, що архієпископа Бруно з Кверфурта відправили на терени Русі не лише задля навернення язичників, а й для розвідувальної роботи у Східній Європі. Остаточною метою місіонера стало проникнення у землі ятвягів. Це вкотре свідчить про далекоглядність Папського Престолу у здійсненні східної політики¹⁶.

Вартим уваги є також епізод прибуття на Русь колобжезького єпископа Рейнберна, котрий мав супроводжувати дочку польського князя Болеслава I, видану заміж за Святополка, сина Володимира Святославовича. Тітмар Мерзебурзький, на противагу руському князеві та його народові, описував Рейнберна працьовитим і розумним, гідним сану єпископа: «Святилища ідолів він, зруйнувавши, спалив; море, обжите демонами, він, кинувши туди 4 помазаних святою оливою камені й освятивши водою, очистив; виростив для всемогутнього Господа нову гілку на

¹² Свідчення Никонівського літопису про папські посольства на Русь та категоричну відмову князя Володимира прийняти християнство з Риму // Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.). Збірник документів і матеріалів / упор. С. А. Гринів, Б. В. Грабовецький та ін. Київ : Наук. думка, 1988. С. 11.

¹³ Титмар Мерзебургский. Хроника : в 8 кн. 2-е изд., исправл. / перевод с лат. И. В. Дьяконова. Москва : Русская панорама, 2009. С. 63.

¹⁴ Рамм Б. Я. Указ. соч. С. 47.

¹⁵ Заславський В. Київські князі і Католицька Церква // Відкриваючи таємниці християнства. URL: <http://radiomaria.org.ua/kivski-knyazi-i-katolicka-cerkva.-9308>

¹⁶ Якимів Е. Назв. праця С. 97.

безплідному дереві, тобто правив надзвичайно безглуздому народу слово святої проповіді [...]»¹⁷. Але, дізнавшись про підготовку змови Святополка, київський князь Володимир наказав ув'язнити сина, його дружину та єпископа Рейнберна. Останній так і помер у в'язниці, а сина з жінкою 1013 р. було звільнено і переселено до Вишгорода¹⁸. Після смерті Володимира у 1015 р. Святополк тимчасово утвердився в Києві за допомогою свого тестя, польського короля Болеслава I Хороброго. Останній після свого повернення з Києва, можливо, навіть безуспішно звернувся до папи Бенедикта VIII з проханням надіслати єпископа для Русі¹⁹. Як вважав український діаспорний історик Григор Лужницький, не підтверджено, чи справді присланий з Болгарії Олексій став очільником Руської церкви, а чи був папським легатом, висланим для освячення храму Св. Софії, збудованого близько 1017 р. Проте особливого значення для руської церковної організації він так і не мав²⁰. У будь-якому разі Римська курія не могла ігнорувати факту могутності держави Рюриковичів, зважаючи на її величезні матеріальні, земельні й людські ресурси²¹.

Від середини XI ст. східна політика Престолу Св. Петра, в основному, визначалася характером взаємин між східним і західним патріархами на тлі церковного розколу 1054 р., а також церковно-політичного протиборства Рима і Константинополя в Південній Італії²². За попередні наклепи, доведення до схизми і підбурювання нижчого священництва кардинал Гумберт 16 липня 1054 р. склав екскомунікаційний декрет на ім'я константинопольського патріарха Михайла Керулярія і його соратників: «Отже, оскільки ми не зазнали цієї нечуваної образи і рани [...] і були стурбовані, що католицька віра буде різними шляхами підірватися [...] ми підтверджуємо наступну анафему [...] Михайлу, неофіту, нареченому патріархом, який прийняв чернечі вбрання лише через страх перед людьми і нині обвинуваченому багатьма в найтяжчих злочинах; з ним і Леву, що називається єпископом Охридським; також Костянтину, сакеларію вищезгаданого Михайла, який богохульно топтав ногами жертвні дари Латинян; і всім їхнім прихильникам у вищезгаданих помилках і упередженнях: нехай буде їм анатема, маранафа [...] Амін»²³.

Як на розкол відреагували на Русі? Незважаючи на схизму, Рюриковичі все ще зберігали тісні стосунки з правителями латинського Заходу і безпосередньо з Папою Римським у другій половині XI ст. Підтвердженням цього є листування Анни Ярославни з папою Миколаєм II²⁴. Будь-які антилатинські акції ромейів не зафіксовані в джерелах. Навпаки, свідчення невдоволення папською політикою потрапили до руського літописання не раніше, ніж на початку XII ст.²⁵ З іншого боку ігумен Києво-Печерського монастиря Феодосій у своєму творі «Слово про віру християнську і про латинську» виступив проти Латинської церкви, звинувачуючи її

¹⁷ Титмар Мерзебургский. Указ. соч. С. 162–163.

¹⁸ Рамм Б. Я. Указ. соч. С. 46–49.

¹⁹ Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. *Medium Aevum: Середні віки: підручник з історії середніх віків для історичних факультетів університетів*. Львів : Тріада Плюс, 2010. С. 146.

²⁰ Лужницький Г. Назв. праця. С. 54.

²¹ Хома І., о. Назв. праця. С. 198.

²² Migne J. P. *Patrologiae cursus completus: sive bibliotheca universalis, integra uniformis, commoda, oeconomica*. Paris : Garnier, 1882. P. 744–749; Bury J. B. *The Cambridge Medieval History*. Cambridge : University Press, 1923. Vol. 4. P. 265–266; Ware T. *The Orthodox Church*. London : Penguin Books, 1963. P. 67.

²³ Приписуваємий кардиналу Гумберту, єпископу Сильва-Кандиды краткий отчет о том, что проделали послы Святого Римского и Апостольского Престола в Царствующем Граде. URL: https://web.archive.org/web/20130921055007/http://www.unavoce.ru/library/excommunication_caerularius.html

²⁴ Лужницький Г. Назв. праця. С. 58.

²⁵ Там само. С. 64.

у відході від загальних християнських традицій. Одночасно з Феодосієм проти католицизму виступив митрополит Київський Георгій. У творі «Змагання з латиною» він критикував латинські обряди й догматику. З полемічним твором проти латинського обряду виступив і митрополит Іоанн II. Однак ці антилатинські настрої мали полемічний контекст, що міг бути пов'язаний зі зростанням невдоволення ромейського вищого духовництва тісними взаєминами Києва із західним світом²⁶.

Нова віха в історії взаємин правителів Русі з Римською курією та Священною імперією розпочалася в останній чверті XI ст., коли Ізяслав Ярославич, прагнучи зайняти батьківський стіл, звернувся по допомогу до племінника, польського правителя Болеслава II Сміливого. Не досягнувши успіху, Ізяслав звернувся до німецького імператора Генріха IV, з котрим Болеслав був у ворожих стосунках. Від імені імператора до Ізяслава був відправлений трірський єпископ Бурхард²⁷. Водночас син Ізяслава Ярополк вирушив до папи Григорія VII, склавши присягу вірності Христовому Намісникові та, поклонившись гробам св. апостолів Петра й Павла, просив отримати з рук Григорія VII руське королівство як лен Св. Петра. Про це свідчить послання римського понтифіка до князя Ізяслава, батька Ярополка: «Єпископ Григорій, раб рабів божих, Дмитрію, королю руському і королеві, жінці його, надсилає вітання й апостольське благословення. Ваш син під час відвідин апостольського престолу прибув до нас, і оскільки він хотів одержати королівство як дар св. Петра з наших рук, то звернувся до нас з покірними благаннями, рішуче заявляючи, що це його прохання підкріплене вашою згодою, і що він впевнений у своїх прагненнях [...] Хай же знає ваша найясніша величність, і ми проявляємо величезну готовність до цього, що про які б справедливі справи відповідно до своїх потреб ви не попросили у нашого престолу, без сумніву, негайно задовольнимо ваші прохання [...]»²⁸.

Також Ярополк принагідно просив понтифіка вплинути на Болеслава II, щоб той повернув відібране майно його батька Ізяслава. Так, у листі папи до згаданого польського володаря читаємо: «Єпископ Григорій, раб рабів божих, Болеславу, князю польському, надсилає привіт і апостольське благословення [...] Якщо це вас тішить, без сумніву, вам перш за все необхідно пам'ятати про обов'язок любові, який [ми змушені сказати] ви порушили, віднявши багатства у руського короля. Тому, співчуваючи вам, ми дуже просимо і благаємо вас, заради любові до Бога і св. Петра, повернути руському королю все те, що відняли у нього Ви чи ваші люди [...]»²⁹. Отже, Ізяслав і Ярополк вміло маневрували між обома ворогуючими сторонами – Болеславом II Сміливим та імператором Генріхом IV, вдало використовуючи у своїх інтересах підтримку римського понтифіка Григорія VII.

Саме з часу понтифікату Григорія VII руський напрям східної політики Апостольської столиці зайняв окреме місце, насамперед, через поглиблення товар-

²⁶ Колодний А., Яроцький П. та ін. Історія релігії в Україні: навчальний посібник. URL: https://pidru4niki.com/19480327/religiyeznavstvo/borotba_mizh_rimom_vizantiyeyu_religiyniy_vpliv_ukrayinskiy_narod_shidna_politika_apostolskoyi_stolits

²⁷ Рамм Б. Я. Указ. соч. С. 63.

²⁸ Послання папи Григорія VII великому князю Ізяславу (Дмитрію) Ярославичу з повідомленням про підтримку його сина Ярополка, якому ніби передає право на управління Руссю за визнання верховної влади римського папи // Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.). Збірник документів і матеріалів / упор. С. А. Гринів, Б. В. Грабовецький та ін. Київ : Наук. думка, 1988. С. 12.

²⁹ Послання папи Григорія VII до польського короля Болеслава II Сміливого. З повідомленням про прибуття папських послів у Польщу з метою поширення діяльності єпископів та з проханням повернути князю Ізяславу присвоєну королем частину казни князя // Там само. С. 13–14.

но-грошових відносин завдяки схрещенню численних торговельних шляхів³⁰. Для розуміння характеру взаємин Престолу Св. Петра з династією Рюриковичів слід зважати теж на період міжусобних воєн і початок політичної роздробленості Русі першої половини XII ст., які провокували піднесення ідеї релігійної єдності та поглиблювали усвідомлення власної етнорелігійної ідентичності³¹.

Найбільш рішучий заклик до запровадження християнства латинського обряду на руських землях XII ст. містився в посланні краківського єпископа Матвія до войовничого абата Бернарда Клервоського: «[...] чи може хтось [...] викоренити нечестиві обряди і служби русинів [...] Ми ж уповаємо на Господа Ісуса, що якби це був абат Клервоський, він міг би звершити це блага Діло. А цей народ руський, числом своїм незліченним зіркам [на небі] подібний, ні правил віри православної, ні настанов справжньої релігії не дотримується. І, нехтуючи тим, що поза католицькою церквою не може бути місця для істинного дароприношення, як і при дароприношенні – Тіла Господнього, він, як відомо, ганебно відмовляється від [повторних католицьких] шлюбів та від перехрещування, як також від інших церковних таїнств. Отак, пройняті не тільки різними хибними поглядами, але і єретичною порочністю вже з першого дня свого хрещення, вони визнають Христа самим лише іменем, а насправді, в душі, заперечують. І не бажає названий народ бути схожим ані з латинською, ані з грецькою церквою, а, відрізняючись від обох, не дотримується таїнств ні тієї, ні іншої. Але все це, о пане, відсікли краще за меч двосічний, ваші проповіді, якби ви відвідали цей [народ] і якби надихнув вас дух святий [...]»³². Пізніше, на соборі у Франкфурті 1147 р., саме Берnard Клеворський виступив із закликком «знищити або народ слов'янський, або їхню віру»³³.

У цей час у Києві розгорнули свою діяльність ченці-бенедиктинці, які мали значну місіонерську практику. У них був свій монастир та костел; місіонери працювали в повній злагоді з місцевим населенням³⁴. Так, у 1154 р. при нападі половців на Київ був спалений католицький храм³⁵.

Уже на початку XIII ст. папство не могло не взяти до уваги посилення могутності князя Романа Мстиславовича, якому вдалося захопити київський престол близько 1201 р. Тож близько 1204 р. папа безуспішно запропонував Романові корону за умови прийняття католицького обряду: «Також і папа, дізнавшись, що Роман перемиг угорців і ляхів і цілу Русь узяв під свою владу, слав до нього своїх послів, щоб намовити його перейти на католицьку віру, обіцяючи, що подарує йому міста і зробить королем Русі. Роман же відмовлявся від листа, а вони, не соромлячись, намовляли його улесливими словами. Роман же, коли один з послів почав говорити йому, який то папа могутній і що може його Петровим мечем зробити багатим, сильним і славним, вийнявши меч свій, сказав: «Чи такий-то Петрів меч у папи? Якщо в нього є такий, то він може міста роздавати, а я, поки маю [свій] при боці, не хочу [нічого] придбавати [інакше], як тільки кров'ю, так, як батьки й діди наші розмножили землю Руську [...]»³⁶.

³⁰ Рамм Б. Я. Указ. соч. С. 73.

³¹ Там само. С. 75.

³² Послання краківського єпископа Матвія войовничому католикові, абатові Б. Клервоському з закликом насаджувати на Русі та в інших слов'янських країнах католицьку віру // Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.). Збірник документів і матеріалів / упор. Є. А. Гринів, Б. В. Грабовецький та ін. Київ : Наук. думка, 1988. С. 15–16.

³³ Рамм Б. Я. Указ. соч. С. 77.

³⁴ Якимів Е. Назв. праця. С. 98.

³⁵ Рамм Б. Я. Указ. соч. С. 81.

³⁶ Письмова згадка про відмову галицько-волинського князя Романа Мстиславовича від пропозиції римського папи Інокентія III прийняти католицизм // Боротьба Південно-Західної Русі і України

Наступна спроба повернути населення Русі до латинської церковної традиції належали папі Інокентію III. У своєму посланні до руського духовництва з Вітербо від 7 жовтня 1207 р. він писав: «Ви, немовби пасинки, так довго були віддалені від лона матері, а ми, призначені богом на пастирську службу, щоб повчати свій народ [...] Тому-то ми постійно намагаємося переконливими закликами та повчаннями привернути вас до вашого наставника [...] Для того щоб зберігалася єдність церкви непорушною, Господь встановив їй одного главу і одного вчителя – св. Петра [...] Ми не можемо тепер промовчати і про інших, коли імперія і церква греків майже повністю перейшли до вшанування апостольської столиці і покірливо приймають її настанови і підкоряються її наказам [...] Тому посилаємо до вас нашого найкращого сина, кардинала-пресвітера св. Віталія, людину благородного походження, освічену, відому чесністю своїх звичаїв [...] Посилаємо його з настановою, щоб він дочку повернув до матері, а частину тіла – до голови. Даємо йому всі повноваження, щоб він у ваших краях виривав і ламав, будував і насаджував все те, що у ваших краях треба виривати і ламати, будувати і насаджувати»³⁷. У такий спосіб понтифік закликав населення Русі та її духовництво до об'єднання у лоні Католицької церкви під своєю владою, розглядаючи ромеїв і візантійський обряд, відповідно, як спільноти і вчення, підвладні Апостольській столиці.

За правління найближчих спадкоємців Інокентія III – Гонорія III і Григорія IX східна політика Престолу Св. Петра значно видозмінилася. Якщо папа Інокентій III намагався здійснити об'єднання Києва з Римом, не порушуючи східний обряд (що було підтверджено рішенням IV Латеранського собору), то завданням його наступників Гонорія III і Григорія IX було повернення русинів до латинської церковної традиції. Знову загострилася боротьба з імператором, котрим у 1220 р. став Фрідріх II Гогенштауфен. Йому вдалося переманити на свій бік деяких грецьких правителів, тож до кінця правління Гонорія в 1227 р. коаліція витіснила латинян. Заходи, вжиті Григорієм IX задля поширення свого впливу на Схід, не принесли очікуваних результатів³⁸.

Григорій IX безуспішно намагався схилити Данила Романовича в 1231 р. до прийняття католицизму і «звичаїв християн-латинян». 18 липня того ж року понтифік писав князеві: «[...] наставником своїх овець Христос поставив св. Петра [...] І той [залишається] поза цією кошарою і є чужим господньому стадові, хто відмовився визнати владу Христового намісника, тобто св. Петра, і покірливо йому підкорятися [...] Як дізнались ми з повідомлення шановного брата нашого єпископа пруського, ти – християнський князь, але дотримуєшся грецьких і руських звичаїв і обрядів і вимагаєш цього від тих, що живуть у твоєму королівстві, але тепер, натхнений божою милістю, бажаєш перейти до поклоніння й покірності апостольському престолові і нам [...] Вмовляємо і закликаємо твою світлість в ім'я господа, щоб ти не відкидав правильного вчення, але, пройнявшись благочестям, побожно прийняв обряд і звичай християн-латинян і дотримувався їх, віддавши себе і своє королівство [...] під солодку владу римської церкви, матері всіх вірних, яка тебе [...] шануватиме і любитиме, як духовного сина [...]»³⁹. Отже, перспектива підпорядкування без-

проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.). Збірник документів і матеріалів / упор. Є. А. Гринів, Б. В. Грабовецький та ін. Київ : Наук. думка, 1988. С. 16.

³⁷ Послання Папи Інокентія III до духовенства Русі та до руського народу із закликом до об'єднання Церкви під владою папи // Там само. С. 17–18.

³⁸ Рамм Б. Я. Указ. соч. С. 94–95.

³⁹ Лист Папи Григорія IX до князя Данила Галицького з вимогою прийняти католицизм // Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.). Збірник документів і матеріалів / упор. Є. А. Гринів, Б. В. Грабовецький та ін. Київ : Наук. думка, 1988. С. 20–21.

посередньо своїй юрисдикції руських земель не полишала планів римського понтифіка першої половини XIII ст.

У 1232 р. на тлі Хрестового походу в землі пруссів Григорій IX дійшов висновку про необхідність заснування ченцями-домініканцями єпископату на Русі. Разом з цією постановою домініканцям дозволялося відпускати гріхи та надавалася індульгенція⁴⁰. Понтифік видав постанову, яка забороняла подружжя латинян і послідовників східного обряду, які до того часу уклалися без будь-яких доктринальних заборон: «Вони не подобаються нам усіма цими помилками, але вони настільки нас тривожать, що призводять до втрати віри. Тому мусимо визнати, що віроломство русинів не задовольнилося зануренням у вічну темряву прокляття, але вони хотіли бути співучасниками свого знищення християн, які стояли в околицях, католицьких жінок, яких вони іноді брали в дружини; зневажаючи християнську віру, згідно з власним обрядом, вони змушують їх охреститися та дотримуватися своїх проклятих помилок. Правда, тому що ми не хочемо і не повинні допускати, щоб вірні були з'єднані в подружжя з невірними, тому що немає згоди між світлом і темрявою, і не годиться, щоб члени Спасителя Христа були пов'язані з втраченими членами Сатани [...] Мерзенні шлюби укладаються, твердо перешкоджаючи нашій владі, і відтепер у жодному разі не дозволяючи їм мати місце, контролюючи суперечників і бунтівників церковною цензурою, перевірками»⁴¹.

У відповідь київський митрополит Кирило виступив з посланням, у якому зобов'язав католиків, які бажали одружитися з русинами східного обряду, приймати заново хрещення на зразок язичників чи еретиків. Це було нечуваним і ніколи не практикувалося руським духівництвом. Врешті конфлікт закінчився вигнанням домініканців з Києва. Вони оселилися у Галичі; бенедиктинці ж залишилися у Києві. У 1235 р. до Перемишля прибули францисканці й заснували там свій монастир⁴².

Варто згадати, що Григорій IX взяв «під опіку св. Петра» католицьку громаду Києва, що мало на меті переконати населення у святості Престолу. Час героїчної оборони Європи від монголів Престол Св. Петра вирішив використати як чудову нагоду наступного етапу східної політики. Насамперед, папські легати планували і надалі поширювати латинську церковну традицію; не виключалася перспектива навернення і самих монголів у католицтво. Зближення з ними могло б зменшити загрозу для тієї частини «Молодшої» Європи, де вже утвердилася влада Папи (Угорщина, Польща, Богемія, частково Пруссія). Не менш важливим було і об'єднання для боротьби з Нікейською імперією. З одного боку, папська курія закликала до збройного об'єднання християнських правителів проти монгольської навали, з іншого – загравала з монголами, пориваючись реалізувати власні багаторічні плани⁴³.

Отже, східна політика Престолу Св. Петра з перемінним успіхом проводилася на теренах Русі та сусідніх держав. Апостольська столиця як церковна і політична структура провадила власну дипломатію, боролася за сфери впливу, відсилала посольства до багатьох правителів «Молодшої Європи» з метою утвердити свій вплив чи безпосередню юрисдикцію у їхніх володіннях. Упродовж X – середини XIII ст. володіння Рюриковичів завжди залишалися у полі зору римських понтифіків

⁴⁰ Послання Папи Григорія IX провінціалові Ордену домініканців і ченцям-домініканцям Якубу і Домаславу в справі заснування єпископату на Русі // Там само. С. 21–24.

⁴¹ *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex tabularis vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita* / ed A. Theiner. Romae : Typis Vaticanis, 1860. Т. 1. С. 22.

⁴² Якимів Е. Назв. праця. С. 98.

⁴³ Там само. С. 147.

і розглядалися ними як потенційний церковно-політичний проєкт: від місіонерського терену до окремого єпископату і королівського лену Св. Петра.

The article deals with the Eastern policy of the Roman Curia during the 10th–13th centuries. The author investigates the establishment of diplomatic relations with the Papal States before and during the Christianization of communities on the East of the continent, the transformation of the Church into a political power during the times of Otto I, Otto II, Otto III, the “Great Schism” against the background of the relationship between the Eastern and Western worlds of Christ’s teachings, the aspects of the papal Eastern policies etc. In addition, the confrontation between the Roman Empire and the Holy See in the context of the spread of influence on the territory of Rus’ is analyzed by the author. The missionary mission of the Dominican and Franciscan orders is considered.

Key words: Church, Rus’, politics, Pope, expansion, latinization.

УДК 94(477)«1205/1219»

Владислав Андрійє (Івано-Франківськ, Україна)

**«ХОТАЩА БО КНАЖИТИ САМА»:
РЕГЕНСТВО ВЕЛИКОЇ КНЯГИНИ РОМАНОВОЇ (1205–1219 рр.)**

У статті проаналізовано появу та функціонування інституту регентства у державі Романовичів на початку XIII ст. Висвітлено ключові особливості регентства дружини князя Романа Мстиславовича над малолітніми синами. Визначено засоби, які княгиня використовувала під час свого правління, та проаналізовано дипломатичні відносини у період її активної діяльності упродовж 1205–1219 рр.

Ключові слова: держава Романовичів, регентство, велика княгиня Романова (Анна?), Данило Романович, королівство Угорщина, Андрій II, Володислав Кормильчич, король Коломан, Мстислав Удатний.

Боротьба різних сил за спадок Романа Мстиславовича завжди викликала значний інтерес українських та іноземних істориків. Ключовою постаттю у цих знакових подіях початку XIII ст. стала матір малолітніх дітей князя Романа, чиє ім’я досі залишається предметом гострих дискусій. Велика княгиня Романова завдяки вмільому поєднанню дипломатії, військової сили та інтриг змогла зберегти за своїми синами більшість чоловікових земель.

Інтерес до постаті великої княгині Романової завжди побутовував серед учених. Науковців передусім цікавило її походження. Це питання вивчалось ще з XIX ст. Дослідники шукали аргументи щодо угорського, польського, волинського та грецького походження княгині¹. Меншою мірою учені цікавилися її регентською діяльністю. Події, які відбувалися у державі Романовичів, змушували княгиню до активних дій, передусім на дипломатичній арені. Тож метою статті є аналіз регентської діяльності княгині протягом 1205–1219 рр.

Лаврентіївський літопис свідчить, що на момент загибелі Романа Мстиславовича 19 червня 1205 р. його дружина і діти перебували в Галичі. Дізнавшись про загибель чоловіка, княгиня поспішила взяти владу в місті до своїх рук, посадивши

¹ Котляр М. Ф. Данило Галицький: біографічний нарис. Київ : Альтернативи, 2002. С. 61–71.

малолітнього Данила на галицький трон. Галицькі бояри ж «цѣловаша крѣтъ»², присягаючи на вірність юному князю. Тож першим регентським кроком княгині була легітимізація її влади у Галичі, де позиції родини були найбільш хиткими³.

Перша згадка про княгиню-регентку в *хроніці Романовичів* пов'язана з угодою у Сяноку з угорським королем Андрієм II щодо протекції над її дітьми та правами на спадок князя Романа. Михайло Грушевський підкреслює, що становище княгині і Романовичів було вкрай непевне, зважаючи на ситуацію, яка склалася одразу після загибелі чоловіка. Рюрик Ростиславович – перший тесть покійного – почав формувати коаліцію з половців та чернігівських Ігоровичів, які мали династичні підстави володіти Галичом⁴. Порівняно з деякими іншими претендентами на місто, династичні претензії Романовичів були слабшими. Велика княгиня Романова добре зважила свої можливості, розуміючи непевне становище у краї та відсутність значних військових сил після невдалого походу її чоловіка у землі П'ястів.

Цікаво, що й місце зустрічі регентки з королем було дещо незвичним, у межах земель Романовичів. Досі переважна більшість зустрічей руських та угорських правителів проходили у межах володінь Арпадів. Виняток становили військові кампанії королів на Русь, коли останні укладали договори на місці. Ймовірно, зустріч у Сяноку ініціювала княгиня як особа найбільш зацікавлена в домовленості з Андрієм II. Такі висновки дали можливість Віталієві Нагірному вважати, що, почувши про смерть Романа Мстиславовича, Андрій II сам рушив походом на Русь, а княгиня Романова здійснила превентивний хід, нівелюючи угорську загрозу. На користь цієї тези також свідчить швидка поява в Галичі угорських гарнізонів палатина Мога⁵.

Зустріч передувала тривожним подіям у Галицькій землі, а саме спробі київського князя Рюрика Ростиславовича скористатися кризою, що настала після смерті Романа Мстиславовича, і захопити Галич. Зі значною угорською підмогою партії Романовичів вдалося відбити натиск київського князя та половецьких сил, однак ця подія була першою на довгому шляху боротьби за отчину.

Щодо угоди у Сяноку, які ймовірно, відбулися в серпні 1205 р., літописець яскраво підкреслив приязнь короля до своєї ятрівки і «милога сѣа своего» Данила. Олександр Головка вважає, що ці угоди були вимушеними для великої княгині Романової, зважаючи на безвихідь ситуації, у якій та опинилася зі своїми синами⁶. Красномовно свідчить факт прийняття Андрієм II у 1206 р. титулу *Galiciae et Lodomeriaeque Rex*, який він використовував до кінця свого життя⁷.

Тож, опинившись у ворожому оточенні, княгиня-регентка обрала оптимальний з можливих варіант для своїх синів, прийнявши угорську протекцію, та зуміла на певний час утримати Галич у своїх руках.

² Лаврентієвская лѣтопись // Полное собраніе русских лѣтописей. Санкт-Петербург : в Типографіи Эдуарда Праца, 1846. Т. 1. Стб. 179.

³ Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna. Kraków : Avalon, 2013. S. 34.

⁴ Грушевський М. С. Історія України-Руси. Нью-Йорк : Книгоспілка, 1954. Т. 3. С. 18–21.

⁵ Нагірний В. Русско-венгерская встреча в Сяноке 1205 года // Colloquia Russica. Kraków, 2013. Series II. Vol. 1. S. 81–83.

⁶ Головка О. Б. Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ : Стилос, 2006. С. 260.

⁷ Волощук М. М. Угорські військові кампанії в Галичину на початку XIII ст.: основні цілі і характер перебігу // Християнська спадщина Галицько-Волинської держави: Ціннісні орієнтири духовного поступу українського народу: Матеріали Міжнародної ювілейної наук. конференції. Івано-Франківськ. 2006. С. 65.

Однак ситуація кардинально змінилася наступного року. Це було пов'язано з відведенням угорського гарнізону зі столиці та поверненням бояр Кормильчичів, активно налаштованих проти Романової удови і її синів. Колишні вигнанці розглядали чернігівських Ігоровичів як кращих (для себе) претендентів на галицький престол. Романова вдова повторно звернулася до угорського короля, ймовірно, покликаючись на Сяноцькі угоди, оскільки тепер княгині-регентці протистояла широка коаліція: чернігівські Ольговичі, Рюрик Ростиславович і його син Володимир, половці, а також краківсько-сандомирський князь Лешек Білий (у боротьбі з яким і загинув Роман Мстиславович). Однак, схоже, звістка княгині до Андрія II не дійшла вчасно або король не хотів допомагати їй⁸, оскільки Галицька земля не була вотчиною дітей Романової удови⁹. Це змусило Романовичів покинути Галич і відправитися у лояльніший для себе волинський Володимир.

Повернення княгині й Романовичів до Володимира було вимушеним кроком, оскільки це, на перший погляд, був безпечніший для них центр. На відміну від галицьких бояр, волинські зберегли певну вірність Романовій вдові¹⁰. Тому вони сприйняли її синів як легітимних спадкоємців, на відміну від галицьких мужів, які зазнали репресій від її чоловіка та отримали потужну конкуренцію зі сторони волинян. Володимирські бояри боялися повторити долю галичан у разі захоплення міста Ігоровичами.

Утім під стінами Володимира угорський король, краківсько-сандомирський князь і, ймовірно, велика княгиня Романова узгодили подальше управління на землях Романовичів. В історіографії панує думка, що під час цих подій Андрій II і Лешек Білий домовилися про спільну опіку над Романовичами¹¹, тобто краківський князь приєднався до Сяноцьких угод 1205 р.¹² Броніслав Володарський вважав, що тепер регентство княгині поширювалося лише на Володимир і вона визнавала патронат Лешка Білого. Саме тому згодом жінка відправиться до Кракова. У кожному разі важливим результатом цих перемовин стала нормалізація відносини з краківським князем, причетним до загибелі Романа Мстиславовича.

Практичній реалізації угод під Володимиром завадили галицькі бояри на чолі з Володиславом Кормильчичем, які впустили в Галич Володимира та Романа Ігоровичів. Король, бажаючи якнайскоріше повернутися в Угорщину, фактично, визнав владу Ігоровичів у Галицькій землі, які одночасно ставали його ленниками¹³. Ймовірно, Андрій II сподівався такою розстановкою сил зберегти в Галичі свій вплив, не надаючи переваги ні князям Ігоровичам, ні Романовій вдові. Беззаперечно, ні княгиня, ні Ігоровичі не були задоволені такою ситуацією.

Однак, рівновагу порушили Ігоровичі – князь Володимир і галицькі бояри планували назавжди позбутися загрози повернення княгині Романової і її дітей, усунувши їх фізично. Новий галицький володар, розуміючи, що на домовленості княгиня не піде, вирішили звернутися до володимирських бояр, які начебто зберігали вірність Романовичам. Утім, деякі ворожі до княгині еліти були готові піддатися Ігоровичам, що змусило її покинути місто¹⁴. Можливо, частина волинського боярства була проти угорського курсу княгині або зовсім зневірилася у тому, що

⁸ Котляр М. Ф. Данило Галицький. С. 100.

⁹ Волощук М. М. Угорські військові кампанії... С. 54.

¹⁰ Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь. Київ : НАН України, Інститут археології, Інститут історії України, 1998. С. 163.

¹¹ Грушевський М. С. Назв. праця. С. 21–23.

¹² Головка О. Б. Русь і Польща в міжнародному житті Європи (X – перша половина XIII ст.). Київ, 2021. С. 322.

¹³ Його ж. Корона Данила Галицького... С. 263.

¹⁴ Котляр М. Ф. Данило Галицький. С. 101.

вона зможе зберегти свою владу на Волині після недавніх галицьких подій. Однак та боялася повторення подій початку 1206 р., коли Романовичі були змушені покинути Галич. Свої подальші кроки вона обговорювала з «дадькомъ» Романовичів Мирославом та найближчим оточенням напередодні «втечі» на початку 1207 р.¹⁵

Далі літописець навів драматичну картину втечі княжої родини з Володимиром, уночі через таємний прохід у міських стінах. Більшість дослідників погоджуються з думкою, що автор додав трагізму ситуації, у якій опинилася родина Романа Мстиславовича. Насправді ж княгиня «бѣжаша» з Володимира демонстративно¹⁶ з наперед продуманим планом та кінцевим місцем прибуття на краківський двір, де родину тепло прийняв Лешек Білий. Цю приязнь О. Головка пов'язував із планами краківської верхівки втрутитися у боротьбу за сфери впливу в державі покійного князя Романа¹⁷. Розуміючи, що силою протистояти угорському королю не вдасться, польський князь обрав дипломатичні методи. Одночасно у землях П'ястів розгорілася війна за краківський престол, тому він не міг дозволити собі надовго загрузнути в руських справах¹⁸.

Тому згодом Лешко Білий відіслав малого Данила зі своїм посланцем В'ячеславом Лисим до угорського короля. Найбільш імовірно, цей хід було здійснено за згоди княгині, яка надіялася залучити угорські сили до нового походу на Русь. Одночасно краківсько-сандомирський володар не міг ризикувати надавати допомогу княгині-регентці самотійно ще й з причини угорського протекторату над Галицькою землею, з чим Ігоровичі погодилися. Тому для підтвердження серйозності своїх намірів він залучив до посольства в Угорщину й князя Данила¹⁹. Однак, через внутрішні негаразди, союзники княгині так й не почали кампанії 1207 р. Ненадовго удова і Романовичі перетворилися на спостерігачів за боротьбою, що відбуватиметься у їх землях²⁰.

Згодом самі Ігоровичі створили сприятливий ґрунт для нових спроб Романовичів повернути отчину. У Галицькій землі князі Володимир і Роман влаштували нову міжусобицю, у якій, за підтримки угорців, переміг останній²¹. Свою спробу заволодіти спадщиною Романовичів за допомогою Лешка Білого і його молодшого брата Конрада здійснив їхній кузен-белзький князь Олександр Всеволодович. Однак протиріччя між ним і польськими князями проявилися доволі швидко. Ненадовго він втратив Володимир на користь Інґваря Ярославовича, але згодом знову захопив місто. Таке посилення володимирського князя не влаштувало польських князів. На тлі цих подій активізувалася і партія Романовичів на чолі з княгинею, яка, скориставшись протиріччями Олександра з його польськими «союзниками», за підтримки берестян змогла відновити володіння своїх синів у межах отчини²². Княгиня зберегла зв'язки зі союзницькими їй елітами на Волині. Пропозицію берестян княгині і її молодшому синові Василькові спровокувала втрата популярності серед частини еліт князем Олександром як продовжувачем справи Романа, особливо після пограбування поляками Володимира. Велика княгиня Романова двічі вдало скори-

¹⁵ Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi... S. 47–49.

¹⁶ Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь. С. 166.

¹⁷ Головка О. Б. Русь і Польща... С. 324–325.

¹⁸ Włodarski V. Polska i Ruś : 1194–1340. Warszawa : PWN. 1966. S. 25–26.

¹⁹ Волощук М. М. “Угорське дитинство” князя Данила Романовича (1206–1210 рр.) // На вівтар історії України. Ювілейний збірник на пошану академіка АН Вищої школи України, професора В. В. Гривбецького. Івано-Франківськ. 2008. С. 369.

²⁰ Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi... S. 58.

²¹ Волощук М. М. Король Ендре II – князі Ігоровичі галицькі (чернігівські): проблеми взаємовідносин (1208–1209 рр.) // Карпати: людина, етнос, цивілізація. Івано-Франківськ. 2009. №. 1. С. 85–86.

²² Головка О. Б. Корона Данила Галицького... С. 286.

сталася моментом конфронтації між колишніми союзниками, отримавши спочатку Берестя, а згодом і Белз.

Даріуш Домбровський вважає, що повторне вокняжіння Олександра Всеволодовича у Володимирі було здійснене за згоди Лешка Білого, і Олександр потрапив до нього в залежність. Саме тому у своєму проханні до краківського князя княгиня-регентка апелювала до отчинних прав свого молодшого сина. Тому Олександр був змушений передати княгині і Василькові Романовичу Белз²³. При цьому з меж князівства було виділено Червенську волость, яку отримав його брат Всеволод, а також приєднано кілька міст, які були частиною Берестейської волості (Угровськ, Столп'є, Комов та інші), як компенсацію²⁴. Цікаво, що згодом ці землі зазнали грабунку від литовських і ятвязьких племен «и околом Комова . ули и до Червена», та й у цілому володіння Олександра Всеволодовича і його брата, не зачепивши володінь Василька Романовича і його матері. Навести балтів на землі суперників вочевидь могла Романова удова. Підтверджують це припущення і подальші свідчення хроніки про литовське посольство до великої княгині та її синів наприкінці 1219 р.²⁵

Початок другого десятиліття XIII ст. ознаменувався бурхливими подіями в Галичині. Бояри зазнали утисків та фізичного винищення від князів Ігоровичів. Одночасно князі такими методами планували позбутися угорського сюзеренітету²⁶. Помста Ігоровичів обернулася для них ще більшими проблемами, адже тепер проти них у новий похід збирався угорський король і частина постраждалих бояр на чолі з Володиславом Кормильчичем. Формально нова кампанія проходила під гаслом відновлення влади «отчича» Данила Романовича. Тепер проти чернігівських князів об'єднувалася велика коаліція: сили короля Андрія II, князя Лешека Білого, белзькі дружини Василька Романовича і княгині-регенти та інші волинські володарі. Така, безперечно, велика союзницька армія з волинських дружин була створена завдяки дипломатичним старанням великої княгині Романової²⁷. Військова кампанія у червні – вересні 1210/11 р. завершилася цілковитим розгромом Ігоровичів та їхніх половецьких союзників. Данило Романович був посаджений на галицький трон. На урочистостях була присутня і його мати, яка нарешті досягла бажаного – певна частина спадщини Романа Мстиславовича опинилася у руках її дітей.

Повернувшись до Галича, колишні союзники перетворилися на суперників. Княгиня швидко зрозуміла, що могутні галицькі бояри не підтримають її влади, а постійно протистоятимуть їй. Причиною конфлікту галицьких бояр з жінкою було те, що остання «хотаща бо княжити сама»²⁸, без співучасті галицьких мужів, а зі своїм переважно волинським оточенням²⁹. Спроби княгині провадити власну політичну лінію, з метою посилення князівської влади, постійно наштовхувались на опір боярства, яке очікувало перетворити Данила на маріонетку. Це протистояння завершилося поверненням княгині до Белза та перемогою боярської опозиції на чолі з Володиславом Кормильчичем, який став фактичним регентом при малолітньому князю. Після драматичного прощання з Данилом, княгиня мирно повернулася до Белза, що сприймалося як вияв шани зі сторони галицького нобілітету. Однак

²³ Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi. S. 67.

²⁴ Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь. С. 294.

²⁵ Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. Санкт-Петербург : Типография М. А. Александрова, 1908. Т. 2. Стб. 735–736.

²⁶ Волощук М. М. Угорські військові кампанії в Галичину на початку XIII ст... С. 69.

²⁷ Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi... S. 70.

²⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 727.

²⁹ Котляр М. Ф. Данило Галицький... С. 113.

можливість завдання кривди княгині спровокувала б гнів і відповідні рішення Андрія II.

Водночас Романова вдова не поспішала зі зверненням до свого протектора, угорського короля, зустріч з яким відбулася аж через пів року після прибуття до Белза³⁰. Можливо, розчарувавшись в угорській підтримці, вона шукала союзників серед інших могутніх руських князів. Її увагу привернув Всеволод Святославович із чернігівських Ольговичів. Зі смертю Рюрика Ростиславовича навесні 1210 р. він став київським володарем, маючи велику приязнь до княгині і її дітей, хоча й свого часу сприяючи утвердженню у Галичі Ігоровичів. Союзу княгині з київським князем посприяла жорстока розправа бояр із Ігоровичами, а закріпив його шлюб старшої доньки Романа Мстиславовича із сином Всеволода Святославовича – Михайлом, найімовірніше укладений між 1212–1214 рр.³¹ Однак цей союз так і не було реалізовано, а Романовичі навпаки отримали нових суперників у боротьбі за свою спадщину³².

Як наслідок, княгиня все-таки звернулася за допомогою до Андрія II, відвідавши його особисто на початку 1212 р. Той остаточно визнав її право регентства над сином. На цій раді волинські князі і боярство підтримали жінку, на її сторону став також король, який наказав усунути від виконання обов'язків боярина Володислава. Така позиція короля, імовірно, була спровокована інтригами княгині, яка під час особистої зустрічі, ще у володіннях Арпадів, скаржилася йому на галичан. Це й привело до того, що король «съжалиси» над ображеною вдовою, підтримав її законні права³³.

Здавалося б, Романова удова знову здобула перемогу в боротьбі з потужним галицьким боярством, але останні швидко зібрали свої сили та знайшли нового союзника в особі пересопницького князя Мстислава Німого. Розуміючи небезпеку, княгиня, не маючи достатньої військової сили для опору, поспішила в Угорщину, знову закликаючи короля до військового втручання. Василько Романович з вірним радником княгині Дмитром повернувся у Белз, готуючись до чергового етапу боротьби. Однак, скориставшись їхньою поразкою у Галичі, князі Олександр Всеволодович і Лешек Білий відібрали в них Белз та Берестя, обмеживши володіння дітей княгині незначним Кам'янцем³⁴.

Ситуація за відсутності княгині погіршувалася і вимагала негайних дій. Вже при дворі короля княгиня і Данило Романович дізналися, що Арпади 1213 р. вирішили втрутитися у галицькі справи, а при їхньому війську перебував раніше усунутий від влади Володислав Кормильчич. Бажання Андрія II загравати і з боярством, і з Романовичами значно погіршили його взаємини з останніми. Угорський монарх остаточно схилився до «хорватського варіанту» приєднання Галицької землі до своїх володінь на чолі з невинним удові боярином. Її непоступливість остаточно зруйнувала плани перетворення Данила на угорського ставленика на галицькому престолі³⁵. Ображені Романовичі відправилися до Кракова. Події осені 1213 р. остаточно показали примарність розрахунків княгині на дещо іншу угорську під-

³⁰ Волощук М. М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції / відп. ред. Л. В. Войтович. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2014. С. 155.

³¹ Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi... S. 73–75.

³² Idem. Rodowód Romanowiczów, książąt halicko-wołyńskich. Poznań ; Wrocław : Wyd-wo Historyczne, 2002. S. 51–59.

³³ Волощук М. М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.). С. 155–156.

³⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 728–729.

³⁵ Волощук М. М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.). С. 163.

тримку³⁶. Тепер вона остаточно змінила свою тактику боротьби за спадщину загиблого чоловіка.

У такій катастрофічній ситуації Романовичів урятували два ключові фактори. Перший – удова за допомогою дипломатичних ходів уміло скерувала ворожі її синам сили одну проти одної. Другий – наявність достатніх військових ресурсів, включно з волинськими боярами, які не зрадили Романовичів, що, беззаперечно, також мало бути заслугою княгині.

Скориставшись внутрішніми проблемами в Угорщині, княгиня у Кракові дійшла згоди з Лешком Білим щодо нового походу на Галич. Похід навесні 1214 р. хоч і не привів до відвоювання міста, однак княгині вдалося послабити контакти белзького князя Олександра з малопольським володарем. Князь Лешек зрозумів реальну силу й авторитет Романовичів на Волині та остаточно відмовився від підтримки інших князів. У результаті він посприяв прилученню до володінь Романовичів Тихомлі і Перемиля. Тепер велика княгиня чітко зрозуміла, що спочатку потрібно створити міцний тил на Волині, відвоювавши Володимир, а вже потім втручатися у боротьбу за Галич.

Відвертий антиугорський вчинок Лешка Білого спровокував Андрія II до військових дій. Розуміючи свою нездатність протистояти королівським силам, Лешек вдався до перемовин, результатом яких стала Спішська угода 1214 р. За її умовами польський і угорський володарі поділили Галичину між собою, забувши про обіцянки, дані Романові Мстиславовичу, його удові і дітям. Вочевидь причиною цього слугував виїзд з Угорщини Романової удови і старшого сина восени 1213 р. О. Головка вважає, що в угоду входили також політичні зміни на Волині. Як компенсацію за втрачену Галичину Романовичам мали передати Володимир. Це було здійснено за порадою Пакослава, який був «приятель» великої княгині. Під загрозою інтервенції Лешек Білий змусив князя Олександра повернути Романовичам головне волинське місто, який, однак, відмовився і був прогнаний звідти силою. Романовичі утвердилися у головному місті на Волині, однак, на думку Андрія II і Лешка Білого, втрачали Галич, який переходив до рук герцога Коломана, коронованого 1215 р. на короля Галичини. Тепер княгиня-регентка та її сини, у разі силової спроби заволодіти нею, могли втратити Волинь³⁷.

За Спішською угодою королем Галичини ставав син Андрія II – Коломан, заручений із донькою Лешка Білого Саломеєю. Краківсько-сандомирський князь отримував Перемишль, а його урядник Пакослав – Любачів. На перший погляд, найбільше вигоди від домовленостей набула угорська сторона, однак дуже швидко перебування юного герцога в Галичі стало проблематичним. Частина місцевих еліт відверто чинила опір Коломанові, ймовірно через конфесійну політику його оточення³⁸. Спроби залучити папство, щоб спонукати Лешка Білого до підтримки угорців у Галичині, не дали результату. Тому згодом Андрій II відібрав у польського володаря Перемишль і Любачів.

Чергове погіршення угорсько-польських відносин призвело до включення у боротьбу за спадщину Романовичів нової сторони – смоленського відгалуження Ростиславовичів в особі Мстислава Мстиславовича. За літописним свідченням, посприяв залученню князя Мстислава в боротьбу за Галич Лешек Білий. О. Головка вважає, що 1215 р. новгородський князь старався зайняти галицький стіл диплома-

³⁶ Головка О. Б. Спішська угода 1214 р. угорського короля Андрія II і краківського князя Лешка Білого та її наслідки // Україна в Центрально-Східній Європі. Київ. 2013. № 12–13. С. 130.

³⁷ Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi... S. 78–85.

³⁸ Головка О. Б. Спішська угода 1214 р... С. 132–139.

тичним шляхом, шукаючи порозуміння з Арпадами³⁹. Саме тоді допомогою могутнього князя могла заручитися і матір Данила Романовича, уклавши з ним угоду.

Велика княгиня Романова обстоювала свої інтереси в укладенні союзу з потужним новгородським князем. Імовірно, дізнавшись про невдачу дипломатичної спроби Мстислава Мстиславовича заволодіти Галичом, вона добре знала про його воєнні таланти. Тому жінка справедливо вбачала в ньому нового, потенційно цінного, союзника в майбутній боротьбі вже проти угорців. Перемовини завершилися шлюбом Данила Романовича та Анни Мстиславівни 1219 р.⁴⁰

Сама ідея шлюбу її сина з Анною на тлі нової політичної ситуації на землях південно-західної Русі була важливим здобутком саме для Романовичів. Матримоніальний союз значно посилив їхнє становище серед інших волинських князів. Шлюб дозволяв відновити в майбутньому боротьбу Романовичів за галицький престол, оскільки син Мстислава Удатного, Василь, помер від хвороби на початку 1218 р. ще в Новгородській землі⁴¹. Відтепер Данило Романович ставав надійним союзником та забезпечував волинський тил у галицьких справах свого тестя.

Цей дипломатичний успіх був останнім кроком великої княгині Романової у ролі регентки при своїх синах. Одразу після цих подій вона прийняла чернечий постриг. Леонтій Войтович вважав, що цей крок був здійснений під тиском волинського боярства, яке бажало позбавити княгиню регентських повноважень, однак, уже було занадто пізно⁴². Данило Романович досяг повноліття і здатності керувати своїми володіннями. Його брат Василько до цього повноліття також наблизився впритул. Княгиня імовірно стала черницею монастиря Св. Федора у Володимирі та продовжувала надалі впливати на політичні рішення своїх дорослих синів. Саме вона була однією з тих, хто схилив Данила Романовича до коронації 1253 р. Роль княгині-регентки у загальнодинастійному контексті Русі можна прирівняти хіба що до княгині Ольги при своєму сині Святославі.

Висновки. Регентство великої княгині Романової почалося за максимально несприятливих зовнішньополітичних і внутрішніх обставин. Життю Романовичів постійно загрожувала небезпека, уже не кажучи про примарність визнання їхніми суперниками спадкових прав на батьківські володіння. Однак, завдяки мудрій та виваженій матері, дипломатичними й силовими методами вдалося закласти сприятливе підґрунтя для подальшого відвоювання спадщини Романа Мстиславовича. Княгиня вміло маніпулювала слабкостями своїх ворогів, зіштовхуючи їх одного проти одного. Характерною рисою тактики великої княгині була політична гнучкість – уміння лавірувати між різними протиборчими силами, зберігаючи за собою вигідне становище.

Княгиня-регентка змогла передати своїм синам управління набутими землями та забезпечити подальші можливості для відновлення влади над цілою державою Романа Мстиславовича. Беззаперечно, вона вплинула на характери своїх дітей, які перейняли найкращі риси матері та надалі застосовували їх у власній політиці. Пам'ять про сміливу і мудру жінку збереглася і в наступних поколіннях Романовичів. Її онук, Мстислав Данилович 1289 р. спорудив над її могилою каплицю Святих Йоакима та Анни. Це повідомлення сприймається доказом наявності чернечого імені княгині – Анна, а також свідченням її визначної ролі на ранніх етапах української середньовічної історії.

³⁹ Його ж. Князь Мстислав Мстиславич “Удатний” і його доба. Кам’янець-Подільський : Аксіома, 2017. С. 108–113.

⁴⁰ Там само. С. 110–115.

⁴¹ Там само. С. 109.

⁴² Войтович Л. В. Галич у політичному житті Європи X–XIV ст. Львів : Левада, 2017. С. 184–185.

The article analyzes the emergence and functioning of the institution of regency in the state of the Romanids at the beginning of the 13th century. The key features of the regency of Prince Roman Mstyslavovych's wife over her minor sons are highlighted. The means that the Princess used during her regency and her diplomatic relations during the period of her active activity during 1205–1219 are determined.

Key words: *state of the Romanids, regency, Roman's Grand Princess (Anna?), Daniel (Danylo) Romanovych, Kingdom of Hungary, Andrew II, Volodyslav Kormylchych, King Koloman, Mstyslav the Able.*

HISTORIA NOVA

УДК 94(477)«XIV/XVII»

Ольга Матковська (Івано-Франківськ, Україна)

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО В МІСТАХ ГАЛИЧИНИ XIV–XVII СТ.

У статті проаналізовано історичні передумови поширення Магдебурзького права в містах Галичини XIV–XVII ст. Авторка розкриває передумови прийняття галицькими містянами міського права та його вплив на соціально-економічний, політичний розвиток регіону. Вивчено механізми впровадження та функціонування Магдебурзького права, розглядаються його особливості в різних містах Галичини та виокремлюються основні виклики, з якими стикалися громади у контексті.

Ключові слова: *Магдебурзьке право, Галичина, міське самоврядування, XIV–XVII століть, соціально-економічний розвиток, політичний розвиток, історичний аналіз.*

У процесі утвердження незалежності України відбуваються значні зміни у всіх сферах суспільного життя. Актуальним досі залишається ключове питання про роль звичайних громадян та їхніх спільнот у процесах державотворення і державного будівництва. Орієнтуючись на національні історичні звичаї та міжнародний досвід, Україна знову звертається до ідеї місцевого самоврядування як засобу, що відкриває можливості безпосередньої участі громадян в управлінні місцевими справами та розв'язанні нагальних проблем регіонів. Для реалізації цього завдання важливо проаналізувати історію місцевого самоврядування в країні. Особливо цікавим є вивчення практики застосування Магдебурзького права на території Галичини упродовж XIV–XVII ст.

Магдебурзьке право в містах Галичини XIV–XVII ст. вивчали багато українських та іноземних істориків. Серед вітчизняних варто відзначити Михайла Грушевського¹, Олександра Петришина, Дмитра Багалія², Ярослава Ісаєвича, Тетяну Гошко³, Наталію Яковенко та ін⁴. Серед іноземних істориків варті уваги Фрідріх Папе, Іван Сварник і Маріуш Капуста. Вони вивчали історію впровадження та функціонування Магдебурзького права у східноєвропейських містах, зокрема Львові та інших галицьких містах.

Метою цієї статті є дослідження ролі Магдебурзького права в розвитку місцевого самоврядування на території Галичини XIV–XVII ст.

Як відомо, Магдебурзьке право виникло у Священній імперії XII ст. Правовою основою став привілей, виданий магдебурзьким архієпископом Віхманом 1188 р. Протягом XII–XIII ст. Магдебурзьке право поширилося на німецькі землі, територію Чехії, Угорщини, володіння П'ястів. На межі XIII–XIV ст. воно почало розповсюджуватися на галицьких теренах, що потім увійшли до складу Польського

¹ Грушевський М. Історія України-Руси XIV–XVIII в. Київ : Наук. думка, 1994. Т. 5. С. 159–181.

² Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобережній Україні. Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII в. : у 2 ч. Львів : Накладом НТШ, 1903–1904. Ч. 2. Німецьке право в Польщі й Литві, V (кінець). С. 178–462. (Руська історична бібліотека / НТШ; Т. 24). С. 397–398.

³ Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV – початок XVII ст. Львів : Афіша, 2002. 254 с.

⁴ Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ : Критика, 1997. С. 27–29.

королівства. Хоча ознаки міського самоврядування тут були відомі й раніше, вперше його отримало місто Сянок 1339 р., яке спершу входило до складу держави Романовичів. З кінця XIV ст. Магдебурзьке право отримали Львів (1356 р.), Терехівля (1389 р.), Самбір (1390 р.), Кременець (1438 р.), Коропець (1453 р.), Бучач (1515 р.), Чортків (1522 р.), Тернопіль (1548 р.), Гусятин (1559 р.), Копичинці (1564 р.) та інші⁵.

Після смерті останнього князя Болеслава-Юрія II Тройденовича Галичина поступово потрапляла під владу польського короля Казимира III. Волинь відійшла до Великого князівства Литовського. У 1356 р. король Казимир III надав Львову привілей, що затверджував Магдебурзьке право. Цей акт звільнив місто від прямої влади каштелянів, воєвод, суддів, підсудних, возних та інших урядових осіб. Містяни стали підпорядковуватися війтові, який своєю чергою відповідав перед королем або намісником, призначеним королем. Магдебурзьке право охоплювало всіх міських жителів незалежно від етнічної належності: вірмен, русинів, євреїв, татар та сарацинів. Для покращення економічного стану міста Львів отримав 70 франконських ланів землі, які включали ліси, виноградники, оброблювані поля та пасовища⁶.

У 1368 р. один із привілеїв, наданих Казимиром III, розширив територію Львова до 100 ланів. Протягом 1372, 1373 і 1378 рр. князь Владислав Опольський, діючи від імені угорського короля Людовіка I з династії Анжу, надав Львову низку важливих привілеїв, які стосувалися права торгівлі і вибору війта. Упродовж 1379–1380 рр. місто отримало «право складу» щодо товарів, які транзитом перевозилися на схід відомим торговельним маршрутом зі Священної Римської імперії через Краків та Львів до генуезьких колоній у Криму. Після Львова король Казимир III надав Магдебурзьке право ще низці міст і сіл Галичини, що увійшли до складу королівства Польщі⁷.

Надання Магдебурзького права було особливим привілеєм, що офіційно позбавляло місто чи селище підпорядкування судовій та виконавчій владі землевласника, на чийй землі ці населені пункти були. Жителів міст звільняли від усіх обов'язків перед ним, залишаючи лише військовий обов'язок. Містяни могли самостійно фінансувати міську адміністрацію, вносити платежі Церкві, а також зобов'язувалися виплачувати грошові податки на міські ремонтні роботи. Мешканці мали право зводити ратушу з годинником та тримати біля неї трубача. В містах, що ставали центрами для купців, дозволялося звести гостьовий двір⁸.

Основним джерелом доходів міського бюджету була комерція, через що в кожному населеному пункті щотижня організовувалися ринкові дні. Центральна площа міста, де зазвичай розташовувався ринок, була традиційним місцем для торгівлі. Вести торгівлю за його межами суворо заборонялося. Право збуту власних виробів та товарів на цих торгах мали не тільки місцеві ремісники й купці, але й приїжджі селяни, адже основна задача ринкових днів полягала у стимулюванні обміну товарами між містом та прилеглими сільськими територіями, забезпечуючи тим самим живий товарообіг. Деякі міста також мали ексклюзивні права на проведення масштабних ярмарків один-два рази на рік, на які з'їжджалися торговці

⁵ Jakowliv A. Das deutsche recht in den Ukraine und seine Einflusse auf das Ukrainische Recht im 1618 Jahrhundert. Leipzig, 1942. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/search/article?articleId=2425476>

⁶ Кобилецький М. М. Магдебурзьке право як джерело рецепції римського права в Україні // Право України. 2007. № 8. С. 121–125.

⁷ Гошко Т. Назв. праця. С. 203.

⁸ Бойко О. Д. Історія України: Навч. посіб. 3-тє вид., доп. Київ : Академвидав, 2007 С. 18.

навіть з далеких куточків країни для здійснення великих торговельних угод, що суттєво збільшувало обсяги продажів⁹.

У разі вирощування на викорчуваних землях зернових культур містяни звільнялись від податків протягом 14 років. Містові Самбору було надано ще цілу низку привілеїв, які розширювали права міста за Магдебурзьким правом та підтримували рішення попередніх володарів. Зокрема, привілей Владислава Ягайла 1419 р., Владислава Варненчика, Яна Ольбрехта 1504 р., Сигізмунда III 1640 р., Сигізмунда I 1524 р., Сигізмунда II 1566 р., Владислава IV 1630 р., 1648 р. Яна Казимира, 1669 р. Михайло Вишневецького, 1678 р.; Яна III Собеського 1679 р. та ін. Німецький дослідник В. Кун, писав що Самбір був одним з останніх українських міст локація якого була проведена німецькими колоністами¹⁰.

1393 р. Магдебурзьке право отримав Жидачів¹¹. Ціла низка населених пунктів перейшли на самоврядування 1397 р. Зокрема місто Щирець, де 4 січня була встановлена посада війта, а 1 жовтня привілеєм Владислава Ягайла відмінено руські і польські права та встановлено «тевтонське магдебурзьке право». Іншим привілеєм від 1 жовтня того ж року король Владислав Ягайло надав одночасно селям Жашків, Кротошин і Косціїв (Винники) Магдебурзьке право. Ще одним привілеєм Магдебурзьке право було надано селу Ужковичі¹². Отримання статусу містанина відіграло ключову роль у формуванні та діяльності міського права, бо саме це заклало основи юридичного зв'язку між особою та містом, відзначеного спільними правами та обов'язками. Учені, як-от В. Кіселичник, А. Гілевич та О. Заяць, в історико-правових дослідженнях зосередили увагу на вивченні походження, професійної, національної та релігійної ідентичності новоприбулих мешканців Львова. Однак не було повною мірою вивчено саме міське право як вроджене право на самоуправління та законні привілеї міських громадян. Важливість інституту міського громадянства стала особливо помітною з моменту введення Магдебурзького права в містах, адже статус міського громадянина був обов'язковою вимогою для призначення на посаду чи отримання міської служби, дозволяючи також займатися міською торгівлею. Право претендувати на міське громадянство мала лише доросла особа чоловічої статі християнської віри, народжена в легітимному шлюбі¹³.

Магдебурзьке право сприяло розвитку не лише Львова, а й багатьох інших міст і містечок Галичини. Одне з них – м. Терехів. У 1389 р. король Владислав Ягайло надав йому самоврядне право, а 1418–1425 рр. дозволив провести локацію (організацію та заселення) нової частини міста на другому березі р. Гнізди, звільнивши міщан від чиншів і робіт на користь королівського двору впродовж 8 років¹⁴.

У привілеї вказувалося, що в разі серйозних кримінальних та цивільних процесів війти й радники мали можливість звертатися до Ради міста Львова, яка отримала повноваження самостійно приймати вердикти по справах на початковому етапі судочинства. Авторитет Магдебурзького права був не раз підтверджений рішеннями наступних польських монархів.

Самбір, ще одне місто Галичини, також користувалося Магдебурзьким правом з 1390 р., коли воєвода Спитко з Мельштина, отримавши місто й околиці

⁹ Гошко Т. Назв. праця. С. 203.

¹⁰ Бойко О. Д. Назв. праця. С. 18.

¹¹ Гошко Т. Назв. праця. С. 217.

¹² Історія міст і сіл Української РСР : в 14 т. Львівська область / Ред. кол. тому: Маланчук В. Ю. (гол. редкол.) і ін. Київ : Інститут історії АН УРСР, 1968. С. 579.

¹³ Яковенко Н. Назв. праця. С. 27.

¹⁴ Fedorowicz W., Czołowski A. Trembowla. Lwów, 1929. S. 5–8.

від короля Владислава II Ягайла за заслуги на військовій службі, надав йому це право. Спитко призначив війтом Генріха з міста Лянгута, даруючи місту привілеї на основі Магдебурзького права. Мешканці міста звільнялися від інших юрисдикцій, адже тепер вони могли судитися тільки у міському суді під керівництвом війта. Згідно з привілеєм, той мав підзвітність перед воєводою Спитком та його правонаступниками. З метою покращення економічного становища міста та збільшення населення, містяни на вісім років були звільнені від усіх податків, а при обробтку ділянок під зернові культури – від податків на 14 років. По завершенні цих періодів містяни зобов'язувалися вносити щорічний внесок у розмірі однієї гривні з кожного лану та двох снопів зерна. Війт брав на себе витрати з озброєння списоносця та двох лучників. Привілеї був засвідчений у присутності п'яти шляхетних свідків. Так, воєвода передав управління містом війту, який діяв від імені короля та воєводи Спитка, виконуючи усі управлінські та судові функції серед містян¹⁵.

Згідно з королівським привілеєм місто Стрий одержало самоврядування 1431 р. Міське управління (магістрат) складалося з ради, на чолі якої стояв бургомістр і судові лави, очолюваної війтом¹⁶. Магдебурзьке право було надано галицькому місту Бережани, початком заснування якого вважають 1530 р.¹⁷

Писемні джерела підтверджують, що Магдебурзьке право в Галичині застосовувалося не тільки до міст, а й до невеликих містечок. Деякі дослідники, такі як С. Соханевич, К. Камінська, М. Владимирський-Буданов, М. Кобилецький, вважали, що воно поширювалося і на села галицького регіону. Проте стверджувати, що в XIV–XVI ст. у Галичині Магдебурзьке право діяло у сільській місцевості, складно, зважаючи на його первісно міський характер, орієнтований на регулювання управлінської структури міст. Можливим є лише припущення, що в краї існували села, засновані за німецьким (магдебурзьким) правом, де проживали німецькі колоністи. Окрім цих сіл, у Галичині було представлено села інших правових категорій, як-от:

- 1) села з українським (руським) правовим статусом;
- 2) села, що підпадали під польське (земське) право;
- 3) села з волоським правом.

У 1433 р. король Владислав Ягайло надав Магдебурзьке право селу Ласки «*villam novam Thithovicze nuncupatum locare et de novo eregere [...] in jās Theutonicum, quad Magdeburgense dicitur*»¹⁸. У 1469 р. Магдебурзьке право отримало село Бібрка. У привілеї вказувалося, що у ньому скасовується руське та польське право і встановлюється тевтонське (магдебурзьке). Про радників Бібрки згадується ще 1468 р.¹⁹

У XVI ст. в Галичині Магдебурзьке право отримали ще кілька міст і сіл: Поморяни – 1504 р., Підкамінь – 1515 р., а також міста Чортків – 1522 р., Бережани – 1530 р.²⁰, Золочів – 1523 р., 1540 р. – Тернопіль. 1563 р. – Яричів та Журавно, 1566 р. – Добромиль²¹, Сухостав – 1553 та ін. У 1565 р. галицький староста Фірлевич надав право війту Калуша збирати усі чинші²².

¹⁵ Бойко О. Д. Назв. праця. С. 29.

¹⁶ Fedorowicz W., Czołowski A. Op. cit. S. 468.

¹⁷ Гошко Т. Назв. праця. С. 203–205.

¹⁸ Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область... С. 335–402.

¹⁹ Багалій Д. Назв. праця. С. 397–398.

²⁰ Історія міст і сіл Української РСР. Київ : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. Т. 9 : Івано-Франківська область. С. 598–621.

²¹ Яковенко Н. Назв. праця С. 23.

²² Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область... С. 506.

У Галичині села, що мали Магдебурзьке право, не використовували його в такій же мірі, як це було в німецьких та польських регіонах. Головну роль відігравало звичаєве право, яке адаптувало положення Магдебурзького права під потреби сільського самоуправління. Ці обставини також пов'язувалися з тим, що політика Польської корони була спрямована проти автономії сіл на руському праві, примушуючи місцеві спільноти приймати німецьке право, аби захиститися від феодального гніту. В окремих галицьких селах, розташованих у місцевостях, сприятливих для проведення ярмарків та інших торгових заходів, посилювався перехід цих сіл до категорії містечок. Цей процес забезпечувався отриманням від монарха привілею на Магдебурзьке право²³. Заснування міст і містечок того часу приносило економічні та соціально-політичні переваги польській знаті й магнатам, адже трансформація сільських поселень або створення на їх основі нових міст забезпечувало швидке зростання доходів їхніх власників. Так, міста і містечка виходили на передній план як адміністративні та економічні центри для сусідніх територій Галичини.

Отримання Магдебурзького права обумовлювалося двома ключовими аспектами: правовим і економічним. Перший аспект формував систему управління і судочинства в селах, тоді як економічний складник стосувався організації господарських відносин. Традиційне натуральне господарство змістилося на чиншові відносини, які базувалися на європейських стандартах. Впровадження нових економічних зв'язків, за свідченням польських та німецьких науковців, мало позитивний вплив. Магдебурзьке право сприяло розвитку вільної торгівлі, грошовому обігу та надавало селам деяку економічну автономію. Втім, його запровадження в Галичині зберегло свої унікальні характеристики, адже інколи надавалося конкретним селам з німецьким населенням. Початково надання могло бути лише частковим і стосуватися лише частини села. Іноді, хоч і рідко, весь населений пункт міг отримати Магдебурзьке право. Але такі випадки були непоширені. Найчастіше зустрічалася практика надання права окремому селу або групі сіл, що полегшувало завдання королівській канцелярії завдяки виділенню привілеїв певній території загалом.

Сучасна історико-правова література представляє різні погляди на роль і вплив Магдебурзького права на розвиток міст і населених пунктів Галичини. Зокрема, М. Грушевський розглядав його як феномен, що виник у рамках специфічних соціальних та державних відносин, як результат змагання за права між руським і польським міщанством, який у початковий період був чужорідним та не вирішував місцевих проблем. Більше того, автор вважав, що Магдебурзьке право спричинило занепад урбаністичного життя, внесло деструктивні явища в розвиток міст, обмежило або навіть позбавило українську етнічну спільноту можливості впливати на управління міським життям та користуватися міськими правами і привілеями²⁴.

У XVI ст. кількість сіл у Галичині, що отримали Магдебурзьке право, істотно зросла. Протягом лише 1565 р. відбулося надання Магдебурзького права понад 70 селам та дрібнішим містечкам, включно з такими населеними пунктами, як Губищі, Ластівки, Бражниця, Ополе, Золочоть, Підбуж, Либохора, Лукавиця, Мокряни, Опака, Сприня, Свитник, Розлуч, Стоянів та інші, більшість з яких сьогодні знаходяться в межах Львівської області.

Поширення Магдебурзького права в Галичині відоме ще в часи існування держави Романовичів. Поряд з ним у регіоні функціонувало також Кульмське (Хелмінське) право, засвідчене його застосуванням – як у міських, так і в сільських поселеннях. Епоха від XIV ст. до 1569 р. в контексті розвитку королівства Польщі

²³ Кобилецький М. М. Назв. праця. С. 121.

²⁴ Грушевський М. Назв. праця. С. 159–181.

вважається часом найінтенсивнішого розповсюдження Магдебурзького права на руських землях, особливо на заході країни.

Отже, надання Магдебурзького права населеним пунктам Галичини в XIV–XVII ст. справді стало важливим етапом розвитку місцевого самоврядування та сприяло соціально-економічному та політичному розвитку регіону. Магдебурзьке право, яке базувалося на принципах юридичної незалежності міст і місцевого самоврядування, активізувало розвиток торгівлі, ремесла і міської інфраструктури. Воно створювало умови для самоорганізації мешканців, збільшення прибутків міської скарбниці та зміцнення обороноздатності міст. Введення Магдебурзького права було логічним продовженням існуючих традицій самоврядування, хоч і в структурі Польського королівства, особливо від часів Казимира III. Той активно сприяв його розповсюдженню на приєднаних руських землях. Однак використання Магдебурзького права не слід розглядати виключно як зовнішнє втручання або нав'язування. Це була й відповідь на внутрішні потреби галицького суспільства в регулюванні міського життя, забезпеченні правопорядку та стимулюванні економічного розвитку.

The article is devoted to the historical background of spreading of the right of city self-government in the cities of Galicia on the border of the 14th and 17th centuries. The study reveals the historical prerequisites for the adoption of municipal law in Galicia and its impact on the socio-economic and political development of the region. The mechanisms of implementation and functioning of the Magdeburg Law are explored by the author, examining its peculiarities in various cities of Galicia and highlighting the main challenges faced by urban communities within this legal regime.

Key words: *the Magdeburg Law, Galicia, right of city selfgovernance, socio-economic development, political development.*

УДК 271.222(477)«1686/1839»

**Антоній Бліхарський (Павло), брат ЧСВВ
(Львів – Брюховичі, Україна)**

СТАНОВИЩЕ УНІЙНОЇ ЦЕРКВИ У XVIII СТ. НА ПРИКЛАДІ ПОЛОЦЬКОЇ АРХИЄПАРХІЇ

У статті досліджено становище Унійної церкви у XVIII ст. на прикладі Полоцької архієпархії. Розкрито суть «Полоцької трагедії» 11–12 липня 1705 р., її передумови й наслідки. Визначено осіб, причетних до цієї кривавої події, описано ким, кого і в який спосіб було вбито й покалічено. Відображено місце цієї трагедії, стан Полоцької архієпархії та Унійної церкви загалом, які розкрито в контексті історії Греко-Католицької церкви до її скасування в Російській імперії 1839 р.

Ключові слова: *Унійна церква, Полоцька архієпархія. архієпископ, митрополит.*

Московська церква після отримання патріаршого статусу 1589 р. почала вживати заходів для отримання влади над Київською митрополією, використовуючи при цьому, крім політичних засобів, також релігійні, виступаючи «захисницею православ'я» на сході Європи. Проте прийняття Київською митрополією Унії та її активне поширення на теренах Речі Посполитої завадило Москві реалізувати свої амбітні плани, принаймні на цей час. Для Москви Унійна церква стала «зрадницею

православ'я», а також перешкодою до повної анексії та асиміляції Київської митрополії. Тому Москва поставила перед собою завдання знищити Унійну церкву.

Реалізуючи політичні плани, у 1686 р. царська Росія підписала з Річчю Посполитою договір про поділ Гетьманщини, який увійшов в історію під назвою «Вічний мир». Згідно з ним король визнав за Московією чимало земель, які колись належали їй (Лівобережжя, Київ, Стародубщину та інші). У цьому договорі був прописаний дев'ятий пункт, у якому Річ Посполита гарантувала свободу православній вірі на підвладних їй теренах, а Москва обіцяла їх захищати, заявляючи, що «справа віри має найбільше значення, і вона важлива, а іншої, більш важливої нема»¹. Це давало московській владі можливість втручатися у справи Речі Посполитої, під владою якої перебувала Правобережна Україна. Цього ж 1686 р., підступними діями московського уряду в Константинополі, Київська православна митрополія була підпорядкована Московському патріархату². Москва віддавна пропагувала серед вірних Київської православної митрополії ідею «православного царя» як захисника спільної віри – православ'я, натомість Унію представляла як насильницький проєкт Польщі, яка таким чином хотіла полонізувати й окатоличити русинів.

Наприкінці XVII – на початку XVIII ст. три єпархії перейшли на Унію: 1691 р. – Перемиська, 1700 р. – Львівська, 1702 р. – Луцька. Це дуже непокоїло царську Росію, якою тоді правив Петро I. Він у край вороже ставився до Унійної церкви, адже вона була перешкодою для реалізації політичної ідеї царя про «збирання» та підкорення колишніх земель давньої Київської держави і створення «Югоросії» або «Юго західного краю», використовуючи для цього релігійні засоби, тобто боротьбу проти українсько-білоруської католицької Церкви³. Про це свідчить ставлення Петра I до унійного митрополита Лева Заленського – «будь-якою ціною хотів взяти його в свої руки, кажучи “Не буду царем, коли його не повішу”»⁴.

У 1700 р. розпочалася Північна війна, в якій у боротьбі за польський престол шведський король Карл XII підтримував кандидатуру Станіслава Ліщинського, а царська Росія Петра I була союзницею короля Августа II. Варто зауважити, що на початковому етапі цієї війни союзниками останніх були лівобережні козаки на чолі з гетьманом Іваном Мазепою, який тоді ще не вбачав підступних планів Москви.

Петро I, перед тим як іти з військом на територію сучасної Білорусі, зібрав ієрархів Московського патріархату, щоб узяти в них благословення у війні проти шведів. Ті дали благословення, але з умовою, що цар винищуватиме на польських землях Унію, оскільки казали, що з'єдинені начебто захоплюють православні єпархії, тим самим загрожують православній вірі. Цар Петро I погодився та заприсягся на боротьбу проти Унії⁵. Про це та деталі «Полоцької трагедії» йдеться в латиномовному тексті з липня 1705 р. під назвою «Щоденник чоловіковбивства отців василіан полоцького монастиря, з'єдиненого з Святою Римською Церквою, сподіяного Московським Князем біжучого року 1705-го, дня 11 і 12 липня», який переклав о. Атанасій Великий ЧСВВ. Цей документ київський митрополит Лев Заленський переслав зі звітом до Риму 18 серпня 1705 р. Також відома польськомовна «*Historja o pozabijaniu Bazyljanów w połockiej cerkwi przez cara moskiewskiego etc. w roku 1705 dnia 30 junia starego*», видана в Парижі 1863 р. без вказаного автора,

¹ Великий А. З літопису християнської України. Рим : Вид-во оо. Василіян, 1973. Т. 6. С. 56.

² Панас К. Історія Української Церкви. Львів : НВП «Грансінтех», 1992. С. 91.

³ Мудрий С. Нарис історії церкви в Україні : 4-те вид. Жовква : Місіонер, 2010. С. 289, 291.

⁴ Ленчик В. Нарис історії Української Церкви. Львів : Свічадо, 2003. С. 338.

⁵ Великий А. Назв. праця. С. 62–63.

але в тексті присутній підпис о. Антонія Завадського, який був радником василіанського чину впродовж 1713–1717 рр.⁶

Про цю змову дізналися василіанські монахи з Вітебська від кількох з'єдинених, «що походили з польського королівства та перебували на дворі князя московського»⁷. Не очікуючи нічого доброго, ще напередодні вступу Петра I до Полоцька, місцеві василіани домовилися з литовським канцлером Каролем Радзивілом про переховування срібної труни з останками св. Йосафата. Мощі були вивезені із Софіївського собору до Жировицького монастиря, а пізніше, через натиск московських військ, перевезені до замкової родової каплиці князів Радзивилів, що в містечку Біла-Підляська⁸.

У червні 1705 р. Петро I вирушив у напрямку Балтії через Вітебськ і Полоцьк, де вже було московське військо на чолі з князем Олександром Меншиковим. Увійшовши до Вітебська, цар наказав порубати й знищити ікони із зображенням Йосафата Кунцевича. Петро I хвалився, що спалить мощі св. Йосафата, а його підлеглі розбили й скинули в річку Двіну пам'ятник архієпископу Полоцькому⁹.

11 липня 1705 р. цар Петро I у Полоцьку на бенкеті з нагоди іменин приймав вітання від своїх прибічників. У Могилівському літописі розповідається, що князь О. Меншиков, повертаючись зі святкування, зайшов до храму Св. Софії, де священник на вечірньому богослужінні говорив про св. Петра, Папу Римського й хвалив Унію. Почувши це, князь розсердився і повернувся до царя, якому розповів усе, що чув у церкві. Розгніваний через почуте, Петро I з О. Меншиковим й іншими пішли до Софіївського собору¹⁰.

Коли цар з підданими прийшли до церкви, богослужіння вже завершилося, але ченці ще молилися. Петро I почав розглядати храм та ікони. Він підійшов до вівтаря блаженного Йосафата, де було зображено святого із сокирою в голові й запитав, чия це ікона. Отець-намісник Костянтин Заячковський відповів, що це св. Йосафат. Цар запитав, хто його вбив, на що отець відповів, що це вчинили православні. Почувши це, Петро I розлютився і вдарив о. Костянтина кулаком в обличчя, потім почав бити палицею по голові, а накінець шаблею відрізав вуха й наказав повісити. Прибулі з царем, дивлячись на свого володаря, почали розправу над іншими ченцями, які були в церкві. Отця Теофана Колбичинського схопили за мантию і притягли до Петра I, де він з князем О. Меншиковим прокололи його шаблями, а о. Климентію Понятовському вдалося побігти до монастиря, щоб повідомити отця ігумена Якова Кізіковського про події в церкві. Це відбувалося біля вівтаря Св. Йосафата. А на другому боці храму московські вояки почали били, топтати та колоти багнетами керівника хору о. Якова Книшевича й брата Йосифа Анкудовича, які впали один на одного¹¹. Про це розповідав вищезгаданий брат Й. Анкудович, який помилково був зарахований до вбитих.

У повідомленні митрополита Лева Заленського, якого він надіслав до Риму, є деякі відмінності. Він розповідає, що ченцем, якого вдарив Петро I біля ікони Св. Йосафата, був о. Т. Колбичинський. А коли отець упав, то цар нацькував на нього свого собаку, який кинувся до горла священника, й вкінці проколов його

⁶ Historja o pozabianiu Bazyljanów w połockiej cerkwi przez cara moskiewskiego etc. w roku 1705 dnia 30 junia starego. Paris, 1863. S. 18.

⁷ Великий А. Назв. праця. С. 63.

⁸ Морозов С. Полоцкая трагедия 1705 году // Царква. 2005. № 4. С. 10–11.

⁹ Там само.

¹⁰ Полацкія пакутнікі. Збор дакумантаў / упоряд. М. Бавтович. Полоцьк : Сафія, 2000. С. 75–76.

¹¹ Historja o pozabianiu Bazyljanów. S. 13–15.

шпагою. Це зробив також із братом Й. Анкудовичем, який прибіг на допомогу о. Теофану¹².

Також є згадка, що цар Петро I після того, як вчинив цю криваву розправу, підійшов до престолу, на якому зберігалися Св. Тайни і розсипав їх по землі. Побачивши таку наругу, о. К. Заячківський почав збирати освячені часточки, за що йому московити відрубали вуха¹³.

Після розправи з ченцями в храмі Св. Софії, царські піддані вдерлися до монастиря. Деяким монахам ще перед тим вдалося втекти. На місці залишився отець-ігумен Яків Кізіковський, і коли його знайшли, то ще цілу ніч мучили тортурами разом з о. Костянтином Заячковським, щоб дізнатися де заховані мощі св. Йосафата, при цьому змушували зректися Унії, проте монахи цього не зробили. Відповідь о. К. Заячковського була такою: «Я сьогодні моєму Богові жертву приніс і Тіло Христове прийняв, готовий померти і помру за єдність святої віри нашої»¹⁴. Наступного дня отця змусили нести до місця страти на витягнутих руках свої вуха. Коли його повісили, то обірвалася мотузка, а о. Костянтин ще довго молився. Така ж доля спіткала о. Я. Кізіковського.

Далі російські військові різними муками розправилися з кухарем та обслугою Полоцького монастиря, а «свідків тієї трагедії, деяких жінок, що оплакували смерть вірних Унії, на приказ князя було тяжко покалічено»¹⁵. Тіла вбитих монахів спалили, а попіл розвіяли над річкою Двіною, щоби їх не визнали святими мучениками.

Після цих подій василіанський монастир і Софійський собор були пограбовані. Відібрану святиню пропонували православним, але вони відмовилися приймати це, зважаючи на реакцію короля і знаті. Обитель була закрита, а Петро I власною печаттю опечатав її. У 1710 р. за наказом князя О. Меншикова собор Св. Софії був підірваний. Після «Полоцької трагедії» цар Петро I намірявся розправитися ще й з Жировицьким монастирем, а митрополитові Леву Заленському погрожував своїм «царським словом»: «Або відречешся своєї віри, або будеш повішений»¹⁶.

У повідомленні митрополита Лева Заленського міститься згадка, що перед трагічною подією цар Петро I побував 10 липня в Полоцькому православному монастирі. Там він запитав місцевих ченців, що вони бажають від нього; тамтешні відповіли, щоби цар приборкав і присмирив уніатів. Петро I пообіцяв, що виконає їх прохання. Це і сталося 11 та 12 липня, коли він з прибічниками убив ченців василіан та прогнав черниць василіанок із монастиря¹⁷. У цьому ми бачимо підступну політику Москви й Петра I як «оборонця православ'я» проти Унійної церкви.

Після Полоцької трагедії 1705 р. митрополит Лев Заленський написав папі Клименту XI листа з вкладеним вищезгаданим «щоденником», у якому закликав понтифіка взяти Унійну церкву під свою особливу опіку та заступитися за неї перед королем Речі Посполитої. У відповідь на це папа написав кілька листів до різних високопоставлених осіб, серед них і короля Речі Посполитої – Августа II. 27 верес-

¹² Великий А. Назв. праця. С. 64.

¹³ Там само.

¹⁴ Григорів М. «Василіанський монастир св. Софії в Полоцьку. Трагедія 1705 року» // Наукові записки Дрогобицької духовної семінарії. Вип. 2 : Матеріали III Міжсемінарійної студентської конференції «Незламні свідки віри християнської. Мучеництво: історія і сьогодення» (Дрогобич, 2–4 грудня 2016 р. Б.) / упор. прот. Р. Андрійовський. Дрогобич : Вид-во Дрогобицької духовної семінарії, 2017. С. 151.

¹⁵ Великий А. Назв. праця. С. 65.

¹⁶ Григорів М. Назв. праця. С. 152.

¹⁷ Великий А. Назв. праця. С. 65–66.

ня 1705 р. російському послові в Дрездені було передано ноту із засудженням жорстоких вчинків російського царя Петра I в Полоцьку¹⁸.

Але на цьому переслідування Унійної церкви царем не завершили. Унійні єпископи були змушені переховуватися. Петро I вороже ставився до тодішнього митрополита Лева Зеленського, погрожуючи повішенням. Тому ієрарх подався в Саксонію і повернувся лише тоді, коли шведські війська відтіснили московську армію з території Польщі та Білорусі. У 1708 р. після повернення митрополит Л. Зеленський помер у волинському Володимирі, де й похований¹⁹.

Того ж 1709 р. Петро I арештував єпископа Дениса Жабокрицького, який у 1702 р. з цілою Луцькою єпархією перейшов на Унію. Цар знущався з нього «за відмову визнати своїм зверхником московського патріарха»²⁰. За наказом Петра I, 1709 р. владику перевезли до Москви, де вживали різних методів, щоб він зрікся унії з Римом. Однак Д. Жабокрицький не зламався, а як мученик помер 1715 р. після років знущань.

Переслідування Унійної церкви, зокрема «Полоцька трагедія» і знущання над духівництвом, показували наміри Москви в бажанні повністю контролювати українські землі. Побачивши це, гетьман Іван Мазепа вирішив розірвати зв'язки з царською Росією та укласти союз із шведським королем Карлом XII. Хоч останній був протестантом, але це був необхідний крок, щоб зберегти український народ від поневолення. Цар Петро I, дізнавшись про «зраду» І. Мазепи, знищив столицю гетьмана Батурин. У 1709 р. московські війська завдали поразки армії Карла XII і загонам Івана Мазепи під Полтавою. Це стало трагедією для українського народу на довгі роки.

По смерті митрополита Лева Зеленського митрополита унійна катедра залишилася без очільника. Тож єпископи Холмської, Пінської та Луцької єпархій з'їхалися та обрали Київським унійним митрополитом Перемиського, Самбірського й Сянівського єпископа – Юрія Винницького²¹. У той час продовжувалася політика Петра I, спрямована на знищення Унії. Цар у 1710 р. заключив договір з польським королем Августом II, за яким Москва стала «охоронцем» православ'я в тогочасній Польщі: «Нез'єдинним признано звільнення від усяких тягарів, свободу взаємин з Москвою, свободу їздити до Києва й одержування свячень»²². Митрополит Винницький боровся проти насадження латинського обряду з боку латинського духівництва. Він оскаржував такі дії 1710 р. перед Апостольським престолом. Реакцією на це було видання листа Конгрегацією Поширення Віри від 11 листопада 1710 р., в якому наказувалося латинському духовенству дотримуватися декрету Папи Урбана VIII з 1624 р. Цей лист отримали всі латинські єпископи.

Через два роки після подій 1705 р. помер архієпископ Полоцької архієпархії Маркіян Білозор. У той час Київська митрополія була ще без офіційного ієрарха, відповідно Полоцька катедра залишалася вакантною. Апостольська столиця через політичні вищезгадані обставини зволікала із затвердженням обраного кандидата – Юрія Винницького. Апостольський Престол призначив колишнього римського прокуратора Унійної церкви Сильвестра Пешкевича кандидатом на полоцького архієпископа. Архієпископом він був вибраний 1710 р. Часи його служіння були не простими, адже владиці доводилось відновлювати єпархію після подій Північної війни. С. Пешкевич зробив багато для Полоцька та та архієпархії. Він помер за рік

¹⁸ Григорів М. Назв. праця. С. 152.

¹⁹ Назарко І. Київські і Галицькі Митрополити. Торонто : Вид-во отців Василян, 1962. С. 72.

²⁰ Панас К. Історія Української Церкви. Львів : НВП «Трансінтех», 1992. С. 94.

²¹ Мудрий С. Назв. праця. С. 296.

²² Назарко І. Назв. праця. С. 76.

до Замоїського синоду в 1719 р. Його наступником вибрали молодшого за віком Флоріяна Гребницького, який уже був представником від Полоцької архієпархії на згаданому синоді²³.

У 1713 р. помер київський митрополит Ю. Винницький. У вересні того ж року зібралися єпископи, щоб вибрати нового очільника, який би впорядкував внутрішнє життя Унійної церкви. Новим владикою став Лев Кішка, якого «можна ставити поряд з великими митрополитами-подвижниками Унії – Потієм, Рутським і Жоховським»²⁴. Саме він скликав Замоїський синод 26 серпня 1720 р., оскільки була потреба обрядової та літургійної єдності та однотипності між єпархіями. Не менш важливими були питання освіти і виховання духівництва, його дисципліни, небезпека поширення секти пилипонів. На соборі (синоді) було постановлено вживати в Символі Віри «від Отця і Сина», тобто *filioque*, згадувати Папу Римського в літургії на першому місці, видавати катехізми для священників і мирян, на єпископів вибирати тільки ченців, а опісля – візитувати свої парафії та закладати духовні семінарії для виховання молодих священників, бо на той час була лише одна семінарія – у волинському Володимирі, закладена Левом Кішкою²⁵. Замоїський синод укладав багато нагальних справ у релігійних, літургійних душпастирських, церковних питаннях, розв'язання яких потребувала Церква. Це сприяло «золотій добі» Київської унійної митрополії у XVIII ст. Митрополит Л. Кішка втілював постанови синоду в життя і спочив у Бозі 1728 р.

У той час Петро I продовжував свою політику, спрямовану на повний контроль над Православною церквою. 1721 р. в Росії було проголошено «*Духовний Регламент*» за редакції новгородського єпископа Теофана Прокоповича. Згідно з ним, уся Православна церква підпорядковувалася державній владі в особі московського володаря. Було утворено міністерство культу, так званий «*Святіший Синод*» на чолі з представником царя і «речником його волі в церковних справах»²⁶. Ця постанова поширювалася і на все Лівобережжя України, адже в той час воно перебувало під владою Петра I. У перспективі такий контроль і нищення Церкви полегшили поширення на підвладних землях атеїстичного комунізму ХХ ст.

Полоцьким унійним архієпископом з 1717 р. був вищезгаданий Флоріан Гребницький. Протягом 1738–1750 рр. владика власним коштом відбудував знищену пожежею катедру Св. Софії в Полоцьку й побудував декілька інших церков²⁷. Це були нелегкі часи наступів московського православ'я і продовження політики Петра I в його наступників щодо Унійної церкви.

У 1746 р. помер київський митрополит Атанасій Шептицький і два роки катедра залишалася вакантною. Після переговорів з королем Августом III, Ф. Гребницькому пропонувалося очолити Київську митрополію, залишаючи за собою Полоцьку архієпархію. Про це було повідомлено папу Венедикта XIV і «на основі єпископського вибору і королівського доручення 16 грудня 1748 р. вийшла в Римі булла, якою номінувалося Ф. Гребницького Київським митрополитом»²⁸. Отже, від цього часу й упродовж 14 років до 1762 р. Полоцька архієпархія знову була об'єднана з Київською митрополією. Час правління згаданого владика був для неї «золотим віком»²⁹.

²³ Великий А. Назв. праця. С. 110–111.

²⁴ Мудрий С. Назв. праця. С. 300.

²⁵ Панас К. Назв. праця. С. 97–98.

²⁶ Мудрий С. Назв. праця. С. 306.

²⁷ Назарко І. Назв. праця. С. 98.

²⁸ Мудрий С. Назв. праця. С. 319.

²⁹ Великий А. Назв. праця. С. 111.

Часи наступного митрополита Пилипа Володковича були трагічними для Унійної церкви. Російська імператриця Катерина II і король Речі Посполитої Станіслав Август Понятовський змовилися, щоб знищити її. Покріпачуючи українських селян, обидві сторони спровокували повстання 1768 р. під назвою Коліївщина. Було вбито 300 унійних священників та монахів, а в Умані вирізали 400 семінаристів³⁰.

У 1772 р. стався перший розподіл Речі Посполитої. Ця подія суттєво змінила становище Унійної Церкви. Київська унійна митрополія опинилася під юрисдикцією трьох держав: «До Росії відійшли єпархії Білорусії: Могилевська, Полоцька, Смоленська. До Австрії відійшли: Львівська, Перемишльська і частина Холмської єпархії. Під Польщею залишилися українські єпископства: Луцьке, Володимир-Волинське, Пінське і частина Холмського»³¹. Єпархії, які опинилися в складі Російської імперії, відчували на собі політику, спрямовану на знищення Унії, яку провадила імператриця Катерина II.

Внаслідок політичних перипетій 1793 р. відбувся другий поділ Речі Посполитої, а 1795 р. – третій. Внаслідок цього вона остаточно завершила своє існування. Українські й білоруські землі перейшли до імперської Росії, за винятком Галичини, Закарпаття та Буковини, які опинилися в складі Габсбурзької Австрії (згодом – Австро-Угорської монархії). Імператриця Катерина II розпочала заходи для скасування Унії та переведення на московське православ'я тих земель, які відійшли до Російської імперії. Для цього була створена місійна інституція під проводом православною єпископа Віктора Садковського. 26 травня 1794 р. він проголосив послання до народу: «[...] запрошуємо гласом євангельським усіх, незалежно від статі та віку, в пожилців нашої пастви, прабатьки, батьки яких і вони самі лестоцями й страхом від благочестя навернені в унію латинами, повернутися безбоязно в обійми Православної Східної Церкви [...]»³². «Місіонери Садковського» мали насильно насаджувати православ'я в Полоцькій, Луцькій, Володимирській і частково Холмській єпархіях. «Місія» проводилася швидкими темпами, і навіть було призначено вікарних єпископів у Полоцьку, Мінську, Луцьку й Могилеві³³. Катерина II повністю скасувала українську й білоруську унійну ієрархію, а мільйони вірних були переведені на православ'я.

Павло I став імператором після смерті Катерини II 1796 р. Він ставився до Унійної церкви лояльно й частково відновив митрополію та три єпархії: Полоцьку, Луцьку та Берестейську. Було скасовано «місіонерську» діяльність, повернуто деяке майно духовництву, звільнено багатьох засланих до Сибіру. Полоцька єпархія «охоплювала цілу Білорусь, на чолі з архієпископом Іраклієм Лісовським та його помічником»³⁴. 1801 р. Павла I було вбито, а його наступником став син Олександр I. Відносно Унійної церкви він дотримувався лінії свого батька. 1806 р. цар призначив митрополитом Унійної церкви в Росії архієпископа Полоцького І. Лісовського, але без титулу «Київський»³⁵. Це були часи короткого періоду відродження Греко-Католицької церкви.

У 1825 р. помер Олександр I, а царем став Микола I. Із цим завершилася перерва в політиці переслідування й знищення Унійної церкви з боку Росії, хоч в урядових колах і Московській церкві ідеї втілення цих планів не відкидали. Для церковних питань готувалися люди, які виконували веління царя та уряду. Одним з

³⁰ Мудрий С. Назв. праця. С. 24.

³¹ Панас К. Назв. праця. С. 104.

³² Стоколос Н., Шеретюк Р. Драма Церкви. 2-ге видання. Рівне : ПП ДМ, 2012. С. 35.

³³ Мудрий С. Назв. праця. С. 344.

³⁴ Там само. С. 349.

³⁵ Ленчик В. Нарис історії Української Церкви. Львів : Свічадо, 2003. С. 396.

них був Йосиф Семашко – унійний священник, який був членом Греко-уніатського департаменту Петербурзької Римо-католицької колегії. Він запропонував план здійснення переходу католиків на православ'я у Росії під назвою «*Про тяжкий стан Уніатської Церкви і про засоби вивести з відчуження від Росії півтора мільйона Руського народу*»³⁶. Це було затверджено Миколою I й виконувалося російським урядом.

Польське листопадове повстання 1831 р. Росія використала для прямої відкритої реалізації плану «з'єднання». 1832 р. були скасовані обов'язки протоігумена й знищений Василіанський чин у Російській імперії, майно якого було конфісковане. Того ж року ліквідовано всі унійні богословські школи й семінарії, а вищезгадану колегію приєднали до православного Святішого Синоду. У 1833–1834 рр. запроваджено новий Службник і обряди за московської редакції. Теж використовували фізичні методи в «перетягуванні» духівництва, яке чинило супротив цій справі. 1837 р. понад 160 таких священників були заслані на Сибір, а також мучені й заарештовані³⁷.

Ці заходи ніби були підготовкою до остаточно «об'єднання» і скасування Унійної церкви. Останню перешкоду вбачали в митрополиті Йосафаті Булгаку, тому всілякими підступами й намовами намагалися отримати його згоду прийняти православ'я. Незважаючи на це, він не зламався і помер 1838 р., залишившись вірним Апостольській Столиці. Після цього провід Унійною церквою на західних землях України й Білорусі перейшов до єпископів, котрі сприяли переходу на православ'я: «керуючий Полоцькою єпархією єпископ Оршанський В. Лужинський, вікарій Литовської єпархії преосвящений А. Зубко, що характеризувався як “діяльний прихильник воз'єднання”, та литовський єпископ Й. Семашко [...]»³⁸. Саме вони разом з іншими представниками духівництва 12–13 лютого 1839 р. підписали «*Синодальний акт*» про «єдність нашої Церкви з Православною Католицною Східною Церквою [...]»³⁹, наперед підготовлений ще 1838 р., до якого додали 1305 підписів священників і ченців, які насильно перейшли на православ'я. У березні 1839 р. цар Микола I затвердив «акт воз'єднання», а 12 лютого 1840 р. Й. Семашко відслужив Службу Божу в Полоцьку, де замість імені Папи вперше згадав російський синод⁴⁰. Цими подіями завершився довголітній процес нищення та офіційно скасовано Унійну церкву в Російській імперії.

Монастир і собор Св. Софії у Полоцьку з часів відбудування митрополитом Флоріаном Гребницьким упродовж 1738–1750 рр. і аж до скасування василіан на території Білорусі обслуговувалися Василіанським чином. А 1839 р. святиню забрали православні⁴¹. Полоцька архиєпархія – катедра святого мученика Йосафата Кунцевича – була землею боротьби за існування Унійної церкви.

Отже, передумови «Полоцької трагедії» сягають періоду зародження Греко-Католицької церкви, тобто від укладення Берестейської унії 1596 р. Впродовж десятиліть противники З'єднання робили все можливе, щоб знищити Унійну церкву. Бо саме вона заважала планам тодішньої Московії і Росії збирати й контролювати землі тогочасної Білорусі й України. А події 1705 р. в Полоцьку були лише яскравим виявом антиунійного спрямування російського уряду, адже Полоцький катедральний собор Святої Софії і монастир отців василіан стали, так би мовити, «місцем

³⁶ Стоколос Н., Шеретюк Р. Назв. праця. С. 104–105.

³⁷ Мудрий С. Назв. праця. С. 381–382.

³⁸ Стоколос Н., Шеретюк Р. Назв. праця. С. 112.

³⁹ Там само. С. 115.

⁴⁰ Панас К. Назв. праця. С. 113.

⁴¹ Григорів М. Назв. праця. С. 153.

зустрічі» й нагодою для відкритих дій. Після цієї трагедії продовжувалася політика нищення Унії самим Петром I, а також його наступниками – Катериною II, а після короткої перерви – Миколою I.

Полоцька архієпархія символічно стала землею боротьби за існування Унійної церкви. Адже саме тут була катедра святого мученика Йосафата Кунцевича, який віддав життя за єдність між християнами. Тут упродовж довгого часу діяли два єпископи: католицький та православний. І саме тут було офіційно підписано акт скасування Унійної Церкви в Російській імперії 1839 р.

«Полоцьку трагедію» слід розглядати в контексті історії Унійної церкви. Адже вона не є лише окремою подією, яка мала місце свого часу, але пов'язана з попередніми історичними умовами, має свої передумови й причини, відбулася на тлі конкретних обставин, мала вплив на подальший розвиток подій і дає змогу зрозуміти багато тонкощів з історії Української греко-католицької церкви.

Під час дослідження виявилось, що деякі дати, події чи історичні персонажі не завжди збігаються, а в різних документах чи працях авторів подані по-різному. Наприклад, опис кривавої розправи над ченцями василіанами Петра I та його прибічників у «*Historji o pozabijaniu Bazyljanów w polockiej cerkwi przez cara moskiewskiego etc. w roku 1705 dnia 30 junia starego*» дещо відрізняється від тих же подій, описаних у «*Щоденнику чоловіковбивства отців василіан полоцького монастиря, з'єдиненого з Святою Римською Церквою, сподіяного Московським Князем біжучого року 1705-го, дня 11 і 12 липня*» митрополита Лева Заленського. У них по-різному подані імена монахів, спосіб убивств та тортур, обставини цих подій.

У статті досліджено історичний феномен «Полоцької трагедії» і становище Унійної церкви в окреслений період. Однак це лише маленька спроба студій цього питання, адже події в Полоцьку ще потребують ґрунтовного вивчення різними вченими. Це допоможе в подальшому процесі проголошення і почитання мучеників за Христову віру й Церкву блаженними і святими. Особливо це актуально в Україні, де Українська греко-католицька церква залишається символом незламності та одним із фундаментів національної єдності українців.

The article explores the situation of the Uniate Church in the 18th century, using the Archdiocese of Polotsk as an example. It reveals the essence of the “Polotsk Tragedy” of July 11–12, 1705, its prerequisites, and its consequences. The individuals involved in this bloody event are identified, detailing who killed and maimed whom and in what manner. The location of this tragedy and the state of the Polotsk Archdiocese and the Uniate Church in general are shown, which are revealed in the context of the history of the Greek Catholic Church before its abolition in the Russian Empire in 1839.

Key words: Uniate Church, Polotsk Archdiocese, archbishop, metropolitan.

УДК 94:[177.1:930.85-057.36](438) «1799/1815»

Оксана Воловодюк (Івано-Франківськ, Україна)

ЛИЦАРСЬКИЙ ЕТОС ТА ПОЛЬСЬКА МІЛІТАРНА КУЛЬТУРА В ЕПОХУ НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВОЄН

У статті розглянуто імплікації лицарського етосу в мілітарній культурі польських військових підрозділів у складі військ Наполеона I. Авторка визначає лицарський етос як систему цінностей воєнного стану, що сягає корінням у середньовічну традицію. Здійснено спробу окреслити архетип ідеального польського військового та визначити ієрархію військових чеснот. Особливу увагу авторка приділяє ідеї захисту Батьківщини, простежуючи її історичне коріння, що сягає середньовічних і ранньомодерних сюжетів захисту як безпосередньо польської вітчизни, так і всієї християнської європейської цивілізації від варварів.

Ключові слова: *лицарський етос, чесноти, «оплот християнства», Варшавське герцогство, Юзеф Понятовський.*

Злам XVIII та XIX століть для польської історії є особливо турбулентним періодом, коли перед патріотично налаштованими польськими діячами постав виклик відновлення державницького буття польської нації. Однією з рис ідеології цього періоду став ренесанс середньовічних ідеалів лицарства і звернення до Середньовіччя як такого. У польському контексті військові ідеали, що сягали корінням у Середніх віках, актуалізувалися під час повстання Тадеуша Костюшка, боротьби за незалежність та розширення Варшавського герцогства, героїчним апогеєм якої була війна 1809 р. За таких умов особливо релевантною була потреба пошуку в історичному минулому ідеалів моральних чеснот та сюжетів захисту Батьківщини. Саме ж поняття лицарства, яке почало фігурувати в суспільному та мілітарному дискурсі початку XIX ст., було ідеєю, способом життя і системою цінностей, вибірково, залежно від тогочасних суспільних потреб, запозичених із лицарських традицій Середньовіччя¹.

Серед польських дослідників лицарського етосу особливе місце належить Марії Оссовській², яка прослідковує еволюцію лицарського етосу, починаючи від античності. Лицарський етос безпосередньо епохи наполеонівських воєн розглядають Аліна Александровіч³ (вона, зокрема, зосереджується на вивченні впливу маєтку Чарторийських у Пулавах як осередку поширення ідей лицарства) та Януш Полачек⁴ (лицарський етос він згадує в контексті аналізу героїчного образу Юзефа Понятовського). У польському випадку ідея лицарського служіння була міцно пов'язана з ідеєю Польщі як оплоту християнства та європейської цивілізації, що детально проаналізовано у статті Мартини Децинської⁵.

Отже, **метою** статті є на основі першоджерел (мемуарів, прокламацій) всебічно висвітлити елементи лицарського етосу в мілітарній культурі польських

¹ Aleksandrowicz A. Etos rycerski czasów Księstwa Warszawskiego (na podstawie niepublikowanego traktatu A. J. Czartoryskiego) // Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F: Historia. Lublin, 2007. Vol. 62 : Księstwo Warszawskie z perspektywy 200 lat. Ludzie, instytucje, tradycja. S. 91–92.

² Ossowska M. Ethos rycerski i jego odmiany. Warszawa : PWN, 2011. 176 s.

³ Aleksandrowicz A. Op. cit. S. 91–101.

⁴ Polaczek J. Książę Józef Poniatowski: legenda bohatera narodowego – dzieje, podłoże ideowe i wyraz artystyczny. Rzeszów : Wyd-wo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2021. 424 s.

⁵ Deszczyńska M. Wyobrażenie przedmurza w piśmiennictwie schyłku polskiego oświecenia // Przegląd Historyczny. 2001. № 92/3. S. 285–300.

військових підрозділів армії Наполеона, простежити її історичні корені в середньовічній та ранньомодерній традиції, виділити систему ключових чеснот і цінностей військових.

Утвердження архетипу лицаря у польському політичному та мілітарному дискурсі можна легко простежити, звернувши увагу на факт частого взаємозамінного вживання слів «лицар» («rycerz») та «солдат» («żołnierz»)⁶. Для прикладу, відозва Генеральної конфедерації, розміщена у «*Краківській газеті*» («*Gazeta Krakowska*») за 13 січня 1813 р., де вихвалялися заслуги польських солдатів, які щойно повернулися з російського походу, починалася зі звернення «*Rycerze!*» («*Лицарі!*»). Це звернення у тексті повторювалося ще двічі⁷. Інший приклад усталення образу лицаря в загальному дискурсі знаходимо в Каєтана Козьмяна. У його характеристиці Юзефа Понятовського центральною є ідея того, що він втілює ідеал лицаря: «[...] był w nim prawdziwy ideał rycerza [...]» («[...] він був справжнім ідеалом лицаря [...]»)⁸. Також автор порівнює Понятовського із західноєвропейськими історичними фігурами, які вважалися втіленням цього ідеалу: «Це був командир-лицар (“wódz rycerz”) з інших часів, подібний на Баярдів, Конде, Тюреннів»⁹. Подібні порівняння не були рідкістю. У своїх спогадах Францішек Гаєвський порівнює Юзефа Понятовського зі П'єрром де Баярдом, характеризуючи польського головнокомандувача виразом, якими описують Баярда: «*sans peur et sans reproche*»¹⁰.

Ідеал лицаря включав у себе духовні цінності і певні приписи щодо зовнішнього вигляду. Останні мали значну роль у творенні загального образу: лицар повинен бути від природи вродливим та носити одяг, гідний його становища, а також дорогу зброю та упряж¹¹. Однак центральними для лицаря були особисті чесноти. Януш Полачек виокреслює такі з них: *honneur – honor* (гонор), *franchise-wolność* (воля, вольність, свобода), *loyauté – wierność* (вірність), *prouesse – męstwo* (мужність, хоробрість), *prudence – roztropność* (розважливість), *piété – pobożność* (набожність), *largesse – hojność* (щедрість), *courtoisie – kurtuazja* (куртуазність). Із цих чеснот впливало і прагнення слави та здійснення подвигів. Однак у цьому випадку не схвалювалася безоглядна погоня за славою, вона повинна бути виправданою. Так, виняткова хоробрість та героїзм на полі бою повинні були пояснюватися мотивацією, якою, наприклад, могла бути вірність¹².

Тож із перелічених вище чеснот творилися ієрархії і пари, що забезпечувало рівновагу. Це не допускало втрату життя без сенсу¹³. За приклад такої врівноваженості можна взяти характеристику Міхала Сокольницького у спогадах Р. Солтика: «Сокольницький був освіченим, здібним, надзвичайно активним і відважним; його виняткова притомність розуму в небезпеці і надзвичайна сміливість військового задуму, здавалося, призначили його для великих звершень»¹⁴. Наведений уривок вельми показовий: автор чітко підкреслює сміливість, відваж-

⁶ Polaczek J. Op. cit. S. 37.

⁷ Gazeta Krakowska. 1813. № 4. S. 45–46.

⁸ Koźmian K. Pamiętniki Kajetana Koźmiana obejmujące wspomnienia od 1780 do roku 1815: w 3 oddz. Oddz. 2 obejmujący wspomnienia od roku 1809 do 1815. Poznań : Jan Konstanty Żupański, 1858. S. 95.

⁹ Ibidem. S. 96.

¹⁰ Gajewski F. Pamiętniki Franciszka z Błociszewa Gajewskiego, pułkownika wojsk polskich (1802–1831) : w 2 t. Poznań : Zdisław Rzepecki ; Lwów : H. Altenberg, G. Seyfarth, E. Wende ; New York : Polish Book Importing Co., 1913. T. 1. S. 26; Polaczek J. Op. cit. S. 48.

¹¹ Ossowska M. Op. cit. S. 69.

¹² Polaczek J. Op. cit. S. 44.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Sołtyk R. Kampania 1809 r.: raport o działaniach armii pozostającej pod rozkazami ks. J. Poniatowskiego podczas kampanii 1809 r. Warszawa : Józef Sikorski, 1906. S. 80.

ність та таланти Сокольніцького, однак відвага врівноважується розважливістю і саме це поєднання є підставою робити припущення про орієнтованість і здатність Сокольніцького на великі звершення.

Щоправда, траплялося і так, що ідея рівноваги в характеристиці героя, якого описували як ідеального лицаря, порушувалася на користь більшого акцентування на тих чи інших рисах на протизагу особистим здібностям. Ян Вейссенхофф оповідає про те, як генерал Зайончек, попри свої поранення, покинув Смоленськ, де мав залишатися на лікування, і приєднався до своєї дивізії. Сам генерал мотивував свій вчинок так: «Там терплять наші, потрібно йти і терпіти [разом] з ними». Далі Вейссенхофф характеризував його так: «особливо шляхетний лицарський дух (*“szlachetny rycerski duch”*) вирізняв цього генерала; якщо йому бракувало таланту, то він був нагороджений мужністю, глибоким почуттям честі та найделікатнішими обов’язками лицаря (*“rozcucie honoru i najdelikatniejszych obowiązków rycerza”*)»¹⁵. Для Вейссенхоффа на перший план виходять типово лицарські якості (самовідданість, бо Зайончек поїхав до своїх військ незважаючи на поранення, а також відвага, відчуття гонору, «лицарський дух») і ці якості цілком компенсують нестачу особистих талантів. Такий патерн спостерігається у характеристиці Ю. Понятовського К. Козьмяном: «Напевно, він не зрівнявся в талантах і науках ані з Тарновським, ані із Замойським, Жолкевським, Ходкевичем чи Собеським, які разом як політичні мужі і полководці і військо і народ вели, але він не поступався нікому з них у величчї своєї відваги»¹⁶. Мемуарист навів низку відомих діячів з польської історії, які мали як військові, так і політичні таланти, чого бракувало Ю. Понятовському, однак це не завадило Козьмяну описати його як ідеал лицаря¹⁷.

Додатково підкреслюється важливість вищезгаданих військових чеснот в ідеалі безоглядного служіння Вітчизні. Ідея служіння особливо актуалізувалася в часи екзистенційних моментів для польської держави. Це добре проілюстровано у відозві Ю. Понятовського, датованій 24 грудня 1812 р., про скликання посполитого рушення: «Там, де йдеться про порятунок Вітчизни, взяття до рук зброї повинно передувати роздумам [...] нам залишається тільки слухняність. Тому, не озираючись на свої сили і шляхи, [...] керуючись лише сумними обставинами, [...] я охоче прийняв на себе важкі обов’язки [...]»¹⁸. У поданому уривку чітко зазначено пріоритет захисту Вітчизни й обов’язку над обдумуванням і обговоренням ситуації, а в такій ситуації єдино правильним є послух у виконанні поставлених завдань, що стосується не лише офіцерів, а й самого головнокомандувача.

Якщо брати до уваги саме епоху наполеонівських війн, то Юзеф Понятовський став найяскравішим втіленням лицарського етосу¹⁹. Це добре можна проілюструвати фрагментом зі спогадів К. Козьмяна, в якому князю приписано ряд типово лицарських чеснот: «[...] był w nim prawdziwy ideał rycerza z wszystkimi wdziękami, z całym urokiem zasności, szlachetności, uprzejmości, męztwa, dobroci, a razem godności [...]» («[...] в ньому був справжній ідеал лицаря з усіма принадами шляхетності, галантності, ввічливості, доблесті, доброти, а разом з тим і гідності [...]»)²⁰.

Вельми цікавим є той факт, що в історичній пам’яті саме Тадеуш Костюшко та Юзеф Понятовський утвердилися у патріотичному дискурсі як два центральні

¹⁵ Weyssenhoff J. Pamiętnik generała Jana Weyssenhoffa. Warszawa : Gebethner i Wolff, 1904. S. 149.

¹⁶ Koźmian K. Op. cit. S. 96.

¹⁷ Ibidem. S. 95–96.

¹⁸ Gazeta Krakowska... S. 37.

¹⁹ Polaczek J. Op. cit. S. 40.

²⁰ Koźmian K. Op. cit. S. 95.

образи, що втілюють у собі лицарський ідеал та народний дух. У цьому випадку не відігравав ролі той факт, що ці особи за політичною орієнтацією і вчинками різнилися, а деякі з цих вчинків резонно розцінити як серйозні помилки²¹.

Становлення Юзефа Понятовського як втілення лицарського етосу великою мірою пов'язувалося з його аристократичним вихованням та оточенням. Традиційно лицарський ідеал передбачав риси, звички, манери і спосіб життя, притаманні аристократичному стану. Причиною цього було те, що спосіб життя аристократії має своє коріння у середньовічних лицарських звичаях²². Цілком передбачувано, що в героїчному дискурсі оминалися згадки про моральний занепад польської аристократії в останній період існування Речі Посполитої. Натомість у випадку з Ю. Понятовським підкреслювалися благородні риси лицаря і шляхтича²³. У нову епоху на перше місце виступали особисті заслуги, а не походження, про що прямо йдеться у проповіді Адама Пращмовського з ушанування пам'яті Ю. Понятовського: «Забудьмо про блиск високої родовитості, який оточував [...] Князя Понятовського; [...] шукаймо належну йому похвалу в його власному житті, в якостях його душі»²⁴.

Лицарські чесноти нерідко виступали як певний універсальний ідеал. Це яскраво виявляється в повазі до ворогів та супротивників. Причиною цього було відчуття певної станової солідарності військової еліти ворогуючих сторін²⁵. Так, центром лицарської культури в першій чверті ХІХ ст. став маєток Чарторийських у Пулавах, де Ізабеллою Чарторийською було створено програму *Domu Gotyckiego*. Саме Пулави стали одним із перших центрів культу Понятовського, попри те, що Адам Єжи Чарторийський не поділяв політичних поглядів Ю. Понятовського²⁶.

Спогади Гаєвського містять побіжні, однак дуже ілюстративні свідчення про універсальність поваги до військових чеснот. Називаючи особисті якості Ю. Понятовського, автор мемуарів зазначає, що він був шанований навіть своїми ворогами²⁷. На протигагу цьому позитивному образу Понятовського можна навести образ Александра Рожнецького в мемуарах того ж автора. Щоб підкреслити моральну ницість інспектора кавалерії Варшавського герцогства, Гаєвський зазначав, що його зневажали не лише поляки, але й росіяни²⁸.

Інший вимір універсальності військових цінностей демонструє описаний Дезидерієм Хлаповським кейс полоненого підофіцера австрійської армії, галицького поляка. На запитання імператора щодо мотивації поляків до служби в армії держави, яка загарбала частину їхньої Батьківщини, полонений відповів, що якби до його полку прибув польський офіцер, весь полк перейшов би на бік Франції та Варшавського герцогства, однак «у ту хвилину, коли скажуть йти в атаку, треба йти добре, щоб не говорили, що поляки погано воюють»²⁹.

У армійському середовищі як елемент шляхетності виступає ставлення до полонених офіцерів ворожих армій. Під час війни 1809 р. біля гори Кальварії був узятий у полон австрійський полк. Після битви князь Юзеф запросив

²¹ Polaczek J. Op. cit. S. 37–39.

²² Ossowska M. Op. cit. S. 68; Polaczek J. Op. cit. S. 43.

²³ Polaczek J. Op. cit. S. 40.

²⁴ Prażmowski A. M. Kazanie na obchodzie żałobnyéj pamięci J. O. Xiążęcia Jozefa Poniatowskiego [...] miane w kościele warszawskim S. Krzyża dnia 19 listopada 1813. Warszawa, 1813. S. 5.

²⁵ Ossowska M. Op. cit. S. 71.

²⁶ Polaczek J. Op. cit. S. 41–42.

²⁷ Gajewski F. Op. cit. S. 169.

²⁸ Ibidem. S. 42.

²⁹ Chłapowski D. Pamiętniki. Poznań : nakładem Synów, 1899. Cz. 1. Wojny napoleońskie 1806–1813. S. 60.

на сніданок до Карчева польських офіцерів, які брали участь у цій битві, і полонених австрійських офіцерів. До австрійців Понятовський ставився з великою повагою і після сніданку офіцерів відпустили на волю за умови, що вони не будуть битися проти польських військ. За словами Яцковського, австрійці були приємно здивовані тому, що поляки не забрали в них грошей та годинників³⁰.

У період наполеонівських війн у польському мілітарному дискурсі цікавим чином зазнала змін стара ідея про лицарський стан як захисників християнського світу. Традиційно в польській історичній думці вона втілювалася в концепції «оплоту християнства» («przedmurza chrześcijaństwa», «antemurale christianitatis»), тобто певної цивілізаційної межі між християнською Європою та ісламським Сходом. Ідею Польщі як оплоту християнства можна прослідкувати з другої половини XV ст., коли польська держава вперше почала розглядатися як фронтирна. Інтенсивність творення цього міту посилювалася залежно від загрози Європі та самій Польщі з боку іновірців. У XVIII ст. ідея оплоту християнства отримала новий імпульс у зв'язку з ідеологічними трансформаціями в епоху Станіслава Августа, а саме – зростанням значення служби на благо Вітчизни. Сама ідея мала дуже помітні релігійні конотації. Йшлося про особливу роль Польщі в європейській історії, оскільки саме цій країні та її народу сприяє Провидіння³¹. У XVIII ст. ця концепція зазнає секуляризації: ідея Речі Посполитої як оплоту виступала в контексті геополітики та цивілізаційних уявлень. Це прослідковується у творі Гуго Коллонтая «Зауваги щодо впливу на інтереси Речі Посполитої двох держав...» («Uwagi nad wpływem do interesów Rzeczypospolitej dwóch mocarstw...»), де він аналізує становище Речі Посполитої після першого поділу суто з погляду геополітики, а як головна загроза виступають не турки чи татари, а Росія³².

Однак, попри загальну секуляризацію ідеї Польщі як бастиону на краю Європи, старі ідеї про захист християнства частково збереглися, що знайшло вияв у поширенні образу Яна III Собеського, короля Речі Посполитої, відомого участю у Віденській битві (1683 р.), у якій була зупинена османська експансія в Європі³³.

Сюжет подвигу Собеського в перемозі над османськими військами під Віднем був присутній у контексті рефлексій над фактом участі Австрійської імперії в поділах. Найбільш експліцитний вияв цього знаходимо в Універсалі на посполиту оборону Юзефа Радзимінського: «*Austriak, którego spod haraczu tureckiego uwolnił*»³⁴. Такі самі уявлення транслює Францішек Гаєвський у розповіді про свій візит до Відня: «Який же поляк, приїхавши до Відня, не відвідав позиції короля Яна III, коли він звільняв цю столицю від турків? Мене теж привели на Каленберг, і я, дивлячись з цієї гори на вежі церкви Св. Стефана, жалкував, що король Собеський марно проливав польську кров за невдячного і хитрого нащадка Габсбургів»³⁵. Отож, центральною тут є ідея історичного боргу Австрії перед поляками за захист ними столиці в контрасті з історичною несправедливістю, виявленою у факті окупації Габсбургами частини земель колишньої Речі Посполитої.

Як було зазначено вище, середньовічна ідея захисту християнської цивілізації поступилася ідеї європейської цивілізації. Спільним в обох ідей був образ зов-

³⁰ Jackowski M. Pamiętniki podpułkownika, byłego dowódcy brygady jazdy Michała Jackowskiego 1807–1809. Pamiętniki Polskie : w 2 t. / zebrane przez K. Bronikowskiego. Przemyśl : Czcionkami S. F. Piątkiewicza, 1883. T. 1. S. 281.

³¹ Deszczyńska M. Op. cit. S. 285, 288.

³² Ibidem. S. 288–289.

³³ Polaczek J. Op. cit. S. 50–51.

³⁴ Archiwum Wybickiego / wyd. A. M. Skałkowski. T. 2 : 1802–1822. Gdańsk : Towarzystwo Przyjaciół Nauki i Sztuki, 1950. S. 59.

³⁵ Gajewski F. Op. cit. S. 98.

нішньої загрози, що втілювалася у ворогові, якому приписувалося нецивілізованість та жорстокість. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. у польському дискурсі місце невірних мусульман як ворога цивілізації заступили нецивілізовані та темні росіяни. Для розуміння явища конструювання образу росіян як варварської загрози для Європи потрібно звернутися до цивілізаційних уявлень, які панували в Західній Європі, а особливо – у Франції. Цю проблематику детально розглянув Вадим Ададуrow, підкреслюючи важливу роль цих ідей у наполеонівській пропаганді. Наполеону вдалося випрацювати наратив державної пропаганди, що полягав у його ролі «спасителя» і захисника від російських варварів. Для творення такого образу застосовувалися порівняння імператора французів із римськими імператорами, відомими боротьбою з нашествиями східних варварських народів (Діоклетіан, Траян, Авреліан, Феодосій). Російська імперія репрезентувалася як частина азійського простору тоді, як культивувався ідея єдності Європи як єдиного цивілізаційного простору, що мав корені в часах Римської імперії³⁶.

У такому ідейному середовищі польським інформаторам Наполеона, які надавали відповідним відомствам інформацію про геополітичну ситуацію на сході Європи, плідний ґрунт для поширення їхніх переконань про деспотичний і нецивілізований характер Російської імперії. Одним із найпродуктивніших таких діячів був генерал Міхал Сокольницький, найпомітнішою роботою якого є меморандум *«Оцінка постійних і активних сил, якими зможе послужитися Польща в її цілості, а також її кордонів, виключно з погляду їхнього воєнного значення»*. У цьому меморандумі генерал змальовує картину поневолення латвійців, естонців, українців та кримських татар Росією, описує їхній національний характер, і хоч загалом характеризує їх як «темні й обмежені», але звертає значну увагу на чесноти цих народів, які вигідно вирізняють їх на тлі росіян-загарбників. Особливо важливою в цьому випадку є згадка про те, що ці поневолені народи важко зносять російський гніт і тому готові стати на бік Наполеона³⁷.

Сокольницький пропонував для захисту Європи від загрози з боку Росії створити низку федеративних герцогств з прикордонних територій Російської імперії під зверхністю відродженої Польщі. Серед таких прикордонних квазідержав мала б бути Наполеоніда – об'єднана держава українських козаків і кримських татар, які, за словами Сокольницького, здатні створити «цивілізовану націю» і «дуже нетерпеливо зносять гніт»³⁸.

Підживлювали віру французів у слова поляків загальні симпатії у французькому суспільстві до поляків, сформовані не в останню чергу історичними працями про останні роки існування Речі Посполитої. Сам Наполеон не скупився на характеристики поляків як «французів півночі, народ героїв». Серед історичних робіт, які сформуливали таке уявлення про поляків і їхню історію, можна назвати працю Кастера *«Життя Катерини II, імператриці Росії»*. Автор наголошував на тому, що Річ Посполита в певний період своєї історії відігравала блискучу роль у європейській історії і потенційно могла б досягти ще більшої величі, якби не імперіалістичні посягання російської імператриці³⁹.

³⁶ Ададуrow В. *Война цивилизаций: Социокультурная история русского похода Наполеона*. Киев : Laugus, 2017. Т. 1 : Религия – Язык. С. 14–17.

³⁷ Його ж. «Наполеоніда» на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX століття. Вид. 2-ге, доп. і переробл. Львів : Вид-во Українського Католицького Університету, 2018. С. 27.

³⁸ Уривок із меморандуму дивізійного генерала Міхала Сокольницького *«Оцінка постійних і активних сил, якими зможе послужитися Польща в її цілості, а також її кордонів, виключно з погляду їхнього воєнного значення»* (Ададуrow В. «Наполеоніда» на Сході Європи. С. 544–545).

³⁹ Там само. С. 131–132.

Апеляції до варварства росіян використовувалися як один з дидактичних інструментів у прокламаціях із закликом до поляків ставати на бік Наполеона і повставати на боротьбу за власну Батьківщину. У прокламації до варшавської публіки Юзеф Вибіцький використав уже знайомий сюжет загрози Європі та польської держави як її бастиону: після зникнення з політичної мапи Речі Посполитої «całej Europy niewolą zagroziła». Росіянам приписується варварський характер і негативні риси на кшталт хитрості, підступності та схильності до обману: «Waleczny i wolny Polak, ich barbarzyństwa był pierwszym przedmiotem. Okrucieństwo w szczęściu, zdrada i podstęp w losach przeciwnych, były ich polityki zwykle narzędzia [...]» («Хоробрий та вільний поляк був першою ціллю їхнього варварства. Жорстокість у фортуні, зрада і позиція у протистоянні долі були лише інструментами їхньої політики [...]»). Належність Росії до азійської цивілізації підкреслювалася згадкою того, як московські царі були васалами кримських ханів і були змушені притримувати стремено ханові, коли він сідав на коня, і подавати йому кобиляче молоко⁴⁰.

Підсумовуючи, можна виокремити лицарський етос як ключову систему чеснот ідеального військового, коріння якої сягає Середніх віків. Лицарські ідеали пережили відродження у складний та героїчний для Польщі час і стали джерелом героїчних наративів епохи. Цей етос має певний набір чеснот, серед яких центральне місце займає відвага та гонор. Дискурс лицарства за своєю природою має значні релігійні конотації, які в досліджувану епоху пережили певні трансформації, зокрема секуляризацію, але в тій чи іншій формі частково збереглися. Особливо цікавою в цьому контексті є трансформація концепції Польщі як оплоту християнства, яка набула секулярного відтінку та почала позначати радше протистояння між європейською цивілізацією на чолі з наполеонівською Францією та варварською Азією, втіленою Російською імперією.

The article analyzes the implications of the chivalric ethos in the military culture of Polish military units of the Napoleonic army. The author defines the chivalric ethos as a system of values of the military estate, rooted in the medieval tradition. An attempt is made to outline the archetype of an ideal Polish soldier and define the hierarchy of military virtues. The author pays special attention to the idea of defending the homeland, tracing its historical roots back to medieval and early modern instances of defending the Polish homeland and the entire Christian European civilization from barbarians.

Key words: *chivalric ethos, virtues, “bulwark of Christendom”, the Duchy of Warsaw, Józef Poniatowski.*

⁴⁰ Archiwum Wybickiego... S. 72–73.

СТОРИНКИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА ЕТНОГРАФІЇ

XIX–XX СТОЛІТЬ

УДК 94(477.83/.86)«1830/1839»

Роман Остащук (Івано-Франківськ, Україна)

ПЕРША «АЗБУЧНА ВІЙНА» В ГАЛИЧИНІ СЕРЕДИНИ 1830-х рр.

У статті подано відомості про першу «азбучну війну» в Галичині в середині 1830-х рр. Ця запекла полеміка розгорнулася навколо питання про те, яким алфавітом – кирилицею чи латиницею – слід писати тексти «руською», тобто українською мовою. Учасники дискусії – представники нечисленної галицької інтелігенції, переважно греко-католицькі священники – поділилися на два табори. Одні з них, «традиціоналісти», прагнули зберегти кирилицю як традиційне українське письмо, тоді як «латинники» виступали за перехід на латинський алфавіт задля зближення з європейськими культурами і народами. Перша «азбучна війна» мала значний вплив на кристалізацію української національної самосвідомості русько-українського населення в Галичині XIX ст.

Ключові слова: «азбучна війна», асиміляція, русини, кирилиця, латиниця, «абецадло», «гражданський» шрифт, кодифікація, «Руська трійця».

1772 рік став поворотним моментом в історії України, адже тоді внаслідок першого поділу Речі Посполитої значна частина етнічних українських земель опинилася під владою династії Габсбургів. З одного боку, Австрійська (з 1867 р. – Австро-Угорська монархія) імперія, на відміну від Російської, проголошувала рівноправність мов усіх етнічних груп. Це дало місцевим русинам-українцям певні можливості для розвитку своєї культури та мови. З другого боку, українці стикалися з жорсткою конкуренцією інших народів, що проживали в імперії Габсбургів. Зокрема, в Галичині їм доводилося боротися за свої національні права з поляками, які домінували в політичному та економічному житті краю від середини XIX ст., прагнули надалі провадити колонізацію українців. Попри всі труднощі, XIX століття стало періодом інтенсивного формування сучасної української нації, в основі цього було утвердження національної самосвідомості на основі усвідомлення самотності, окремішності «руської», української мови.

Актуальність пропонованої статті полягає в тому, що питання мови і правопису залишалося в центрі українського національного відродження в XIX – на початку XX ст. Тема латинізації та зміни загальних правил передачі мовлення на письмі присутня і досі серед частини українського суспільства. Стаття дозволить ґрунтовніше зрозуміти особливості національного відродження в австрійській Галичині, на західноукраїнських землях. Це дослідження також має важливе значення для збереження та розвитку української мови і культури та аналізу подій, що передували формуванню єдиного еталону орфографії, а також зіставити всі «за» та «проти» навколо питання про графічне оформлення рідної мови.

Мета статті – проаналізувати дискусії, пов'язані з першою «азбучною війною» в Галичині середини 1830-х рр., визначити вплив запеклих дискусій

навколо мови і правопису українських видань на розвиток літературної мови та національного руху в ХІХ ст.

Проблема дослідження історії розвитку української граматики в Галичині до сьогодні має значний вплив на формування української лінгвістики. Ця тема досить широко представлена в науковій літературі, пропонуючи різні погляди та інтерпретації подій майже 200-річної давнини. Про тогочасну «азбучну війну» більш докладно писали самі ж її учасники – Йосип Лозинський¹, Маркіян Шашкевич², Яків Головацький³, Йосип Левицький, Денис Зубрицький та ін. Зокрема, цікавими є листи головних осіб «азбучної війни» середини 1830-х рр., які збереглися у книзі українського поета, прозаїка, публіциста, критика Осипа Маковея «*З історії нашої філології. Три галицькі граматики*» (1903 р.). У ній присутні неопубліковані листи-відповіді прихильника латинки Й. Лозинського до Й. Левицького та М. Шашкевича з аргументами щодо впровадження польського алфавіту.

Серед перших дослідників «азбучної війни» 1830-х рр., як і взагалі мовно-правописних дискусій русинів-українців Галичини ХІХ ст., хотілося б виокремити праці видатного українського письменника, історика і громадського діяча, націоналога Івана Франка, науковця-філолога Михайла Возняка, автора нарисів щодо діяльності та поглядів, спрямованих на збереження кирилиці, історика Дениса Зубрицького, аналіз ним праці Й. Лозинського «*Руське весілля*» з точки зору граматики тощо. Після проголошення незалежності України 1991 р. значний внесок у вивчення досліджуваної проблематики зробили Володимир Мойсеєнко⁴, Микола Лесюк⁵, Ігор Райківський⁶, Олександр Скопненко, Алла Середяк, Олексій Сухий⁷, Михайло Худаш⁸ та деякі ін. Вони в різній мірі проаналізували не тільки політичне життя Східної Галичини, національну самоідентифікацію місцевого русько-українського населення, але і його мовну самостійність, ставлення лідерів інтелігенції до утисків з боку влади та засоби протидії цьому. Водночас про лінгвістичні дискусії в галицько-українському суспільстві ХІХ ст. писали іноземні історики, публіцисти, перекладачі: Каміла Дворнік⁹, Дагмара Новацька¹⁰, Станіслав Стемпень (Польща), Кай Штруве¹¹, Анна-Вероніка Вендланд¹² (Німеччина), Ян Феллерер¹³ (Велика Британія), Пол Роберт Магочи¹⁴ (Канада) та ін.

¹ Łozynskýj J. O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego // *Rozmaitości*. Lwów, 1834. № 29. S. 228–230.

² Szaszkiewicz M. *Азбука і abecadło*. W Przemysłu : W drukarni Biskupiej, 1836. 30 s.

³ Головацький Я. Воспоминания о Маркиане Шашкевиче и Иване Вагилевиче // *Литературный сборник издаваемый литературным обществом Галицко-Русской материцы*. Львовъ, 1885. Вып. 1. С. 10–41.

⁴ Мойсеєнко В. Ю. Про одну спробу латинізації українського письма // *Незалежний культурологічний часопис «І»*. Львів, 1997. № 9: Середня Європа: Австрія після Австрії. С. 144–145.

⁵ Лесюк М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. 732 с.

⁶ Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. 932 с.

⁷ Сухий О. М. Мовно-правописні дискусії як чинник політичного життя Галичини 50-х рр. ХІХ ст. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. 498 с.

⁸ Худаш М. Л. Алфавітно-правописні принципи Й. Лозинського. Київ : Наук. думка, 1992. С. 26–44.

⁹ Dwornik K. Słoweńska «abecedna vojna» i pierwsza ukraińska w Galicji – próba porównania Praha ; Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2013. 182 s.

¹⁰ Nowacka D. *Azbuka czy abecadło? Droga do ukraińskiego języka literackiego w Galicji pierwszej połowy XIX wieku*. Zielona Góra : Morpho, 2014. 394 s.

¹¹ Struve K. *Von Religion zur Nation: Der ruthenische Fall*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2005. 381. 485 s.

«Азбучні війни» – це термін, що характеризує суперечки в середовищі галицької інтелігенції впродовж XIX ст. щодо спроб латинізації української абетки. Загалом, виділяють два етапи крайнього загострення цих дискусій, що, по суті, переросли у «війни» за абетку: перший тривав упродовж 1834–1836 рр., другий – 1859 р. Боротьба за алфавіт мала не лише суто лінгвістичне, але й глибоке культурне і навіть політичне значення. Вона стала одним із проявів ширшого протистояння між прихильниками збереження української самобутності та тими, хто практично прагнув (навмисно чи швидше несвідомо) асимілювати русинів-українців із поляками.

Початок першій «азбучній війні» поклала публікація греко-католицького священника, авторитетного дослідника в галузі українського народознавства Й. Лозинського. У 1834 р. у львівському тижневику «*Rozmaitości Lwowskie*» з'явилася його стаття «*Про впровадження польської азбуки в руську писемність*» («*O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego*»). На той час Й. Лозинський вже був відомим у мовознавчій царині завдяки праці під назвою «*Gramatyka języka ruskiego (mało-ruskiego)*» та багатьох статей у галицькій періодиці, де він захищав, сприяв кодифікації української літературної мови. Він був одним із перших дослідників, хто переконував сучасників витворювати загальнонаціональну літературу на основі живої розмовної говірки, постійно наголошував на відмінності української мови від церковнослов'янської. Це викликало невдоволення серед церковних ієрархів, що обумовлювало їхню певну ворожість до його праць (пізніше це відгукнеться на полеміці між вченими). Незважаючи на значний позитивний лінгвістичний доробок, Й. Лозинський зазнав поганої слави через свою публікацію. Саме ця праця стала першим пострілом в «азбучній війні», розпаливши дискусію про алфавіт української мови.

Виникає питання – чому і для чого Й. Лозинський вирішив написати статтю такого змісту, можливо, розуміючи реакцію суспільства і який резонанс вона може викликати? На це, на нашу думку, є декілька причин. По-перше, він як людина досвідчена та вчена розумів проблеми графічного оформлення мови та її правопису, що кирилиця, в його розумінні, більш груба та не відображає специфіку мовлення галицьких русинів, яким у той час бракувало власних граматик і літературних книжок. По-друге, польська латинка йому симпатизувала тим, що вона, здавалося, більш практична та усуває питання про спрощення, подовження та подвоєння приголосних на письмі. По-третє, були помітні впливи закордонних праць слов'янських діячів (П. Шафарик, Ф. Метелко, В. Караджич та ін.), де вже побутували подібні дискусії, що й штовхало на думки реформування «руської» графічної системи. По-четверте, колишній діяч «*Руської трійці*» Я. Головацький у своїх спогадах твердить, що Й. Лозинський писав її на догоду поляку Вацлаву Залеському, який вірив у об'єднання західноєвропейських та слов'янських мов в одній культурній сім'ї, тому польські та українські пісні у збірці «*Пісні польські та руські люду галицького*» 1833 р. (пол. «*Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*») передав одним латинським алфавітом. І. Франко образно назвав цю збірку «ластівкою» народного пробудження галицько-руського населення, бо це була перша фольклорна збірка, в якій, щоправ-

¹² Wendland A. V. Die Rückkehr der Russophilen in die ukrainische Geschichte: Neue Aspekte der ukrainischen Nationsbildung in Galizien, 1848–1914 // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. 2001. № 49. S. 189–199.

¹³ Fellerer J. Ukrainian Galicia at the Crossroads: The 'Ruthenian Alphabet War' of 1834. Cambridge : Legenda, 2010. 178 p.

¹⁴ Magocsi P. R. The Language Question as a Factor in the National Movement in Eastern Galicia. Toronto : University of Toronto Press, 2002. 223 p.

да, містилися всуміш українські та польські народні пісні. Однак це малоімовірне припущення, адже Й. Лозинський не контактував із В. Залеським і писав свою роботу з добрими намірами, для реформи етимологічного правопису.

Нарешті, на публікацію статті могло вплинути схвалення єпископа І. Снігурського, який хотів побачити, як її сприйме тогочасна українська громадськість. Й. Лозинський був переконаний, що «руської» граматики досі не існувало, і всі письменники до того часу послуговувалися церковнослов'янською мовою, тому «руська» мова має право вибрати собі такий алфавіт, який буде для неї найвигіднішим¹⁵. Таким алфавітом Й. Лозинський вважав польський, обґрунтовуючи свою позицію тим, що «абетка», тобто українська латинська абетка, простіша для сприйняття. Основними його аргументами були: 1) «аз», «буки», «віді» і т. д. мають у собі більше звуків, ніж короткі назви «а», «бе», «се», «де»; 2) кирилиця має багато букв, неоднакових з вигляду, але однакових у вимові, чого немає у польському алфавіті; 3) деякі букви в кирилиці читаються двояко: «е» звучить іноді як «е» (тебе), іноді як «є» (моє); 4) навіщо писати «ь»? В абетці його немає і воно не потрібне; 5) у кирилиці немає знаків на «дз», «дзь», «дж», «йо». Згідно з його теорією, запровадження латинки в українську писемність мало б для неї велику користь, оскільки «латинська азбука була відома в цілому світі, а тому сприяла б розповсюдженню українства між слов'янськими народами»¹⁶. На підтвердження своїх доводів щодо використання абетки він у 1835 р. опублікував фольклорну збірку «*Ruskoje wesile*» саме латинкою.

Пропозиція Й. Лозинського замінити кириличний алфавіт української мови латинським викликала жорстку критику з боку української інтелігенції. Його проєкт не знайшов підтримки серед української громадськості. Одним з перших, хто відреагував на публікацію Й. Лозинського, був отець Йосиф Левицький. У 1834 р. він написав статтю «Відповідь на думку про впровадження польської абетки в українську писемність» («*Odpowiedz na zdanie o zaprowadzeniu abecadla polskiego do pismienictwa ruskiego*»), що була опублікована в додатку до річника «*Rozmaitości*». Й. Левицький по пунктах спростував усі дев'ять положень Й. Лозинського, що обґрунтовували доцільність запровадження латинського алфавіту для українського письма. Він доводив, що: 1) букви не читають по назвах; 2) кожна з тих букв має свій звук, хоч подібний, але в чомусь відмінний; 3) букви «и» (*iže*) має тільки один звук такий, як латинське «і» (*tibi*); 4) знаків на «dz», «dź», «dż» не мають поляки, так само як і русини, і ніколи ще не відчули їх потреби. Він наголошував, що кирилиця має глибоке історичне коріння для українців (русинів) і не може бути замінена латинкою нібито через відсутність граматики, бо поляки мали також швидше «красномовців, поетів та істориків у своїй мові, ніж граматиків»¹⁷.

Незрозумілими досі лишаються дії єпископа ГКЦ І. Снігурського, бо вчинив він відносно Й. Лозинського, на нашу думку, не дуже добре: можливо, мотивував його опублікувати свої матеріали, а потім відсторонився, не заступився; до того ж, наскільки відомо, нагородив його опонента Й. Левицького за критику роботи про переваги латиниці. Так чи інакше, але стаття Й. Лозинського позитивно вплинула на процеси мовного відродження та вивела з «анабіотичного стану» русинів-українців Галичини. За словами дослідника О. Маковея, це могло здаватися «маловажним»,

¹⁵ Райківський І. Розвиток українського народознавства в Галичині у першій третині XIX ст. // Українознавчі студії. Івано-Франківськ, 2007–2008. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Rozvytok_ukrainskoho_movoznavstva_v_Halychyni_pdf

¹⁶ Франко І. Про жите і діяльність Олександра Кониського. Львів: Просвіта, 1901. С. 31.

¹⁷ Його ж. Азбучна війна в Галичині 1859 р. // Франко І. Зібрання творів у 50-ти тт. Київ: Наук. думка, 1986. Т. 47. С. 573.

але «захоплювало всі живі руські уми, будило з дрімоти, спонукало думати про долю мови та народу, що говорив сею мовою. Ішла справа про первісні, найпильніші потреби мови, про її письмо»¹⁸. Отже, мовно-правописні дискусії, що розгорілися після публікації Й. Лозинського, оживили діяльність нечисленної галицько-української інтелігенції, переважно священників, які звернули більшу увагу на питання мови як ключові для національної самоідентифікації.

Після публікації Й. Левицького, що мала суспільний резонанс, Й. Лозинський написав відповідь. Однак її не надрукували через заборону цензора Венедикта Левицького. Причиною цього могла бути власна неприязнь цензора за висловлювання Й. Левицького про застарілість та шкідництво церковнослов'янської для творення писемної літературної мови. Вона вийшла у світ лише завдяки вже згаданому О. Маковейу, який опублікував її в «додатках» до своєї праці «*Три галицькі граматики*». У ненадрукованій статті Й. Лозинський висвітлив альтернативний погляд на мовні питання. Він визнав, що на Русі протягом століть використовувалася «руська мова й руська азбука», але підкреслював, що ця мова, в його розумінні, мала суттєві відмінності від живої народної. Автор не пропонував сліпо копіювати польський алфавіт. Він допускав внесення змін до латиниці, щоб максимально точно передати особливості «руської», тобто української мови.

Історик Д. Зубрицький, якого вважають «батьком» москвофільського руху в Галичині, також відреагував на публікацію Й. Лозинського. Його стаття «*Про запровадження польського абецадла замість кирилиці до руського письма*» («*O wprowadzeniu Abecadla polskiego zamiast cyrylicy do ruskiej pisowni*»), надрукована в липні 1834 р., мала значний вплив на сучасників через поширення в рукописах. Як зазначає дослідник М. Возняк, у статті були висловлені «погляди крайнього реакціонера...»¹⁹. Д. Зубрицький зверхньо ставився до простонародної мови галичан, не визнавав її окремішності та вважав, що літературна мова має формуватися на основі макаронічного «язичія», що було, в його розумінні, містком до «великоросійської», російської мови. Він підкреслював історичне значення кирилиці для «руського народу», зазначаючи, що вона використовується протягом багатьох століть. Однак історик розумів «руський народ» ширше, ніж русько-український простір: як східнослов'янську єдність, що проживає на території від Білого моря на півночі аж до Криму на півдні. На думку Д. Зубрицького, всі русини говорять одною і тою самою мовою, що поділяється на різні наріччя, але ніхто з учених досі не намагався їх описати і провести між ними межі. Він проводив паралель з німецькою мовою, де існує майже 90 наріч, але вироблена єдина літературна мова. Тих, хто виступав за підтримку латинізації чи будь-яких спроб реформувати кириличний шрифт, Д. Зубрицький називав «вандалами», а в азбучній статті назвав автора *półmędrki* (українською мовою – «недоумком»).

До дискусії щодо українського алфавіту та граматики долучився і лідер «*Руської трійці*» М. Шашкевич, який виступив проти латинської абетки в руській письменності. Навесні 1836 р. М. Шашкевич видав за студентські кошти брошуру «*Азбука і Abecadlo*», де жорстко розкритикував спробу латинізації української мови. Це була перша серйозна науково-популярна публікація лідера «*Руської трійці*», що одержала загальне схвалення та підтримку тодішньої галицької інтелігенції. Він стверджував, що народна мова та література можуть підноситися лише на основі традиційного письма, на основі кириличної азбуки, якою були написані давньоукра-

¹⁸ Маковей О. З історії нашої фільології. Три галицькі граматики (Іван Могильницький, Йосиф Левицький і Йосиф Лозинський) // Записки НТШ. Львів, 1903. Т. LIV. С. 31.

¹⁹ Возняк М. Авторство азбучної статті з 1834 р. // Записки НТШ. Львів, 1925. Т. CXXXVI. С. 112.

їнські книги²⁰. Він визнавав недоліки тогочасної української граматики, але вважав, що вона повинна відображати живу мову, а не навпаки. М. Шашкевич пункт за пунктом спростував погляди Й. Лозинського. Він вбачав у латинському алфавіті низку неточностей, зокрема нездатність передати українську народну вимову на письмі. На його думку, без унормування це спричинить плутанину при читанні та спровокує нерозуміння української мови ані чужинцями, ані її носіями. Лідер «Трійці» підкреслив, що у своїх висновках посилався на авторитет учених «мужів», які користуються не кирилицею, а латинським абecedлом, однак віддають перевагу кирилиці²¹. Водночас автор брошури погоджувався з Й. Лозинським про несформованість тогочасної української писемної мови.

Так само, як на статтю Й. Левицького, Й. Лозинський написав відповідь і на статтю М. Шашкевича. Але її також не надрукували. Лише 1903 р. О. Маковей оприлюднив її, що допомогло мовознавцям повною мірою ознайомитися з полемікою «азбучної війни» середини 1830-х рр. У своїй відповіді М. Шашкевичу Й. Лозинський писав, що мав на увазі тільки реформування чи вдосконалення азбуки, і що свою думку формулював на двох засадах: 1) недосконалість кирилиці для української мови; 2) можливість легкого поширення української мови завдяки латинському абecedлові. Він стверджував, що народи, які використовують латинський алфавіт, зможуть стати частиною спільного культурного простору. При цьому, кожна мова збереже свої особливості, що регулюються граматиною та правописом. Й. Лозинський мріяв, щоб українська мова стала на рівні з іншими передовими національними літературами, грамика формувалася на базі фонетичного принципу: «як вимовляємо, так і пишемо». Він залишався при своїй думці: кириличний алфавіт мертвий, його варто віддати хіба що церкві. На його думку, якщо вже послуговуватись «гражданкою», то потрібно підкоригувати її під наші правила, навчитися писати нею. Але найкращий варіант, у його розумінні, – латинка.

Позицію М. Шашкевича щодо збереження кирилиці підтримували й інші діячі «Трійці». Так, коли йшла підготовка до видання збірки народних приповідок Григорія Ількевича, Я. Головацький не пристав на пропозицію чеського діяча Йосипа Подліпського видрукувати працю латинськими літерами. Його не вдалося переконати навіть братові Іванові Головацькому, з чого, власне, й розпочалося довге листування між ріднею. І. Головацький запевняв, що культура слов'ян могла б розвиватися швидше, якби русини перейшли на латинську літерацію і, будучи в той час відкритим противником Росії, висловив пророчу думку: «Чому ... ми маємо затримуватися із з'єднанням і тепер відступати назад, щоб колись набагато пізніше дійти до межі?»²². На прохання друкуватися латинцею Я. Головацький відповідав негативно в листі до свого брата та пише про лін, яка скоріше заважає об'єднанню, а не кирилиця. Що європейці, які писав латинкою, можуть без проблем досліджувати мови народів Азії та Близького Сходу, отже, здатні досягнути мовну і духовно-культурну спадщину своїх східних сусідів. Я. Головацький застерігав брата, що латинізація призведе до роздроблення поки політично несвідомого народу. Виступи М. Шашкевича, Й. Левицького та деяких інших діячів перервали домагання ввести в українську мову латинський алфавіт. Я. Головацький писав, що якби русини в результаті «азбучної війни» прийняли польське абecedло, тоді зникла б наша народність, відлетів би руський дух і Галичина перетворилася б на другу Холмщину²³.

²⁰ Лесюк М. Назв. праця. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. С. 428.

²¹ Там само. С. 432.

²² Там само. С. 451.

²³ Заброварний С. Перша «азбучна війна» в Галичині. Варшава // Наше слово – український щотижневик у Польщі. 2011. URL: <https://nasze-slowo.pl/persha-azbuchna-viyna-v-galichini>

Стаття М. Шашкевича стала кульмінацією «азбучної війни», призупинивши її у 1836 р. «Руська трійця», імовірно під впливом цієї дискусії, в 1837 р. у «Русалці Дністровій» використовує «гражданський» шрифт, підкреслюючи, що літературна мова на основі кирилиці існує, і саме нею потрібно послуговуватися, а не переходити на чуже абеткадло. Тут дехто дорікає М. Шашкевичу, який знехтував «старою» кирилицею і надрукував альманах реформованими «гражданськими» буквами. Хоча, можливо, він не вбачав великої різниці між ними, та й усвідомлював недоліки «старої» кирилиці, якою писали книжки ще в давньоруські часи. На погляди «Трійці» особливо вплинула нова українська література з підросійської України, де з кінця XVIII ст. вже формувалася літературна мова на народній основі (І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, М. Максимович та ін.), яка різними шляхами проникала в Галичину.

Ще близько півтора десятиліття азбучні баталії велися не публічно. Проте саме ця мовно-правописна дискусія проклала шлях врешті-решт, щоб довершити унормування українського правопису та витворити власну граматику в недалекому майбутньому. Підтвердженням можуть слугувати граматики І. Вагилевича (1845 р.), Я. Головацького (1849 р.), Й. Левицького (1849 р.), М. Осадци (1862 р.), О. Огоновського (1880 р.) і ін. У майбутньому ініціаторами мовних реформ ставали не лише австрійські урядові кола та польські представники влади, але й самі русини-українці. Особливо це проявилось під час національного пробудження в країнах Європи періоду «весни народів» 1848 р.: створення Головної руської ради як першої української політичної організації в Галичині, що відкрито заявила про єдність країн з українським («руським», «малоруським») мовно-культурним простором на схід від австрійсько-російського кордону, скликання Собору руських вчених та затвердження «гражданки» і фонетичного правопису, видавнича діяльність «Галицько-руської матиці». Причому пропозиції замінити кирилицю латиницею в XIX ст., зокрема в умовах першої «азбучної війни» середини 1830-х рр., за словами сучасного дослідника М. Лесюка, мали дружельюбний і доброзичливий характер, зрештою, як це було й у випадку з Й. Лозинським²⁴.

У пореволюційні роки, після поразки «весни народів», правопис як інструмент впливу на суспільство з 1850-х рр. дедалі більше опинявся в руках противників народнорозмовної мови в Галичині – москвофілів або русофілів, що виступали за мовно-культурну і духовну єдність краю з панруським простором на схід від р. Збруч, до якого входили і «великороси», росіяни (Б. Дідицький, Д. Зубрицький, Я. Головацький, І. Гушалевиц, С. Шехович та ін.). Їм протистояли українофіли (народовці), що були, по суті, новаторами в розробці нової української літературної мови на основі живої народно-розмовної (Й. Лозинський, М. Устиянович, Т. Леонтович, М. Савчинський, А. Могильницький та ін.). Окрім того, пропозиції щодо кодифікації мовних норм поступали з боку прогресивних слов'янських діячів (Є. Копітара, Ф. Міклошич, П. Дайнко, Й. Добровський та ін.), які зі співчуттям спостерігали за національно-культурним життям Галичини та їх проблемами, що виникали в процесі національної самоідентифікації в руслі ідей Великої французької революції кінця XVIII ст., романтизму, з його інтересом до народності, народної мови як основи існування нації.

Таким чином, перша «азбучна війна» середини 1830-х рр. відіграла значну роль у суспільному та науковому житті галичан того часу. Вона стала одним із факторів, що стимулювали активізацію національно-культурного відродження в Галичині XIX ст. Завдяки цій мовній полеміці руська інтелігенція змогла обстою-

²⁴ Лесюк М. Назв. праця. С. 449.

вати свою ідентичність та протистояти спробам полонізації. Вона стимулювала зацікавлення лінгвістичною проблематикою, стала важливим етапом у розвитку української мовної та культурної самосвідомості. Безумовно, мовно-правописна дискусія сприяла консолідації русинів-українців Галичини та їхньому єднанню з українцями інших регіонів, втіленню в життя майбутніми поколіннями ідеї соборності (національної єдності) України.

The article covers research on the first “alphabet war” that took place in Galicia in the 1830s. This heated controversy revolved around the question of which alphabet – Cyrillic or Latin – should be written in Ukrainian. Its participants – the Galician intelligentsia – were divided into two camps: “Rusophiles”, who sought to preserve the Cyrillic alphabet, and “Latinists”, who advocated the transition to the Latin alphabet in order to get closer to the European peoples.

Key words: *alphabet wars, assimilation, Ruthenians, Cyrillic, Latin, abecadlo, citizen font, codification, Rus'ian Trinity.*

УКД 016:39(477)

Вікторія Гриняк (Івано-Франківськ, Україна)

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК – ЗАЧИНATEЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЇ

У статті висвітлено сторінки життя і науковий доробок корифея української етнографії, визначного академіка, мовознавця та громадського діяча демократичного політичного напрямку – Володимира Гнатюка. Досліджено етапи біографії та формування вченого як етнографа. Розкрито науковий внесок Володимира Гнатюка в етнографію України.

Ключові слова: *Володимир Гнатюк, етнограф, фольклор, народна творчість, Академія наук, НТШ, українська етнографія.*

Володимир Гнатюк залишив величезну власну дослідницьку спадщину українській науці та культурі. Він відомий своєю етнографічною діяльністю в Галичині на зламі ХІХ–ХХ ст. Значення діяльності ученого виходить далеко за межі цього краю. Записана ним народна творчість, опублікована за його життя, становить близько чотири тисячі сторінок, а понад тисячу друкованих сторінок складають суто етнографічні матеріали.

Метою статті є висвітлення та систематизація фактичного матеріалу наукової спадщини та життєпису відомого українського академіка Володимира Гнатюка.

У статті поставлено такі завдання: висвітлити сторінки біографії автора та етапи його формування як етнографа, науковий доробок в українській культурі, пам'ять про вченого (епістолярна спадщина та нарративні джерела в музеях і архівах, бібліотеках навчальних закладів).

Тема висвітлення наукової спадщини В. Гнатюка має належну джерельну базу, частково висвітлена у працях вітчизняних і зарубіжних авторів. Уперше описані життя та наукову спадщину В. Гнатюка в монографії М. Яценка «*Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність*»¹. Про Гнатюка-фольклориста чимало є публікацій О. Дея, М. Кравця, В. Васьківа, М. Сиваченка. Етнографічні дослідження В. Гнатюка систематизували В. Чабаненко, В. Маланчук та Р. Кирчів.

¹ Яценко М. Т. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність. Київ, 1964. С. 288.

Як літературознавцем ним цікавився О. Мишанич, а вивченням мовознавчих студій автора займалася Л. Гумецька.

Інтерес до наукової спадщини вченого виявляли і зарубіжні дослідники. Чеський політичний діяч, публіцист, перекладач Ф. Главашек написав «*Монографію про академіка Володимира Гнатюка*» («*Monografie o akademiku Volodymyru Hnat'ukovi*»)². Як журналіст публікував про В. Гнатюка статті, надавав рецензії на праці радянських та чехословацьких українців (М. Яценка, М. Мольнара та ін.).

«*Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. Присвячений пам'яті Володимира Гнатюка*»³ містить цікаві матеріали Ф. Главачека, відомого чеського вченого Ф. Тішого, українських дослідників з Румунії (І. Ребошапки) і Чехо-Словаччини (Й. Шелепця та М. Мушинки), що висвітлюють дослідження В. Гнатюком життя і творчості українського населення, яке проживає тепер на території Словаччини, Сербії та Румунії.

Найбільше уваги приділив вивченню життя і творчості В. Гнатюка словацький фольклорист та українознавець українського (лемківського) походження, дійсний член НТШ, іноземний член Національної Академії наук України – Микола Мушинка. У другій половині ХХ ст. у Чехословаччині в Карловому університеті він захистив кандидатську дисертацію «*Володимир Гнатюк – дослідник фольклору Закарпаття та його зв'язки з чехами і словаками*», також у «*Руському Керестурі*» побачили світ праці М. Мушинки «*Володимир Гнатюк – перший дослідник життя і наукової культури русинів-українців Югославії*»⁴, «*Володимир Гнатюк – дослідник фольклору Закарпаття*»⁵, у 1980-х рр. видано праці В. Гнатюка «*Наукове товариство імені Шевченка, 1873–1923*», «*Бібліографія друкованих праць Володимира Гнатюка*» (Едмонтон, 1987), «*Володимир Гнатюк. Життя та діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства*» (Париж, 1987), «*Фольклорист Володимир Гнатюк і його місце в українській науці та культурі*» (Київ, 1992).

Про В. Гнатюка в журналі югославських русинів-українців «*Шветлоси*» (1971, № 2) окрему статтю опублікував Д. Лятак. Ужгородський вчений Й. Дзендзелівський присвятив ученому матеріал у «*Науковому збірнику Музею української культури в Свиднику*» (1976, Т. 7).

Отож, чимало вітчизняних і зарубіжних дослідників торкаються питань взаємин і співпраці В. Гнатюка з діячами тодішньої української науки і культури, зокрема його товаришем І. Франком, М. Коцюбинським, відомим болгарським письменником П. Тодоровим та іншими. Краще зрозуміти ці стосунки дозволяють публікації листів М. Врабеля, Б. Грінченка, К. Квітки, Г. Костельника, А. Кримського, І. Панькевича, М. Черемшини, І. Франка, І. Буніна, В. Короленка, Ф. Главачека.

Також вартій уваги рукопис спогадів про В. Гнатюка як визначного українського історика, підготовлений академіком АН УРСР І. Крип'якевичем, знані спогади Т. Франка та дочки Л. Гарматія – Г. Цегельської, надруковані в журналі «*Народна творчість та етнографія*» (1971, № 2), книга дочки М. Коцюбинського Ірини Михайлівни «*Спогади і розповіді про М. М. Коцюбинського*». В. Гнатюкові присвячують сторінки художніх творів і сучасні письменники.

² Hlavašek F. Monografie o akademiku Volodymyru Hnat'ukovi // Slovenský přehled. 1965. № 1.

³ Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Присвячений пам'яті В. Гнатюка. Упорядник М. Мушинка. Пряшів, 1967. Т. 3. 510 с.

⁴ Мушинка М. Володимир Гнатюк – перший дослідник життя і народної культури русинів-українців Югославії. Руський Керестур, 1967. 69 с.

⁵ Його ж. Володимир Гнатюк – дослідник фольклору Закарпаття // Записки НТШ. Париж, Мюнхен, 1975. Т. 190.

У другій половині 90-х рр. ХХ ст. продовжували виходити праці, присвячені В. Гнатюку як етнографу. Зокрема досліджувалося питання вивчення ученим окремих етнографічних районів та його діяльності як члена НТШ. З'явилися накладом статті О. Черемшинського⁶, які простежують його зв'язки з відомими тогочасними вченими. Дещо пізніше сучасна дослідниця О. Сапеляк опублікувала статтю, присвячену діяльності В. Гнатюку в НТШ, а потім захистила кандидатську дисертацію, на основі якої видала монографію про етнографічні дослідження в НТШ, де особлива увага стосується якраз діяльності В. Гнатюка на посадах секретаря та голови Етнографічної комісії. Авторка також розкрила його особистий внесок у справу становлення етнології в Україні.

Питанням наукової та громадсько-політичної діяльності В. Гнатюка сьогодні займається І. Іванюта, який після публікації низки праць із цієї проблеми захистив дисертацію на тему «*Наукова та громадсько-політична діяльність академіка Володимира Гнатюка в контексті українського національного відродження кінця ХІХ – початку ХХ ст.*». Аналіз постаті В. Гнатюка як вченого-етнолога займає в згаданому дослідженні один підрозділ під назвою «*Етнографічна та фольклористична спадщина вченого*». Останнім часом була опублікована низка праць О. Шеремети, у яких висвітлено постать В. Гнатюка як етнографа та його внесок у розвиток етнології в Україні. Завершенням серії статей стало ґрунтовне дисертаційне дослідження О. Шеремети: детально простежено шлях формування В. Гнатюка як етнолога, його організаторські здібності, методику і методологію дослідницької діяльності, етнографічні зацікавлення, його науковий вплив на інших вчених та на становлення етнологічної науки в Україні.

Вагомий внесок у справу дослідження В. Гнатюка як вченого-етнографа зробив Я. Дашкевич «*Володимир Гнатюк: Документи і матеріали (1871–1989)*»⁷.

Загалом, зауважмо, що окреслена тема все ще залишається актуальною, оскільки В. Гнатюк був видатним українським етнографом, народознавцем, фольклористом, масштаб роботи якого потребує подальших студій. Він присвятив багато років своєї діяльності дослідженню українського народознавства, збирав та вивчав український фольклор, народну творчість, народні звичаї і традиції. Його роботи стали важливим джерелом знань про українську культуру середини ХІХ – початку ХХ ст.

Діяльність ученого значною мірою вплинула на розвиток української етнографії та стала основою для подальших досліджень у цій галузі. Його праці є цінним джерелом знань про культуру та традиції українського народу. Він був першим хто вивів українську фольклористику на широкий шлях європейської науки.

Варто відзначити основні віхи життя ученого. Володимир Михайлович Гнатюк народився 9 травня 1871 р. в селі Велеснів (Чортківський район Тернопільської області) на Опіллі в сім'ї дяка. Після закінчення місцевої школи, батьки віддали сина на науку до Бучача, згодом до Станиславова – в народну школу і нижчу гімназію. 1894 р. він розпочав навчання до філософському факультеті Львівського університету (слов'янська філологія, вивчав українську мову, літературу; студіював у Михайла Грушевського й Олександра Колесси).

Погляди вченого на фольклор як на художнє відображення життя народу формувалися у складних умовах кінця ХІХ ст., що характеризувалися загостренням соціальної боротьби. Вони виробилися на ґрунті глибокого знання про життя, побут

⁶ Ініціатор заснування (1961–1968) та співавтор (з Ігорем Геретою) експозиції Обласного комунального етнографічно-меморіального музею В. Гнатюка у Велесневі, від 1969 р. – його директор.

⁷ Володимир Гнатюк: Документи і матеріали (1871–1989) / упор. Я. Дашкевич. Львів : Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1998. 467 с.

і культуру народу, який він вважав творцем історії та під впливом національно-демократичних ідей Івана Франка.

На формування поглядів В. Гнатюка також повпливали прогресивні концепції, викладені в працях українських учених О. Потебні та М. Драгоманова, ознайомленість ученого зі здобутками європейської фольклористики⁸. В. Гнатюк також студіював наукову і творчу спадщину «Руської трійці».

Основними територіями дослідження його в Галичині були села Хітар Стрийського, Мшанець Старосамбірського районів Львівської області, колишне село Пужники і Коропець Монастирського та Великий Ходачків Козівського районів Тернопільської області. Багато матеріалу надала йому дружина – чотирнадцять фольклорних записів з села Хітар належить їй. Подружжя працювало в Буцацькому повіті, записуючи легенди, пісні та коломийки від О. Прохвата, П. Якимів та інших. Учений завжди вмів вишукати найкращих оповідачів, зокрема у січні 1897 р. у Пужниках респондент Тимко Гринишин (Гринюк) розказав В. Гнатюку десятки анекдотів. Гриць Оліщак (Терлецький) з Мшанця розповідав цілих одинадцять днів по 10–12 годин на добу⁹.

Так, В. Гнатюк, вважав, що йому вдалося занотувати усе найістотніше про життя носіїв народної творчості. Володимир Михайлович не оминав і своїх рідних, найбільше матеріалу отримав від матері, яка була для нього першою їх виконавицею – близько 30 пісень. З-поміж них виділяються «Ой, гаю ж, мій гаю», «Ой, у лузі край дороги зацвіла калина», а надто – пісня про Довбуша «Ой, попід гай зелененький»¹⁰. Цікаву розповідь про ткацтво записав він від свого батька («Матеріали до українсько-руської етнології», Львів, 1900, т. 111)¹¹.

1895 р. в журналі «Lud» В. Гнатюк публікував невелику етнографічну розвідку «Плуг», матеріали до якої було ним зібрано в Пужниках, а з часом – рекрутські пісні. Першою великою його працею стала – «Лірники. Лірницькі пісні, молитви, слова, звістки і т. п. про лірників повіту Буцацького»¹². За словами Філарета Колеси В. Гнатюк «виступив на полі української етнографії з солідною підготовкою, – се показує вже його перша збірка «Лірники», що й досі зостається самотнім записом повного репертуару галицького лірника, – та розгортав свою працю по добре обдуманому плану, справляючи її там, де найменше зроблено». Повний репертуар одного доброго носія фольклору становить величезний інтерес для науки. Такою щасливою знахідкою в збирацькій практиці В. Гнатюка був репертуар лірника І. Златарського з Буцацького повіту.

Тернопільщина надала блискучий ґрунт для початку великого етнографічного зростання ученого. За свідченням документів, тільки у Великому Ходачкові він зібрав зразків народної творчості на 50 друкованих аркушів. Є відомості, що респондентам з Великого Ходачкова В. Гнатюк часто присилав свої праці. На початку ХХ ст. він мав найповніше зібрання пісень з Тернопільщини. Про працю «Кушнірство у Галичині» та одну з перших Гнатюкових публікацій – «Легенди з Хітарсь-

⁸ Етнографічно-меморіальний музей Володимира Гнатюка у Велесневі [Текст] : нарис-путівник / О. Черемшинський, В. Бачинський, Р. Черемшинська, І. Герета. 4-те вид., допов. Тернопіль : Збруч, 2006. 95 с.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само. С. 23.

¹¹ Матеріали до українсько-руської етнології / НТШ у Львові, Етногр. коміс. ; за ред. Хв. Вовка. Львів : З друк. НТШ, 1899–1929. Т. 111. С. 1900.

¹² Лірники. Лірницькі пісні, молитви, слова, звістки і т. п. про лірників повіту Буцацького // Етнографічний збірник. 1896.

кого збірника (1-ї половини XVIII в.)» вчений почув від Ю. Розоського з села Пужники 1897 р.¹³

1899 р. В. Гнатюк став секретарем НТШ, від 1916 р. – головою Етнографічної комісії НТШ. Його кар'єра на початку XX ст. почала просуватися вгору. Спочатку він став членом-кореспондентом Петербурзької АН (1902), згодом – академіком АН України (1924), членом Чеського наукового товариства (1905), Празької та Віденської Академії наук.

Протягом 1895–1903 рр. В. Гнатюк здійснив шість експедицій в Угорську Русь. Після однієї з них на Закарпаття він з ініціативи М. Грушевського написав унікальну працю «Руські оселі в Полудневій Угорщині», яку ще до її опублікування (ЗНТШ. Т. XXI. 1898) прочитав на університетському семінарі з історії та на засіданні Філологічної секції НТШ¹⁴.

Упродовж цього періоду було написано такі праці: «Руські оселі в Бачці» (1898), «Словацький опришок Яношик в народній поезії» (1899 р.), «Русини Пряшівської єпархії та їх говори» (1900) – про те, хто такі русини, про поділ на Руснаків і Словяків; чому Словяків належить уважати за відлombok Русинів? спільні прикмети говорів Руснаків і Словяків, «Словаки чи русини?» (1901 р.), «Чи бачванський говір словацький?» (1905), «Угро-руський співаник Івана Грядиловича» (1909), що публікувалися в «Записках Наукового товариства імені Шевченка», «*Rusini v Uhrach*» («*Slovanský přehled*» (Praha, 1899) з автографом чеха-україніста Франтішка Главачека – друга Володимира Гнатюка¹⁵.

«Етнографічний збірник. Етнографічні матеріали з Угорської Русі»¹⁶ – збірка етнографічних матеріалів з Угорської Русі (нині Закарпаття), що видана Науковим товариством ім. Т. Шевченка, є другою і останньою частиною дослідження угорської України. Вона містить казки, байки, оповідання про історичних осіб та анекдоти, записані В. Гнатюком у Бачці 1897 р. (Бачка – історико-географічна область у Південно-Східній Європі на Балканах із сербським і українським населенням). Інтерес поданого матеріалу складає навіть мова, якою передані твори, через що сам автор зазначає, що другий випуск дослідження є навіть цікавішим за перший.

Його перу належить велика кількість коломийок на тему кохання та стосунків хлопця та дівчини. Зібрано збірку «Етнографічний збірник. Коломийки»¹⁷ видану Науковим товариством ім. Т. Шевченка (коломийки – це коротенькі пісеньки, що можуть виступати як приспівки до танцю або існувати незалежно від нього). У цій збірці вміщені в основному коломийки на тему кохання, стосунків між дівчатами та хлопцями («Хлопці про себе і про дівчата», «Дівчата до хлопців», «Люба розмова» тощо).

У 1965 р. М. Мушинка виявив невідомий архів В. Гнатюка на приватній квартирі у Львові, який став перлиною для колекцій новоствореного Меморіального музею В. Гнатюка у Велесневі. Тут, у селі, де він народився, створено етнографічно-меморіальний музей. На честь великого етнографа названо Тернопіль-

¹³ Етнографічно-меморіальний музей Володимира Гнатюка у Велесневі. С. 21–22.

¹⁴ Там само. С. 32.

¹⁵ Там само. С. 33.

¹⁶ Наукове Т-во ім. Шевченка, Етнографічна комісія. Етнографічний збірник [Електронна копія]. Львів : 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1893. Т. 4 : Етнографічні матеріали з Угорської Русі, т. 2. Казки, байки, оповідання про історичні особи, анекдоти / зібрав Володимир Гнатюк. Електрон. текст. дані (1 файл : 28,5 Мб). 1898 (Київ : НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2016).

¹⁷ Наукове Т-во ім. Шевченка, Етнографічна комісія. Етнографічний збірник [Електронна копія]. Львів : 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1893. Т. 19 : Коломийки, т. 3 / Володимир Гнатюк. Електрон. текст. дані (1 файл : 20,0 Мб). 1907 (Київ : НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2016).

ський педагогічний університет, Буцацьку гімназію, вулиці у м. Львів, Бучач, Монастирська, Тернопіль, Коломия, Івано-Франківськ.

З 2005 р. засновано Тернопільську обласну премію імені Гнатюка за збереження та охорону нематеріальної культурної спадщини. Погруддя В. Гнатюка перед головним корпусом Тернопільського національного педагогічного університету – пам'ятка монументального мистецтва місцевого значення, охоронний номер № 1690.

Отже, В. Гнатюк був першим, хто вивів українську етнографію та фольклористику на широкий шлях європейської науки. Його заслуги перед науковою спільнотою полягають у вивченні української етнографії різних етнографічних районів України. Більшість народнопісенних зразків (зафіксував понад 1500 текстів) записана В. Гнатюком у селах Косівського, Буцацького, Монастирського, Старосамбірського, Стрийського, Надвірнянського повітів Галичини та на Березівщині, Пряшівщині. У цілому, В. Гнатюк є визнаний не лише як важлива фігура в збереженні та просуванні української етнокультурної спадщини. Етнограф активно досліджував народну музику, танці, різноманітні ритуали та обряди. Його роботи в цій галузі сприяли збереженню та популяризації української культурної спадщини серед широкого загалу.

The article highlights the life and scientific work of the luminary of Ukrainian ethnography, prominent academician, linguist and public activist of the democratic trend – Volodymyr Hnatiuk. The stages of life and his formation as an ethnographer are studied. The scientific contribution of V. Hnatiuk to the ethnography of Ukraine is disclosed.

Key words: *Volodymyr Hnatiuk, ethnographer, folklore, folk art, Academy of Sciences, National Academy of Sciences, Ukrainian ethnography.*

УДК 94(477:477.75)«1917/1918»

Наталія Шенітак (м. Івано-Франківськ, Україна)

ХРОНІКА УКРАЇНСЬКО-КРИМСЬКОТАТАРСЬКИХ ВІДНОСИН У КАЛЕЙДОСКОПІ ПОДІЙ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1918 рр.

У статті охарактеризовано події революції 1917–1918 рр., звернуто увагу на важливість «Кримського питання» в політичних стратегіях українських урядів досліджуваного періоду. Проаналізовано етапи становлення та національного самовизначення кримських татар, утворення Кримської Народної (Демократичної) Республіки та приєднання півострова до Української Держави під проводом гетьмана Павла Скоропадського.

Ключові слова: *Українська революція 1917–1921 рр., УНР, Петро Болбочан, Кримський півострів, Чорноморський флот, м. Севастополь, Курултай, Кримська Народна (Демократична) Республіка, Номан Челебіджихан, Павло Скоропадський.*

У 1917 р. внаслідок краху російської імперії, народи України та Криму здобули шанс утворити свої незалежні держави. **Мета статті** – простежити хронологію розвитку взаємовідносин Криму та України у першій половині ХХ ст. Історіографічну основу складають опубліковані матеріали Служби безпеки України, зокрема збірник архівних документів та матеріалів з вивчення кримськотатарського

національного руху в 1917–1920 рр. (за архівами комуністичних спецслужб)¹. У книзі опубліковано протоколи Курултаю, переклади кримськотатарських документів та інші свідчення того часу, що допомагають нам зрозуміти, як змінювався Крим протягом 1917–1920 рр. Матеріали щодо перебігу подій 1917–1918 рр. знаходимо у тогочасній газетній періодиці, а саме в часописі «Відродження». З вивчення цієї проблеми заслуговують на увагу монографії і статті С. В. Громенка², О. В. Іванця³, П. Кралюка та С. Филипчука⁴. Цінним є посібник В. І. Сергійчука «Український Крим», де автор характеризує спільну історичну долю двох народів, особливу увагу звертає на процес об'єднання Криму з Україною у 1918 р.⁵

Український історик, кримчанин, кандидат історичних наук Сергій Громенко в одній зі своїх книг проводить паралелі між лідерами українського і кримськотатарського національних рухів, зокрема «кримським Грушевським» вважає Ісмаїла Гаспринського, який першим спроектував систему шкільної освіти кримськотатарського народу, був видавцем найстарішої у світі мусульманської газети «Терджіман» («Перекладач»), а «кримським Петлюрою» став громадський і військовий діяч, публіцист – Джафер Сейдамет⁶.

«Півострівним Винниченком» називає політичного діяча (одного з організаторів Курултаю, голову Кримської Народної (Демократичної) Республіки), муфтія (мусульманського богослова-правознавця) та поета – Номана Челебіджихана. Народився Номан Челебіджихан у невеличкому селі Біюк-Сунак, що неподалік м. Джанкоя. Його батько Ібраїм Челебі був землевласником, мати ж походила з благородного роду – Джіганшаха Челебі. Шкільні роки хлопця пройшли в Криму, спершу він навчався в місцевій школі, згодом у медресе в с. Ачкори. Будучи в середній школі, розпочав навчання у м. Сімферополі, а згодом – в Зинджирли-медресе в м. Бахчисараї. На початку 1905 р., через події російської революції, батько хлопця розорився і, щоб продовжити навчання, у 1906 р. Номан переїхав до родичів, які ролживали в м. Стамбулі. Протягом 1908–1912 рр. молодий хлопчина здобував освіту в Стамбульському університеті на юридичному факультеті. Події революції неабияк вплинули на розуміння Номаном бід свого народу. Він вважав, що головною проблемою є неосвіченість, і розумів, що без політичного руху становище Криму не покращає. Будучи студентом, разом з друзями став ініціатором заснування таких організацій, як: «Асоціація молодих татарських письменників», «Батьківщина» («Vatan») і «Товариство кримськотатарської учнівської молоді». Їхня діяльність була спрямована на поширення історичних і політичних статей серед діаспори кримських татар, що перебувала в Туреччині. Після закінчення навчання в м. Стамбулі Н. Челебіджихан на якийсь час повернувся до Криму, зокрема до Бахчисарая, а з 1913 р. продовжив опановувати право і юриспруденцію у Санкт-Петербурзькому університеті⁷.

У період революції 1917–1921 рр. створення української держави здійснювалося у кілька етапів, що окреслювалися насамперед самостійницькою і автоно-

¹ Кримськотатарський національний рух у 1917–1920 роках за архівами комуністичних спецслужб / упоряд. Іванець А., Когут А. Київ : К.І.С., 2019. 448 с.

² Громенко С. В. Скоропадський і Крим: від протистояння до приєднання. Київ : Наш Формат, 2021. 352 с.

³ Іванець О. В. Кримський вектор політики Української Центральної Ради // Культура народів Причорномор'я. 1998. № 3. С. 143–152.

⁴ Кралюк П., Филипчук С. Українсько-кримськотатарські відносини у ХХ ст.: генеза і сучасний стан // Європейський філософсько-історичний дискурс. 2018. Т. 4. Вип. 3. С. 51–60.

⁵ Сергійчук В. І. Український Крим. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2001. 302 с.

⁶ Громенко С. В. Скоропадський і Крим: від протистояння до приєднання... С. 12–14.

⁷ Там само.

містсько-федералістичною концепціями. У березні – грудні 1917 р. переважала остання, її ідеї поділяли лідери таких партій, як: Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП), Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ), Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР), а також організації, що були в складі Центральної Ради. Відповідно питання Криму визначалося у площині федералістської концепції, воно було зорієнтовано на дві частини: перша – встановлення статусу Кримського півострова, друга – питання належності Чорноморського флоту та його основної бази – м. Севастополя. Політика Української Центральної Ради щодо Кримського півострова змінювалася упродовж 1917–1918 рр. Навесні – влітку 1917 р., виборюючи автономію, Українська Центральна Рада при окресленні кордонів майбутньої держави наполягала на включенні Таврійської губернії (без Криму). Наслідком цього був етнографічний підхід, оскільки українці у національному співвідношенні становили більшість у визначених Центральною Радою кордонах⁸.

У вересні 1917 р. в м. Києві під час з'їзду народів, що входили до складу російської імперії, делегацію кримських татар склали 10 осіб, очолював її Н. Челебіджихан, а присутніми були Д. Сейдамет і А. Озенбашли. М. Грушевський пізніше згадував: «Делегація з Криму була значною, її представники з неабияким захватом тяжіли до українського руху». Вони наполягали на тому, що Кримський півострів повинен стати автономною одиницею. Незважаючи на поліетнічний склад його населення, звертали увагу на те, що корінним народом є кримські татари. Ці вимоги ґрунтувалися на правах про самовизначення, зважаючи на всі особливості етнічних груп, що населяли Крим. Демократично спрямована Центральна Рада підтримала їхні позиції, бо сподівалася, що на руїнах російської імперії сформується федерація вільних народів. Так, прагнення українців і кримських татар у 1917 р. на визнання своєї національної ідентичності сприяло утворенню партнерських взаємин⁹.

7 (20) листопада 1917 р. Центральною Радою проголошено III Універсал, у якому зазначалося про утворення Української Народної Республіки (УНР), її кордони охоплювали і землі Таврійської губернії, але без Кримського півострова. Задля виявлення поваги та радості за утворення УНР 12 (25) листопада в м. Севастополі Українським військовим комітетом Чорноморського флоту було організовано велелюдну маніфестацію, а над кораблями підняли синьо-жовті прапори. Вирішення питання належності Чорноморського флоту та його основної бази, а саме м. Севастополя, відбулося у листопаді 1917 р. Рада робітничих і військових депутатів міста визнала українізацію флоту, ця ідея була підтримана і під час першого Загального Чорноморського з'їзду¹⁰.

Взагалі, коли йдеться про Крим, треба звернути увагу на події 26 листопада (9 грудня) 1917 р., а саме скликання національних установчих зборів – Курултаю у місті, що наповнене духом і колоритом кримськотатарського народу – Бахчисараї. Детальніше охарактеризуємо події згаданого дня. Під час того, як учасники Курултаю направлялися до зали засідань, головуватиме імпровізованою колоною Н. Челебіджихан і Д. Сейдамет, вони виконували національний гімн кримських татар «Я поклявся» («*Ant etkenmen*»), написаний напередодні подій революції, автором якого був Н. Челебіджихан. Близько другої години дня за участі 62 депутатів у Ханському палаці розпочалося перше засідання Курултаю. У залі Дивану були вивішені три прапори: світло-блакитний, червоний і зелений, що сим-

⁸ Іванець О. В. Кримський вектор політики Української Центральної Ради... С. 143–152.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

волізували націю, революцію і релігію, а зверху над ними розміщувалася золота тамга Гераїв, що нагадувала про велич, демонструвала тяглість кримських татар до своєї історії. На початку установчих зборів муфтії Н. Челебіджихан виголосив промову про необхідність відновлення татарської національної державності, що була зруйнована російською імперією. Цілий його виступ супроводжувався оплесками. Цього ж дня учасниками Курултаю було обрано постійну президію, що складалася з представників від кожного повіту, а тимчасовим головою став Хаджі (Аджи) Алі Ефенді¹¹.

13 (26) грудня 1917 р. під час підсумкового засідання Курултаю, яке очолював Н. Челебіджихан, Меджлісом (національним парламентом) проголошено Кримську Народну Республіку (КНР), затверджено правовий документ – «Кримськотатарські Основні закони», що складався з 18-ти статей, вони охоплювали в першу чергу визначальні сфери життя народу¹².

Кримські татари з радістю вітали народних обранців, від імені українців були представники Чорноморського флоту – матрос Ткачов, від УЦР та УПСС – Й. Переверзев-Розсуда. З цього приводу Д. Сейдамет згадував: «Неабияким проявом поваги та підтримки була присутність делегації з Києва від УЦР, все це робило наші взаємовідносини міцнішими». Привітання надійшли і від голови Українського генерального військового комітету С. Петлюри. Таким чином, УЦР заявляла, що не має територіальних претензій на Кримський півострів¹³.

З прийняттям IV Універсалу 22 січня 1918 р. Центральною Радою проголошено незалежність УНР. Після цієї події відбувся нищівний більшовицький наступ на молоду республіку, фактично вона втопилася у крові загарбників. Щодо Кримської Народної Республіки, то становище було подібним, до того ж у лютому 1918 р. вбито одного з лідерів кримськотатарського національного руху – Н. Челебіджихана. Аналізуючи події в Криму, потрібно звернути увагу на те, що учасники національного-визвольного руху опанувати ситуацією не змогли, оскільки склали лише чверть населення усього півострова. У кінцевому результаті територія Криму перетворилася на поле військових дій ведених більшовиками. З проголошенням незалежності, уряд Центральної Ради змушений був змінити пріоритети в кримському питанні. Не тільки географічна близькість поєднують Україну та Крим, але неабияке значення мають культурні, економічні зв'язки. Все це впливало на зміну політичного вектору Центральною Радою, а саме розпочався процес приєднання Кримського півострова до складу УНР¹⁴.

У київській газеті «Відродження», що публікувалася за часів УНР, знаходимо повідомлення, датоване квітнем 1918 р., у якому аналізується кримське питання. Звертається увага на те, що кримські татари, через меншість у національному складі півострова, не в змозі протистояти наступу більшовиків і не здатні створити самостійної державної організації, тому вони повинні опертися на сильнішу державу, а саме УНР; наголошується на тому, що дві республіки, два народи пов'язані між собою і територіально, і географічно. Уряд УНР гарантує законом усю повноту прав на самовизначення кримськотатарського народу та збереження автономії і утворення федерації. До того ж акцентується на економічній взаємозалежності та взаємовигоді: Україна ж є країною хлібною, а Крим славиться виноградними і

¹¹ Кримськотатарський національний рух у 1917–1920 роках за архівами комуністичних спецслужб ... С. 90–93.

¹² Там само. С. 102–103.

¹³ Там само. С. 90–93.

¹⁴ Кралуок П., Филипчук С. Українсько-кримськотатарські відносини у ХХ ст.: генеза і сучасний стан... С. 53.

фруктовими садами, тобто одне без іншого існувати не може. Можемо зробити висновок, що український уряд намагався створити як для українців, так і для кримських татар вигідний політичний, економічний союз¹⁵.

УЦР здійснювала боротьбу за Крим у двох напрямках – дипломатичному та військовому. Щодо першого, то, посилаючись на Брестський договір 1918 р., німецька сторона, очолювана міністром іноземних справ Е. Буше, стверджувала, що Крим не входить до складу УНР: у документі зазначалися її кордони, зокрема однією з губерній була Таврійська, проте без приєднання Криму. Вони були праві – під час переговорів українські дипломати не претендували на Кримський півострів, що насправду здивувало делегатів Центральних держав, до того ж навіть у пресі західних країн карта УНР зображувалася з Кримом. Чи був це прорахунок, чи стратегічний хід УЦР – невідомо, проте кримське питання набувало все більшої актуальності. Не дійшовши спільної мови з представниками Німеччини, уряд УНР перейшов до військових дій і цим самим вирішив поставити союзників перед фактом¹⁶.

У квітні 1918 р. отаманові О. Натієву міністром військових справ – О. Жуковським доручено таємне завдання – сформувати під керівництвом підполковника П. Болбочана окрему воєнізовану групу зі складу Запорізького корпусу. Вона повинна випередити німецьке військо на кримському напрямку, ліквідувати більшовицькі частини та взяти під контроль основну базу Чорноморського флоту – м. Севастополь. Щонайголовніше, виконання завдання відбувалося без відома німецького представництва. Реалізація військової кампанії несла небезпеку групі П. Болбочана, оскільки вони могла потрапити між двох вогнів, а саме між більшовиками та німцями¹⁷.

У газеті «Відродження» знаходимо інформацію про військові дії з метою визволення Криму. Охарактеризовано наступ на південь, знищення більшовицьких частин українським військом. Щодо взятих у полон росіян, то в газеті стверджувалося, що планували здійснити наступ з Криму на Україну, проте реалізувати задум їм не вдалося. Кримська група просувалася у напрямку м. Сімферополя, взято під контроль м. Джанкой. Людність з радістю зустрічала українських військових і просила визволити від більшовицького панування¹⁸.

22 квітня 1918 р. комісар Севастопольської Української Ради звернувся з промовою до Центрофлоту (Центральна революційна організація флоту), говорячи, що м. Севастополь і Чорноморський флот повинні визнати протекторат УНР. Український уряд своєю чергою зобов'язувався дотримуватися прав недоторканості особи та майна, зберігати демократичні порядки, а до міста повинен був увійти виключно український гарнізон¹⁹. На переговори з УЦР представники Центрофлоту погодилися тільки 24 квітня, а вже наступного дня відправили телеграму до м. Києва з бажанням укласти перемир'я²⁰.

Після того, як кримська група оволоділа м. Джанкою, вона розділилася у трьох напрямках: Феодосія, Євпаторія і Сімферополь. Говорячи про м. Сімферополь, то Запорізькому полку вдалося випередити німецькі війська і першими увійти до міста, мешканці ж радіючи зустрічали українців. Місцева влада звернулася з проханням до підполковника П. Болбочана про якнайшвидше призначення до

¹⁵ В Криму // Відродження. 1918. 23 (9) квітня. № 23. С. 1.

¹⁶ Іванець О. В. Кримський вектор політики Української Центральної Ради... С. 143–152.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Визволення Криму // Відродження. 1918. 23 (9) квітня. № 23. С. 4.

¹⁹ Кримське питання // Відродження. 1918. 24 (11) квітня. № 24. С. 6.

²⁰ Іванець О. В. Кримський вектор політики Української Центральної Ради... С. 143–152.

м. Сімферополя представників українського уряду. Німецькі війська не забарилися. Погрожуючи веденням бойових дій, вимагали від П. Болбочана припинення наступу, з огляду на німецькі сили, він погодився на це до приїзду в місто генерала Роберта фон Коша. Протягом 21–24 квітня 1918 р. жителі південного берега Кримського півострова організували антибільшовицькі повстання, участь у яких брали кримські татари, офіцери-росіяни та українські вояки²¹. Наприкінці квітня 1918 р. у м. Сімферополі кримським осередком було налагоджено зв'язок з найбільшими центрами УНР, зокрема Києвом, Херсоном, Одесою тощо²².

У той же час українські війська, зайнявши м. Бахчисарай, направлялися до передмістя Севастополя. Для подальших дій необхідним було підкріплення, що перебувало у блокаді німецькими військами в м. Сімферополі. З прибуттям до німецького генерала, ситуація для кримської групи не стала кращою. Посилаючись на Брестський договір, представники Німеччини наполягали на виведенні українського війська з Криму. Через невизнання українським урядом перебування на території Кримського півострова підпорядкованих йому військ, становище Кримської групи, очолюване П. Болбочаном, усе більше ускладнювалося. Після приїзду командира Запорізького корпусу О. Натієва і тривалих переговорів між німецькою та українською сторонами з м. Києва, П. Болбочаном отримано наказ, у якому зазначалося, що українська воєнізована група повинна покинути півострів. Перші ешелони залишили м. Сімферополь 27 квітня. Потрібно звернути увагу на те, що серед населення півострова дедалі більшої популярності набували проукраїнські погляди, підтвердженням чого є прохання до П. Болбочана учасників громадських організацій, у якому вони зазначали про бажання приєднати Крим до України²³.

Щодо долі м. Севастополя і Чорноморського флоту, то, розуміючи перспективи німецького наступу, командування флоту, а саме адмірал М. Саблін, вдався до рішучої дії: 29 квітня він по радіо виголосив на адресу українського уряду такі слова: «Чорноморський флот і м. Севастополь, зокрема його кораблі, майно та укріплення від сьогодні належать УНР. Тому наказую, скрізь підняти синьо-жовті прапори». Відповіді він не отримав, так як у м. Києві в цей же день відбувся державний переворот і до влади прийшов гетьман П. Скоропадський²⁴.

На Всеукраїнському з'їзді хліборобів, що відбувся у м. Києві 29 квітня 1918 р., П. Скоропадського проголошено гетьманом Української Держави. Від УЦР гетьману, так би мовити, у «спадок» перейшло питання східних і південних кордонів України. Невирішеність належності Кримського півострова залишалось актуальним, а загострював ситуацію той факт, що декілька українських загонів на момент гетьманського перевороту все ще перебували у Криму. Цілковите ж повернення військових відбулося 10 травня 1918 р. Невизначене становище Криму загострювало питання належності м. Севастополя і Чорноморського флоту, тобто йшлося про те, чи ввійдуть вони до складу Української Держави або ж підпадуть під середовище її впливу. У мемуарах П. Скоропадського можемо простежити такі роздуми щодо півострова: «Українська Держава не може існувати без Криму, це буде немов, якийсь тулуб без ніг. Крим повинен належати Україні, на будь-яких умовах і все одно, чи буде це повне об'єднання, чи широка автономія, зрештою останнє вирішувати повинні самі ж кримські татари, ми не можемо допустити ворожих дій зі сторони Криму». На деяких сторінках його спогадів ми бачимо, що П. Скоропадський, ведучи переговори з німецьким представництвом,

²¹ Там само. С. 143–152.

²² Кримське питання // Відродження. 1918. 25 (12) квітня. № 25. С. 2.

²³ Іванець О. В. Кримський вектор політики Української Центральної Ради... С. 143–152.

²⁴ Громенко С. В. Скоропадський і Крим: від протистояння до приєднання... С. 110–111.

наполягав на передачі півострова на будь-яких умовах, при цьому зважаючи на національні, економічні, релігійні інтереси його народонаселення²⁵.

Подібної думки дотримувався і міністр іноземних справ Української Держави – Д. Дорошенко. Пізніше він написав, що Україна не могла відмовитися від Криму, оскільки не бажала отримати поряд зі своїми кордонами «П'ємонт» для відновлення неподільної росії. Та й зрештою гетьман не міг допустити втрати бази українського флоту, а саме м. Севастополя, що була, так би мовити, ключем для домінування на просторах Чорного моря²⁶.

7 травня 1918 р., під час засідання Ради Міністрів, обговорювалися питання кордону Української Держави. Неабияку увагу звертали на кримське питання. У підсумку вирішено надіслати листа німецькому послу від імені гетьмана П. Скоропадського, в якому наполягати на необхідності приєднання півострова до складу України. Того ж дня міністрам було доручено підготувати документи, що доводили економічну потребу Криму в сільському господарстві Української Держави²⁷.

30 травня 1918 р. зі спеціальним листом Д. Дорошенко звернувся до німецького посла Мумма, в якому зазначав, що: «Кримський півострів невід'ємно пов'язаний зі життям і населенням Української Держави, як економічно, так і політично, етнографічно». Згадуючи III Універсал, відзначаю, що в ньому проголошувалося утворення УНР, окреслювалися її території, зокрема до її складу входила Таврійська губернія, без Криму, проте потрібно зважити на те, що в документі йшлося тільки про ті землі, де в національному складі переважало українське населення, а території, де українці не мали абсолютної більшості, повинні були приєднатися пізніше. Все це пояснювалося тим, що УНР, так і КН(Д)Р (Кримська народна (демократична) республіка. – *Н. Ш.*) розглядалися як частини майбутньої федерації народів, що входили до складу колишньої російської імперії. Через що ні стратегічні, ні економічні зв'язки двох республік не втрачалися. Проте з проголошенням УНР незалежності виникло питання про включення Кримського півострова до її складу, задля збереження політичних та економічних взаємовідносин. Український уряд розумів відмінності двох народів, тому, спираючись на право про самовизначення, пропонував, щоби приєднання Криму відбулося на засадах і принципах автономії²⁸.

На сторінках тогочасної періодики знаходимо такі висловлювання щодо становища в Криму: «Приєднання півострову аж ніяк не означало його поневолення, український народ, який понад 300 років зазнавав царської неволі, не допустить жодних утисків і переслідувань щодо населення Криму»²⁹.

Починаючи з червня 1918 р., німецьким командуванням управління в Криму передано російському генералові С. Сулькевичу. Прийшовши до влади, він насамперед заборонив органам влади, що на місцях, вступати в переговори з українським урядом. Проте зміна правлячої верхівки півострова не могла заперечити той факт, що центральний орган Криму, а саме Курултай, підтримуваний більшістю населення, керуючись політичними, економічними потреб, орієнтував свою політику на Українську Державу. Через проросійськи налаштований уряд, очолюваний С. Сулькевичем, на півострові розпочалися переслідування українців, виселення і відправлення їх на материкову Україну, заборона видання української періодики, відмова розглядати офіційні телеграми, листи, написані українською мовою.

²⁵ Там само. С. 124–126.

²⁶ Там само. С. 126.

²⁷ Сергійчук В. І. Український Крим... С. 90.

²⁸ Там само. С. 92–93.

²⁹ Становище в Криму // Відродження. 1918. 1 (19) червня. № 52. С. 2.

На здійснені дії урядом С. Сулькевича Рада Міністрів Української Держави використала радикальний метод і розпочала економічну блокаду Криму, цим самим припиняючи з півостровом будь-який товарний рух і морську комунікацію, за винятком того, що стосувалося для потреб забезпечення німецьких військ. Нестача продуктів харчування, підвищення цін, неспроможність повноцінного функціонування підприємств, залежність від українського залізничного сполучення – все це впливало на становище населення Криму³⁰.

На прохання німецького представництва про припинення блокади, від українського уряду прозвучала відмова, апелюючи на Брестський договір, у якому зазначалося, що Українська Держава повинна продовольчо забезпечувати німецьке військо, а питання Криму в ньому не розглядалося. Через декілька днів уряд на чолі С. Сулькевичем, капітулював. На адресу Києва було відправлено телеграму, в якій йшлося про те, що генерал готовий розпочати переговори з гетьманом П. Скоропадським, насамперед про форму державного приєднання Криму до України³¹.

Звернемо увагу на те, що населення півострова, зокрема власники садів, відреагувало рішуче на блокаду. У кінці серпня – на початку вересня 1918 р. за їхньої участі організовано з'їзд, під час якого вирішено звернутися до кримського та українського урядів, наполягаючи на завершенні митної війни, так як вона спричинила руйнацію економіки Криму³².

На початку вересня 1918 р. німецьким генералом Кошем, який перебував в Україні, проінформовано уряд у м. Сімферополі про те, що в м. Берліні затверджено: «Політичне об'єднання півострова з Українською Державою на основі внутрішнього управління, а саме автономії, також передбачалося, що Кримський Уряд є Крайовим Урядом без особистого Міністра Закордонних Справ, що унеможливило проведення дипломатичних переговорів з іноземними державами». 26 вересня 1918 р. генерал С. Сулькевич надіслав телеграму гетьманові П. Скоропадському, де йшлося про врегулювання економічних і фінансових питань, про умови щодо політичного об'єднання Криму з Україною³³.

Після поразки Німеччини в Першій світовій війні, УНР опинилася у складному становищі. 14 грудня 1918 р. гетьман П. Скоропадський зрікся влади, а керівництво в Україні перебрала Директорія і проголосила відновлення УНР. Кримський півострів своєю чергою протягом 1919–1920 рр. став ареною у боротьби, що вели більшовики та білогвардійці. У жовтні 1921 р. утворено Кримську Автономну Соціалістичну Радянську Республіку, що входила до складу російської федерації.

Отже, після падіння царського режиму Кримський півострів став ареною боротьби між різними політичними силами, а саме: українськими урядами, білогвардійцями, більшовиками та кримськими татарами. Україна, що переживала період державного становлення та боротьби за незалежність, не розглядала своє існування без півострова – Крим повинен належати Україні! Все це призвело до низки переговорів та військових зіткнень, у яких сторони намагалися знайти спільну точку опори. Важливу роль у цьому конфлікті відігравав кримськотатарський національний рух, який прагнув автономії і захисту своїх прав за нових політичних умов. Незважаючи на всі труднощі та протиріччя, період революції 1917–1921 рр. став основою для майбутніх відносин між Україною та Кримом.

³⁰ Сергійчук В. І. Український Крим... С. 95–96.

³¹ Там само. С. 96–97.

³² Крим і Україна // Відродження. 1918. 7 вересня (25 серпня). № 131. С. 5.

³³ Сергійчук В. І. Український Крим... С. 105–107.

The article describes the events of the revolution of 1917–1918, drawing attention to the importance of the “Crimean question” in the political strategies of Ukrainian governments. The stages of the formation and national self-determination of the Crimean Tatars, the formation of the Crimean People’s (Democratic) Republic and the annexation of the peninsula to the Ukrainian State under the leadership of Hetman Pavlo Skoropadskyi are analyzed.

Key words: *Ukrainian Revolution of 1917–1921, UNR, Petro Bolbochan, Crimean Peninsula, Black Sea Fleet, Sevastopol, Kurultay, Crimean People’s (Democratic) Republic, Noman Chelebidzhikhan, Pavlo Skoropadskyi.*

УДК 94(477)[321.74:791.621]«1941/1987»

Петро Родим’юк (Івано-Франківськ, Україна)

ДЕСТРУКТИВНИЙ ВПЛИВ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ НА ТВОРЧІСТЬ ІВАНА МИКОЛАЙЧУКА

У статті висвітлено та піддано аналізу деструктивний вплив радянського тоталітарного режиму на творчість Івана Миколайчука (1941–1987) – українського актора, фільмографія якого налічує близько 42 ролей, режисера двох кінострічок, музичного оформлювача чотирьох фільмів, автора 14 сценаріїв. Автором розкрито фактори, які спричинили негативне втручання тоталітарної системи в кінематографічну діяльність І. Миколайчука. З’ясовано, що перешкодження та руйнівний вплив на творчу активність діяча культури здійснювали, більшою мірою, працівники Держкіно, співробітники КДБ, чиновницький апарат УРСР і СРСР, відповідно до заданих ідеологічних рамок політичної верхівки Радянського Союзу. Дотримуючись хронологічного порядку, автором наведено перелік ролей, сценаріїв, творчих доробків, які не були реалізовані на екрані чи зазнали численних виправлень внаслідок цензури. Розглянуто аспект погроз щодо нього як автора сценаріїв та режисерських робіт. Показано роль КДБ в утисках і втручанні в особисте життя митця. Відображено факти обмеження радянськими посадовцями в співпраці актора з іноземними колегами і приховування від нього можливості професійної діяльності в США. Також на основі опрацьованих джерел і науково-популярної літератури проаналізовано наслідки цензурування робіт і переслідувань з боку радянського режиму на внутрішній стан І. Миколайчука, результат його творчої спадщини. Парадоксально, що в той час, коли його поважали, ним захоплювалися закордонні видатні постаті (Жан Поль Бельмондо, Ніл Армстронг), у країні де був народжений і проживав, його творчість зазнавала критики, обмежень, що не пройшло безслідно. Це спричинило вкрай негативні зрушення для українського кіно й для самого І. Миколайчука як яскравого його представника. Однак із погляду сучасності він залишається прикладом для вітчизняних кінематографістів у творенні фільмів, у яких відтворено образ українців та елементи їхньої культури.

Ключові слова: *актор, Вавилон XX, Іван Миколайчук, КДБ, поетичне кіно, режисер, УРСР, цензура.*

Вихід на екрани фільму «Тіні забутих предків» 1965 р. ознаменував появу ще одного талановитого обличчя українського кіномистецтва, поетичного кіно –

Івана Миколайчука (1941–1987), про кого С. Параджанов говорив, що йому не відомо «більш національного народного генія», перед яким був О. Довженко¹.

Безсумнівно, ймовірність максимального використання Миколайчуком свого творчого потенціалу була невисокою, зважаючи на історичні реалії. Бо початок його професійної кар'єри та всі наступні роки праці в кінематографії припали на період перебування українських земель у складі СРСР й відповідно панування в ньому тоталітарного режиму. Вивчення різноманітних аспектів і результату руйнівного впливу, тиску на творчість Миколайчука з боку комуністичного керівного апарату є актуальним з міркувань недостатнього дослідження та переосмислення проблеми в історичній науці, українській та зарубіжній історіографії.

Мета статті – комплексне об'єктивне висвітлення, аналіз та обґрунтування причин, наслідків, характеру деструктивності впливу радянського тоталітарного режиму на творчу діяльність українського митця І. Миколайчука.

Дослідження постаті І. Миколайчука та його творчої діяльності знайшло відображення у фундаментальних працях Л. Брюховецької, С. Тримбача. Дитячі та юнацькі роки актора розглянула О. Сторощук². А. Канівець проаналізувала співпрацю І. Миколайчука із С. Параджановим та Б. Івченком³. В. Юрченко розглядає взаємодію митця з Ю. Ілленком над екранізацією спільного сценарію «*Білого птаха з чорною ознакою*»⁴. Участь актора у фільмі болгарського режисера Г. Стоянова висвітлює О. Дивнич⁵. Проблему не виконаних ролей актора розкрили Л. Іванишина⁶ і О. Ямборко⁷. Аналіз матеріалів КДБ про І. Миколайчука здійснив В. Таранюк⁸. Інформація про його мрію написати книжку «*Тисяча снопів вітру*» міститься в статті А. Богуславської⁹. Інші окремі аспекти його кінематографічної діяльності розглянуто в публікаціях таких українських дослідників, як М. Вишневецька¹⁰, Д. Кешеля¹¹, В. Коротя-Ковальська¹², Р. Сергієнко¹³, Р. Скалій¹⁴. Зарубіжна історіографія представлена працями американця Джошуа Ферста (*Joshua First*)¹⁵ й британки Джей Джей Гурга (*J. J. Gurga*)¹⁶, які аналізують актора, як представника українського поетичного кіно. Попри наявність літератури, яка висвітлює деякі

¹ Тулевська С. «Іван Миколайчук – душа українського поетичного кіно. (До дня українського кіно)» // Бібліотека БДМУ. URL: <https://medlib.bsmu.edu.ua/ivan-mykolajchuk-dusha-ukrayinskogo-poetychnogo-kino-do-dnya-ukrayinskogo-kino/> (дата звернення: 15.03.2024).

² Білий птах Буковини : мандрівка у світ дитинства : до 75-річчя від дня народження Івана Миколайчука / упоряд.: О. М. Сторощук. Чернівці : Чернівецька ОБД, 2016. 12 с.

³ Канівець А. Іван Миколайчук – Борис Івченко: кінематографічне побратимство // Кіно-театр. 2021. № 6. С. 37–40.

⁴ Юрченко В. Спогад про трьох мудреців, або Уроки «Білого птаха...» // Кіно-театр. 1999. № 2. С. 2–5.

⁵ Дивнич О. «Мій перший день» в Україні. Невідомий Іван Миколайчук // Кіно-театр. 2013. № 4. С. 44–45.

⁶ Іванишина Л. Іван Миколайчук: незіграні ролі // Кіно-театр. 2020. № 3. С. 27–29.

⁷ Ямборко О. «Душа опришка»: нереалізовані задуми // Кіно-театр. 2023. № 1. С. 44–45.

⁸ Таранюк В. Український націоналіст (досє на Івана Миколайчука) // Кіно-театр. 2023. № 4. С. 41–42.

⁹ Богуславська А. Тисяча Іванових снопів // Кіно-театр. 1999. № 3. С. 40.

¹⁰ Вишневецька М. Білий птах українського кіно // Слово просвіти. 2011. № 23. 9–15 червня. С. 10–12.

¹¹ Кешеля Д. В пошуках загубленого раю // Кіно-театр. 2000. № 3. С. 2–7.

¹² Коротя-Ковальська В. Два крила високого польоту (до 70-річчя Марії та Івана Миколайчуків) // Українознавство. 2011. № 2. С. 90–93.

¹³ Сергієнко Р. Про Григорія Савича, про Сергія Даниловича і про наше мовчання // Кіно-театр. 1998. № 6. С. 3–5.

¹⁴ Скалій Р. Поет українського кіно. І. Миколайчук // Київ. 2001. № 1–2. С. 183–188.

¹⁵ First J. Ukrainian Cinema: Belonging and Identity During the Soviet Thaw. New York, London : I. V. Tauris, 2014. 251 p.

¹⁶ Gurga J. J. Echoes of the Past: Ukrainian Poetic Cinema and the Experiential Ethnographic Mode. London : University College London, 2012. 342 p.

деталі впливу руйнівної ролі радянського режиму на творчість І. Миколайчука, існує потреба в окремому, всебічному вивченні проблеми.

Нагадаємо, що в СРСР упродовж 1930-х – 1980-х рр. основним напрямом у культуротворенні був «соцреалізм»¹⁷. Відповідно до нього діячі культури зобов'язувалися возвеличувати радянську тоталітарну владу, бути агітаторами комуністичних ідей. Так, їхні твори ставали інструментами пропаганди. Підкреслюємо, що всеосяжний контроль усіх сфер суспільного життя передбачав спостереження за митцями та ретельну перевірку їхніх творів на дотримання усіх принципів «соцреалізму». Виявлення у творчій діяльності будь-якого відхилення від заданої лінії компартії, розбіжних поглядів призводило до жорстких покарань. Варто зазначити, що репресії над творчою інтелігенцією мали безперервний характер, починаючи від представників «Розстріляного відродження» до жертв переслідувань комуністичного режиму в період повоєнної «ждановщини».

В умовах тоталітарного режиму багато творчих особистостей відчували тиск системи, який змушував їх пригнічувати свою творчість та цензурувати свої ідеї. Страх перед репресіями і переслідуваннями за вираження своїх поглядів у творчості призводив до самоцензури та приховування справжніх думок. Багато талановитих письменників були змушені вибирати між відданістю своїм ідеалам і переживанням страху перед наслідками. Для українського суспільства це означало втрату можливості знайти істинну правду у творах митців. А для письменників і режисерів це породжувало трагічний конфлікт між бажанням творчого самовираження та необхідністю виживання в жахливих умовах тоталітарної системи.

Незважаючи на тиск та репресії радянського режиму, багато письменників і режисерів намагалися зберегти свою творчу свободу та стати рупором національної культури. Вони виступали як голоси національного самовираження і борці за збереження культурної ідентичності.

Акцентуємо увагу на тому, що з дитинства українська мова, історія та культура посідали чільне місце в житті митця¹⁸. І. Миколайчук був свідомим українцем¹⁹, застосовував у фільмах народну творчість²⁰, не вірив у комунізм²¹, вважався наслідувачем концепції «авторського кіно» та народного бароко²², був щирим і не робив вигляд, що в нього виникає інтерес до того, що вимагала комуністична партія від представників мистецтва²³.

На основі розуміння зазначеного комплексу факторів, ми здатні усвідомлювати їхню функціональну роль у спричиненні невідворотності негативних процесів взаємодії між митцем та комуністичною владою, вплив якої на його творчість ми справедливо назвали деструктивним.

З першими проявами перешкоджання радянської влади, справжню сутність якої він розумів ще з дитинства²⁴, 22-річний Іван Васильович стикнувся після

¹⁷ Овчаренко С. Соцреалізм як метод і стиль: культурно-історична реконструкція // Культурологічний альманах. 2023. № 1. С. 188–192.

¹⁸ Брюховецька Л. Іван Миколайчук. Київ : Видавничий дім «КМ Академія», 2004. С. 20.

¹⁹ Мамчур Р. Три зустрічі з Іваном Миколайчуком // Галичина. 2011. № 86–87. 16 червня. С. 9.

²⁰ Меленчук О. Традиційна культура як основа творчого феномену Івана Миколайчука // Народна творчість та етнологія. 2021. № 4. С. 90–91.

²¹ Тримбач С. Іван Миколайчук. Містерії долі. Київ : Дух і літера, 2021. С. 49–50.

²² Там само. С. 329.

²³ Бохан О. Душа українського поетичного кіно // Календар знаменних і пам'ятних дат. 2011. № 2. С. 136.

²⁴ Карбунар Н. «80-річчя Івана Миколайчука. Племінник згадує дядька: “Не любив програвати й був чудовим оповідачем”» // Главком. URL: <https://glavcom.ua/publications/ne-lyubiv-progravati-i-buv>

успішного акторського дебюту у фільмі «Сон» (1964) і зйомок у «Тінях забутих предків» (1964).

Після презентації фільму «Тіні забутих предків» 1965 р. в аргентинському місті Мар-дель-Плата, іноземні кінорежисери особисто зверталися до Миколайчука з пропозицією співпраці. За якийсь час із Голлівуду до столиці СРСР надійшло звернення на його ім'я, але І. Миколайчуку про це не повідомили²⁵.

Вважаємо за доцільне різносторонньо підійти до трактування згаданого епізоду. З одного боку, відправляти молодого, амбітного студента-актора в Лос-Анджелес, попри упередження до І. Миколайчука, могло стати для радянської влади втратою видатного представника вітчизняного кінематографу. А з іншого – загрозою отримати «зрадника», який міг би розкривати перед зарубіжною публікою справжнє повсякденне життя в СРСР, що було для комуністичної влади неприпустимим на фоні епохи холодної війни. Підкреслюємо, що ця історія є підставою вважати радянський режим винним в обмеженні творчого розвитку, набування досвіду актора за межами СРСР.

У березні 1965 р. І. Миколайчук погодився виконати роль Леоніда Левицького у фільмі «Перевірте свої годинники», але пізніше режисера стрічки В. Ілляшенка відлучили від цієї роботи, а відзнятий матеріал було спалено²⁶ відповідно до рішення ЦК партії²⁷. Згідно з твердженням С. Тримбача, причина полягала в тому, що партійна комісія виявила в стрічці «прояви небажаних думок»²⁸.

Після присвоєння І. Миколайчуку комсомольської премії М. Островського 1967 р. за роль Д. Мотузки у фільмі «Бур'яни», спалахнув скандал, адже з'ясувалося, що актор не був комсомольцем. Ба більше, він ніколи не належав до комуністичної партії. Тому протягом свого життя звання народного артиста він не міг отримати²⁹.

У ході виробництва кінокартини «Анничка», у якій артист поміж 1966–1968 рр. виконував роль Романа Деміша, відбувся неприємний випадок³⁰. І. Миколайчук у яремчанському закладі громадського харчування зіткнувся з провокацією одного відвідувача, котрий висловлював йому свої претензії. Все через те, що актор у перерві між зйомками сцен не перевдягнувся з форми німецького поліцейського, а на голові була мазепинка. Інцидент завершився донесенням у Київ, де чиновники зарахували І. Миколайчука до прибічників «націоналізму»³¹.

Стаття «Архаїсти чи новатори», написана 1970 р. московським критиком М. Ю. Блейманом, призвела до негативних наслідків для українського кінематографу, а саме поетичного кіно. У статті йшлося про невідповідність спорідненого стилю українського і грузинського кіно запитам сучасності, методології соціалістичного екрану. Радянське керівництво використало цю статтю для наступу на свободу українських митців. Відбувся арешт Сергія Параджанова – одного з представників поетичного кіно, якого критикували за «націоналістичний ухил» у

chudovim-opovidachem-pro-vidomogo-dyadka-zgaduje-plemnik-ivana-mikolaychuka-762294.html (дата звернення: 2.04.2024).

²⁵ Брюховецька Л. Назв. праця. С. 61.

²⁶ Там само. С. 73–74.

²⁷ Тримбач С. «Тіні Івана Миколайчука» // Локальна історія. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/tini-ivana-mikolaichuka/> (дата звернення: 22.04.2024).

²⁸ Тримбач С. «Іван і смерть» // Сіверщина. URL: https://siver.com.ua/news/ivan_i_smert/2021-08-03-28958 (дата звернення: 8.06.2024).

²⁹ Білий птах Буковини. С. 4.

³⁰ Брюховецька Л. Іван Миколайчук і утвердження музичної структури фільму // Кіно-театр. 2021. № 3. С. 4.

³¹ Миколайчук М. Тіні забутих предків – наш медовий місяць // Літературна Україна. 2011. № 26. С. 15.

культури³². Пояснюємо, що термін «націонал-ухильництво», згідно з визначенням Г. Єфіменка, – ідеологічний штамп, що використовувався пропагандою в СРСР щодо членів компартії, котрі «перебільшували значення» регіональних особливостей. Це стосувалося і тих, чий погляд не відповідали офіційній позиції вищого керівництва³³. Поява статті М. Блеймана ускладнила подальший творчий процес і для І. Миколайчука³⁴.

Сценарій, розроблений 15 червня 1969 р., з ініціативи І. Миколайчука, як одного з його авторів, був екранізований під назвою «*Білий птах з чорною ознакою*» 1971 р. режисером і співавтором сценарію Юрієм Ілленком³⁵. Затвердження та його реалізація відбулася, практично, завдяки неймовірному везінню. Адже очікувати прийняття рукописного тексту, в сюжеті якого фігурував представник Української повстанської армії, було б наївно, зважаючи на безапеляційну заборону радянською пропагандою прибічників ідей боротьби за самостійність української держави. Навіть напередодні обговорення сценарію один із членів художньої ради студії у кулуарах висловлював міркування про неможливість його ухвалення, бо серед дійових осіб є бандерівець³⁶.

7 січня 1970 р. від республіканського Держкіно для директора студії надійшов офіційний лист, який складався із семи пунктів, де чиновники вказували на промахи в сценарії «*Білого птаха з чорною ознакою*». Серед зауважень ішлося про образність демонстрації німецької окупації та найголовніше, що Орест, який очолює «банду», проголошує незалежність і від німців, і від «советів»³⁷.

12 лютого 1970 р. С. П. Іванов у листі В. В. Цвіркунову прокоментував матеріал сценарію. За словами голови Держкіно, в сценарії проігноровані ключові зауваження та рекомендації Кінокомітетів УРСР і всесоюзного рівня. Поряд із цим, він заявив про потребу далі працювати над сценарієм, за наявності суворого нагляду студійної дирекції та сценарної колегії³⁸.

Після призначення В. В. Федорчука на посаду голови КДБ УРСР в липні 1970 р., від Держкіно почали з'являтися нові настанови щодо сценарію. Серед вказівок було наголошено на необхідності підсилити класове протистояння на території Буковини та забрати з тексту натяк на біблійні сюжети. Окрім цього, актору відмовили бути в ролі упівця Ореста, тому він виконував роль Петра Дзвонаря³⁹.

Володіння Миколайчуком зовнішністю позитивного персонажа, з погляду радянської влади, могло сприяти зображенню ним Ореста під вигідним кутом. А на той час комуністи намагалися створити для представника УПА образ ворога, співучасника нацистських злочинів⁴⁰. Тому відтворення упівця актором, котрий мав прихильність глядачів і був для них авторитетом, спричинило б протилежний ефект.

Незадовго до початку одного з пленумів Спілки кінематографістів, до Ролана Сергієнка підходив В. С. Костенко та переповів про неприємну розмову із С. Д. Безклубенком (функціонер ЦК КПУ). Суть була в тому, що останній звернувся

³² Бохан О. Душа українського поетичного кіно... С. 138.

³³ Єфіменко Г. Націонал-ухильництво // Енциклопедія історії України. Київ : Наук. думка, 2010. Т. 7. С. 243.

³⁴ Бохан О. Душа українського поетичного кіно... С. 138.

³⁵ Брюховецька Л. Музика Дзвонарів продовжує лунати // Кінотеатр. 2011. № 4. С. 28.

³⁶ Ї ж. Іван Миколайчук. С. 105–106.

³⁷ Брюховецька Л. Боротьба за великий фільм. Пам'яті Івана Миколайчука з нагоди його 70-річчя // Рідний край. 2011. №1. С. 163.

³⁸ Там само. С. 164.

³⁹ Брюховецька Л. «І воля моя, як ці гори, висока!» // Кіно-театр. 2020. № 6. С. 37.

⁴⁰ Кадочникова Л. Він був земною і водночас неземною людиною // Кіно-театр. 2011. № 3. С. 7.

до Костенка з проханням вплинути на І. Миколайчука і переконати не виголошувати промову на пленумі, погрожуючи негативною перспективою для нього у разі відмови від поради. Адже Безклубенко побоювався гнівного, запального виступу Миколайчука. Сергієнко повідомив актору про цю вимогу, рекомендуючи йому не піддаватися на шантаж та розповісти на засіданні пленуму про це залякування⁴¹. Чи відбувся виступ – у джерелах не повідомляється, оскільки очевидці не пригадали подробиць подальшого розвитку подій.

Після прем'єри «Білого птаха з чорною ознакою» керівництво, ознайомившись із фільмом, замість обіцяних коштів, не сплатили Миколайчуку «ні копійки», через нібито шкідливість стрічки, зокрема для західних областей, згадувала дружина сценариста⁴². Перший секретар Івано-Франківського обкому комуністичної партії В. Ф. Добрик, заявляв, що кінострічка є антирадянською та несе собою загрозу для молодого покоління⁴³. Слідом за цим розпочалися нові проблеми з дозволами на майбутні зйомки, а радянські службовці вбачали в ньому «неблагонадійну» людину⁴⁴.

1972 р., за ініціативою Б. В. Івченка, актора залучили до зйомок «Пропалої грамоти» у ролі козака Василя і відповідального за музичний супровід⁴⁵. Труднощі з фільмом розпочалися ще на етапі затвердження в Києві. У Держкіно висловлювалися, що кінокартина може спровокувати розбрат між українським та російським народами⁴⁶. Якщо на республіканському рівні вдалося захистити фільм, то в Москві, через «замилування козацькою минувиною» і фрагмент, начебто з іронічним зображенням цариці Катерини II, проект був розкритикований. Так, стрічка була залишена без уваги на полицях Держфонду СРСР протягом 12 років⁴⁷.

Довелося перезняти фрагмент, де дали ляпас імператриці. У новому дублі ляпаса дали князеві Потьомкіну⁴⁸. Тому що влада розцінила первинну версію епізоду як зневажливий, неприйнятний вчинок щодо першої особи імперії, хоча Миколайчуковий персонаж мав намір прогнати муху, а не завдати фізичного болю.

Будучи в столиці СРСР, І. Миколайчук дізнався про заборону прокату «Пропалої грамоти» і, замість запланованої поїздки до Швейцарії, куди був запрошений ЮНЕСКО, повернувся до Києва⁴⁹.

1973 р. підготував з Віталієм Коротичем сюжет «По той бік ночі», але в екранізації їм було відмовлено⁵⁰. Наступного року, на вимогу керівництва, актор виконав роль диригента у фільмі «Марина» режисера Б. В. Івченка, хоча спочатку планувалося, що він буде грати головного персонажа⁵¹. Б. В. Івченко згадував, як на початковому етапі роботи над власним фільмом «Марина» він раптом дізнався, що всіх було затверджено на їхні ролі, окрім Миколайчука. Це стало проблемою, бо

⁴¹ Сергієнко Р. Про Григорія Савича, про Сергія Даниловича і про наше мовчання // Кіно-театр. 1998. № 6. С. 5.

⁴² Брюховецька Л. Іван Миколайчук. С. 113.

⁴³ Її ж. «І воля моя, як ці гори... С. 37.

⁴⁴ Богдан О. «Від «Тіней забутих предків» до «Вавилону XX»: чотири іпостасі Івана Миколайчука» // Тиктор медіа. URL: <https://tyktor.media/polytsia/dobirka/ivan-mykolaichuk/> (дата звернення: 26.04.2024).

⁴⁵ Тримбач С. Іван Миколайчук. Містерії долі... С. 227.

⁴⁶ Брюховецька Л. Іван Миколайчук. С. 132.

⁴⁷ Богдан О. «Від «Тіней забутих предків» до... URL: <https://tyktor.media/polytsia/dobirka/ivan-mykolaichuk/>

⁴⁸ Тримбач С. Іван Миколайчук. Містерії долі... С. 48.

⁴⁹ Білий птах з чорною ознакою: Іван Миколайчук: спогади, інтерв'ю, сценарії / упор. М. Є Миколайчук. Київ : Мистецтво, 1999. С. 142.

⁵⁰ Брюховецька Л. Іван Миколайчук. С. 44.

⁵¹ Канівець А. Іван Миколайчук – Борис Івченко... С. 38.

головна роль в сценарії розроблялася саме під нього. Але при з'ясуванні причини несхвалення ролі Миколайчука в різних установах, Івченко зустрівся лише з відмовчунням⁵².

Текст сценарію «*На поклони*», написаний І. Миколайчуком та Ю. Ілленком⁵³, зазнавав численних змін, унаслідок отриманих зауважень у різних інстанціях. У результаті перероблений рукопис втратив бажаний початковий вигляд й Іван Васильович відмовився брати участь у зйомці фільму «*Мрії і жити*» (1974) на його основі⁵⁴.

У ході травневого пленуму ЦК КПУ в 1974 р., українське кіно було піддане критиці та забороні. А перший секретар ЦК КПУ В. В. Щербицький сказав, що сучасна українська кінематографія має «недоліки, які долаються». Погоджуємося з дослідниками, які вважають, що засудження керівництвом поетичного кіно, яке після доповіді Щербицького в офіційній документації називали «так званим», було викликано через те, що партійний апарат вбачав у фільмах згаданої течії тенденцію до націоналістичних поривів,⁵⁵ а не внаслідок технічних дефектів чи різноманітних обґрунтованих порушень.

З приходом до влади В. В. Щербицького і В. Ю. Маланчука, українське міфопоетичне кіно могло піти в забуття, а мистецький запал був приречений на провал. Ідеологічний наступ керівної верхівки на творчу інтелігенцію підсилювався ще й постановою Пленуму ЦК про заборону кінопродукції з «етнографічним ухилом». Тому вважається, що за тих обставин робота Миколайчука над виробництвом режисерського дебюту – «*Вавилон ХХ*» (1979), є його громадянським героїчним вчинком⁵⁶.

Заступник керівника Держкіно, Борис Павлюнок, був проти назви фільму й запевняв, що з нею можна і не пробувати їхати до Москви⁵⁷. Також, у зв'язку з такою назвою, режисер у 1980 р. отримав анонімну погрозу у вигляді вітальної листівки «з Новим Роком», на якій була намальована труна і підписано, що з ним може статися те саме, що відбулося з Василем Земляком⁵⁸.

Виникає питання: чому найменування «*Вавилон*» лякало радянське керівництво? Відповідь, вірогідно, полягає в тому, що назва асоціюється з біблійною історією про недобудовану Вавилонську вежу як символ безладу та міста, в якому відбувалось її будівництво, залишивши по собі лише руїни. Тому, безперечно, такий заголовок міг розглядатися чиновниками як натяк на невідворотність падіння Радянського Союзу.

Ю. Т. Гармаш зазначав, що «*Вавилон ХХ*», звісно, є шедевром, але потенціал стрічки міг бути значно більше «значущим», якби не було обмежень, накладених цензурою. За словами Гармаша, з Москви І. Миколайчук вернувся дуже засмученим, оскільки чимало сцен було приречено на видалення. Але, зрештою, режисер обстоював, щоб деякі епізоди все ж таки залишилися недоторканими. Розуміючи неминучість майбутньої цензури, режисеру доводилося вдаватися до прийому, який полягав у відверненні уваги художньої ради Держкіно. Тобто, з метою збереження певних епізодів фільму, створювалися спеціальні сцени, на яких мала б зосередити

⁵² Білий птах з чорною ознакою... С. 142.

⁵³ Юрченко В. Остання глава // Кіно-театр. 1999. № 1. С. 2.

⁵⁴ Кадочникова Л. Він був земною і водночас неземною людиною // Кіно-театр. 2011. № 3. С. 7.

⁵⁵ Самусенко Ю. «Українське поетичне кіно, або Чому «Вавилон ХХ» Івана Миколайчука став культовим» // Суспільне-культура. URL: <https://suspilne.media/culture/135360-ukrainske-poeticne-kino-abo-comu-vavilon-xx-ivana-mikolajcuka-stav-kultovim/> (дата звернення: 29.03.2024).

⁵⁶ Вишнеvsька М. Іванове свято // Слово проsvіти. 2016. № 25. 23–29 червня. С. 15.

⁵⁷ Білий птах з чорною ознакою... С. 231.

⁵⁸ Тримбач С. Іван Миколайчук. Містерії долі... С. 17.

свою увагу перевірка і піддати критиці та видаленню кадрів з готової стрічки. Негативним явищем тогочасного культурного життя в СРСР було й те, що в процесі цензурування керівництво могло розпізнавати двозначність наповнення матеріалу навіть тоді, коли автори не вкладали у твір якогось підтексту⁵⁹. Все це слугує підтвердженням того, що параноя була притаманна радянському чиновницькому апарату, який намагався не допустити негативного висвітлення влади, поширення незаангажованого бачення реального стану речей.

У листі Б. Павльонка до В. Г. Большака (голова Держкіно УРСР), зазначалося про потребу певних монтажних удосконалень та вимогу видалити надлишкову релігійну символіку з фінальної частини *«Вавилону ХХ»*⁶⁰. Звертаємо увагу, що дебютанту низка наполягань про внесення змін, на кшталт висвітлених вище, коштувала часу, здоров'я і терпіння. Зважаючи на це, також відзначимо, що неодноразові претензії з боку радянських органів влади до змістового наповнення стрічки були на заваді плавного просування виробництва фільму й переходу до реалізації наступних ідей українських діячів кіномистецтва.

Поряд з визнанням майстерності Миколайчука до деталізації, живописної організації мізансцен, редактори дали вказівки: відтворити драматизм класової боротьби; сфокусуватися на впровадженні революційних перетворень у Вавилоні⁶¹. Подібні неодноразові, наполегливі рекомендації можна розглядати як втручання у формування автором власного бачення всіх компонентів свого майбутнього витвору.

Л. О. Сердюк стверджував, що чиновники зобов'язали Миколайчука вирізати потрібних 1500 метрів *«Вавилону ХХ»*, тим самим позбавивши цей витвір запланованої ефектності, цілісності картини⁶².

Після ознайомлення з робочим матеріалом *«Вавилону ХХ»*, один керівник роздратовано висловив своє розчарування. За його словами, студія мала напруженість із фільмами комедійного жанру, тому від Миколайчука очікувалася комедійна робота. А в результаті побачили «якесь філософствування, тугу за минушиною»⁶³.

До моменту одержання призу за кращу режисуру на Всесоюзному кінофестивалі 1980 р., показ на якому був можливий за умови російськомовного дубляжу, Миколайчук якийсь час кіноплівку зберігав у сейфі. Такий превентивний захід був мотивований побоюванням втрати відзнятого матеріалу на тлі недавнього інтенсивного наступу комуністів на поетичне кіно⁶⁴.

І. Я. Гаврилюк згадував епізод, який вкотре ілюструє руйнівний вплив радянського керівництва на особистість режисера. На кінофестивалі, що відбувався у Львові, був запланований прем'єрний показ *«Вавилону ХХ»*, однак за 15 хвилин до початку заходу телеграмою надійшов наказ заборонити прем'єру⁶⁵. Наведений приклад цинічності чиновників, котрі завдали чергового психологічного тиску по

⁵⁹ Котубей-Геруцька О. «Заборонені квіти, звуки й мова: Юрій Гармаш, Людмила Єфіменко, Леонід Грабовський про репресії в радянському кіно» // Суспільне-культура. URL: <https://suspilne.media/culture/532165-zaboroneni-kviti-zvuki-j-mova-urij-garmas-ludmila-efimenko-leonid-grabovskij-pro-represii-v-radanskomu-kino/> (дата звернення: 7.04.2024).

⁶⁰ Брюховецька Л. Безсмертний дух народу: історія створення фільму *«Вавилон»* // Кіно-театр. 2011. № 3. С. 16.

⁶¹ Там само.

⁶² Вишневецька М. Білий птах українського кіно // Слово просвіти. 2011. № 23. 9–15 червня. С. 11.

⁶³ Там само.

⁶⁴ Самусенко Ю. «Українське поетичне кіно... URL: <https://suspilne.media/culture/135360-ukrainske-poeticne-kino-abo-comu-vavilon-xx-ivana-mikolajcuka-stav-kultovim/>.

⁶⁵ Dutczyn P. Ivan Mykolajchuk A Talent of Remembered Ancestors. The Ukrainian Observer. URL: <https://web.archive.org/web/20070811183750/http://www.ukraine-observer.com/articles/217/811> (дата звернення: 1.05.2024).

Миколайчуку, свідчить про тогочасне несправедливе ставлення до діячів культури, особливо коли зміст їхніх витворів ішов урозріз із ідеологією, очікуваннями КПРС.

Процес створення чергової режисерської роботи *«Така пізня, така тепла осінь»* (1981), у якій він зіграв роль Григорія Корчака, відбувався не без втручання цензури. Очікування затвердження самого сценарію розтягнулося на вісім років. Зважаючи на скрупульозність Миколайчука вибирати для сцен необхідний час, місце та «стан природи», а погода не завжди була сприятлива для зйомок – фільмування тривало довше, ніж планувалося. Через відтермінування виробництва кадрів, посадовці часто підганяли команду⁶⁶, замість того, щоб зважати на творчий характер режисера, розуміти вплив небажаних зовнішніх факторів.

Попри професійний акторський склад, від Держкіно на Кіностудію імені О. Довженка надійшло загалом 186 коректив стосовно фільму. Відповідно до висловленого в одному інтерв'ю з Г. В. Сулимою, у цензорів не викликало позитивного ставлення побачена любов до рідної землі, повернення героїні з Канади, яка закохалася та вирішила залишитися в Україні. Також респондентка зазначала, що в радянських чиновників викликали занепокоєння геніальність Миколайчука та усвідомлення його впливу на глядацьку кіноавдиторію⁶⁷.

З огляду на зазначене вище, вважаємо, що Миколайчуковий підхід до створення власних кінопродуктів, зображення українців, їхньої культури був загрозовий для комуністичної влади й несумісний з її насадженою роками ідеологією. Через прихильність глядачів, зокрема українського народу, до його творчості, він мав потенціал перетворитися на лідера національного й культурного розвитку, відшліфування або пробудження в українців національної ідентичності. А це своєю чергою призводило б до усунення у свідомості людей належності до «радянського народу», забуття «радянського патріотизму» та спонукало б до бажання отримати незалежність, ґрунтуючись на розумінні самотності власного народу.

У 1983 р. І. Миколайчук склав сценарій *«Небилиці про Івана, знайдені в мальованій скрині з написами»* про філософа Івана Калиту⁶⁸. 1984 р. режисер почав працю над екранізацією, проте 18 січня 1985 р. отримав листа від В. В. Сосюри з критичними коментарями від редколегії, тому так і не отримав дозволу до 1986 р.⁶⁹ У листі повідомлялося, що співробітники сценарної редколегії Київської кіностудії ім. О. Довженка розглянули його сценарій *«Небилиці про Івана, знайдені в мальованій скрині з написами»*. Але, незважаючи на оригінальність сюжету та жанру, автору були висунуті зауваження щодо питань, що торкаються національного, народного «в зіставленні з націоналістичним», у яких, за спостереженнями редакторів, відсутні концепційна ясність та недвозначність висновків. Також зауважено, що такі епізоди не мають гармонійного зв'язку з обраним стилем цілої роботи⁷⁰. Накладення табу на фінальні версії кіносценаріїв через націоналізм було не вперше – така доля була і в його рукописів *«Камінна душа»* (1969) та *«Украдене щастя»* (1983)⁷¹.

На прикладі іншої історії можна побачити наскільки для радянської влади було недоречним нагадувати своїм громадянам про Миколайчука та його мистецьку

⁶⁶ Богдан О. Від «Тіней забутих предків» до... URL: <https://tyktor.media/polytsia/dobirka/ivan-mykolaichuk/>.

⁶⁷ «Вони розуміли, що Іван Миколайчук – геній, тому боялися його». Інтерв'ю з Галиною Сулимою // Elle. 2022. URL: <https://elle.ua/ludi/interview/voni-rozumili-shcho-ivan-mikolaychuk--geniy-tomu-boyalis-yogo-intervyu-z-galinoyu-sulimoyu-pro-ukrainske-poetichne-kino/> (дата звернення: 2.11.2023).

⁶⁸ Канівець А. Іван Миколайчук – Борис Івченко... С. 40.

⁶⁹ Тримбач С. Іван Миколайчук. Містерії долі... С. 353.

⁷⁰ Білий птах з чорною ознакою... С. 391–392.

⁷¹ Богдан О. Від «Тіней забутих предків» до... URL: <https://tyktor.media/polytsia/dobirka/ivan-mykolaichuk/>.

діяльність. На початку 1970-х рр. Л. Г. Лемешева підготувала буклет, у якому розглядалася творчість Миколайчука. Проте, коли вже був надрукований у повному обсязі 50-тисячний наклад, надійшла вказівка знищити це видання. Після того, як на захист актора став М. П. Машенко, був досягнутий компроміс. Так, оновлена редакція буклету була випущена з умовою відсутності згадки стрічок: «*Тіні забутих предків*», «*Білий птах з чорною ознакою*», «*Пропала грамота*»⁷². Додатковим доказом слугує той факт, що на сторінках довідника «*Спілка кінематографістів України*», надрукованого 1985 р., у статті про І. Миколайчука інформація про його участь у «*Тінях забутих предків*» відсутня⁷³. Це вказує на навмисне приховування, знецінення витворів українських кінематографістів з боку комуністичного керівництва як ще один вид репресій щодо культури українського народу в складі тоталітарної держави.

Зважаючи на масштаб постаті І. Миколайчука – інтелігентної людини, діяча у сфері культури, ми стверджуємо, що за ним, класифікованим як «неблагонадійний», вівся нагляд структурного підрозділу КДБ, відповідальність якого, в основному, зводилася до боротьби з «ідеологічними диверсіями».

Доказом написаного вище є збережена «*Справа оперативного спостереження № 54*», заведена п'ятим управлінням КДБ УРСР. У цій обліковій картці І. Миколайчука іменували під псевдонімом «Нахабний». Згідно з коментарем В. Таранюка, це пояснюється тим, що, імовірно, він, на думку працівників відомства, недипломатично висловив про них свою думку. У цій же справі, зареєстрованій 18 липня 1979 р., навпроти графи «*Категорія осіб*» вказується «укр. націоналіст». На зворотній стороні написано, що він раніше допускав націоналістичні прояви та зазначено факт проведення з ним розмови профілактичного змісту⁷⁴.

Демонстрацією відчуття в актора дискомфорту від усвідомлення, що він перебуває під наглядом радянської спецслужби, є розповідь І. Гаврилюка про те, як він з Миколайчуком йшли Хрещатиком та помітили двох осіб, які рухалися вслід позаду них. Миколайчук раптово обернувся в сторону тих людей та сказав їм, щоб вони переказали своєму керівництву, що ставить їм «двійку» через недосконалість стеження. Імовірно, актор сприйняв двох хлопців за співробітників КДБ⁷⁵. Втім, така реакція була викликана небезпідставно, адже неодноразово радянські органи держбезпеки втручалися в приватне життя своїх громадян, а особливо «інакодумців».

Найбільш помітно зовнішнє стеження за актором відбувалося в Чернівцях, де співробітники КДБ майже не дотримувались дистанції. До прикладу, одного разу, проходячи вулицями міста, він несподівано зупинився, розвернувся і стикнувся обличчям з невідомим чоловіком, потенційним працівником КДБ. Миколайчук «незнайомцеві» дорікнув, щоб той передав своєму керівництву про свою незадовільну роботу⁷⁶.

Французька режисерка Еліані Сабате на основі почутої у новинах реальної історії української емігрантки, надихнувшись до її кіноадаптації. Тому в червні 1985 р. вона перебувала в Україні та заручилася підтримкою І. Миколайчука. Спільно вони працювали над створенням сценарію і відвідували деякі місця на Волині для пошуку знайомих, родичів Катерини Ясенчук як прототипки задуманого фільму. Поїздки пройшли безуспішно, у чому зіграли немалу роль працівники КДБ, які

⁷² Білий птах з чорною ознакою... С. 238.

⁷³ Там само. С. 238.

⁷⁴ Таранюк В. Український націоналіст (досє на Івана Миколайчука) // Кіно-театр. 2023. № 4. С. 42.

⁷⁵ Білий птах з чорною ознакою... С. 155.

⁷⁶ Брюховецька Л. Іван Миколайчук. С. 142–143.

супроводжували Миколайчука та його французьку колегу. За твердженням Л. Наумової, партійні функціонери навмисно, а іноді несвідомо протидіяли втіленню проекту. Так, сценарій «*Острів сліз*» або «*Tabula rasa*» не було реалізовано ще й через передчасну смерть Миколайчука⁷⁷.

Окрім цього, метою візиту французької режисерки 22–23 червня було й бажання побачити автентичне волинське село для майбутнього двосерійного фільму. Однак, за вказівкою партійних чиновників, їй та супровідній групі демонстрували тільки показові села через намір приховати від іноземки реальне незадовільне матеріальне становище. Від цього, за свідченням очевидців, Миколайчук був у пригніченому стані, а Л. Сабате намагалася заспокоїти його перспективою біля Парижа побудувати «українське село»⁷⁸. У цій ситуації, крім перешкодження Миколайчуку в його творчій співпраці з Сабате, спостерігаємо також демонстрацію закордонній гості лише «потьомкінських сіл», що було звичною практикою для диктаторського режиму в СРСР.

Покликаючись на спогади І. Я. Гаврилюка, зазначмо, що хоч І. Миколайчук і не був підданий арешту, проте він втомився від цензури й незадоволений взаємодією з радянськими чиновниками, їхньою незацікавленістю в його діяльності. Неодноразово митець повторював, «аби щось довести», то потрібно піти з життя⁷⁹.

Наперекір прихильності більшості людей до Миколайчука, чиновники культури мали претензії до нього з огляду на те, що начебто його обличчя не подібне на радянське та «очі злі»⁸⁰.

У приватних розмовах І. Миколайчук своїм рідним і близьким людям неодноразово скаржився на причетних у втручанні в його творчість, ділився переживаннями про недопущення зніматися в кінострічках, заборону в кінопрокатах фільмів з його участю. Для прикладу, вкотре після відмови в одному з проєктів, актор своїй старшій сестрі Фрозині сказав, що в нього половину життя «відтягли». Вірогідно йшлося про партапаратників, чиновників з Держкіно. Іншого разу, коли між ними зайшла розмова про порівняння політики румунської влади щодо українців з радянською, Миколайчук стверджував, що румунський режим тиснув на тіло, «а москалі вбивають душу України»⁸¹.

Згідно з записами М. Слабошпицького, Миколайчук якимось на прийомі у високопосадовця у сфері кіно дав йому зауваження і висловив своє невдоволення щодо різкої та неввічливої розмови чиновника з ним і його супутником – ветераном війни. Існує припущення, що через цей випадок керівник тривалий час, шляхом заборон, ускладнював становище Миколайчуку в кінематографі⁸².

Висловлене одного разу актором прагнення сильного дощу, у разі його смерті, для того, «щоб менше брехали»⁸³, демонструє відсутність бажання митця

⁷⁷ Наумова Л. «“Острів сліз”. Нереалізований сценарій Івана Миколайчука і Еліані Саб». URL: http://archive-ktm.ukma.edu.ua/show_content.php?id=2057 (дата звернення: 9.04.2024).

⁷⁸ Романюк Н. «Три ночі з Іваном Миколайчуком» // Україна молода. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/2293/164/81657> (дата звернення: 13.04.2024).

⁷⁹ Білий птах з чорною ознакою... С. 155–156.

⁸⁰ «Цей день в історії: роковини видатного Івана Миколайчука» // Україна молода. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/164/148680> (дата звернення: 22.03.2024).

⁸¹ Ватаман Д. «Він ніколи не прогнанався ні перед ким», – спогади рідних буковинця Івана Миколайчука // Молодий буковинець. 2017. 15 червня. URL: https://molbuk.ua/chernovtsy_news/129947-vin-nikoly-ne-progynavsya-ni-pered-kym-spogady-ridnykh-pro-bukovynsya-ivana-mykolaychuka.html (дата звернення: 17.10.2023).

⁸² Тримбач С. Іван Миколайчук. Містерії долі... С. 314.

⁸³ Романюк Н. «Три ночі... URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/2293/164/81657>.

потенційного перекручування пов'язаної з ним інформації під час похорону та вказує на існування пропаганди в Радянському Союзі.

Отже, стикаючись із викликами, що були спричинені радянським тоталітарним, заідеологізованим підходом до культури, відповідно й кінематографу, Миколайчуку не вдалося повністю реалізувати свої творчі задуми. Наявність жорсткого контролю вищого керівництва СРСР над розробкою фільмів призводило до складності його роботи над кінопродукцією. Ключовим подразником для тодішньої влади було те, що у своїх фільмах він часто звертався до тем національної ідентичності, української історії та культурних традицій. У світлі пропонованого дослідження виявлено, що радянська влада вдавалася до використання стратегії погрожування митцеві. Крім погроз, до форм тиску на Миколайчука відносимо: стеження за ним співробітниками КДБ; обмеження співпраці з іноземними колегами; недопущення виконувати деякі ролі в кінострічках; цензурування його сценаріїв та фільмів; абсолютна заборона на екранізацію окремих творів; відмова в представленні для широкої публіки кінокартин, знятих за його участі.

The article highlights and analyses the destructive influence of the Soviet totalitarian regime on the creative work of Ivan Mykolaichuk (1941–1987), a Ukrainian actor whose filmography includes about 42 roles, director of two films, music composer of 4 films, and author of 14 screenplays. The author reveals the factors that led to the negative interference of the totalitarian system in Mykolaichuk's cinematic activity. It is found that the obstruction and destructive influence on the creative activity of the cultural figure was carried out, to a greater extent, by employees of the State Film Agency, KGB officers, and the official apparatus of the Ukrainian SSR and the USSR, in accordance with the ideological framework of the political elite of the Soviet Union. Following the chronological order, the author provides a list of roles, scripts, and creative works that were not realised on the screen or underwent numerous corrections as a result of censorship. The aspect of threats against him as an author of scripts and directorial works is considered. The role of the KGB in the repression and interference in the personal life of the artist is shown. The facts of Soviet officials' restrictions on the actor's cooperation with foreign colleagues and concealment of the possibility of professional activity in the United States from him are reflected. On the basis of the processed sources and popular science literature, the author also analyses the consequences of censorship of works and persecution by the Soviet regime on the internal state of I. Mykolaichuk and the result of his creative heritage. It is paradoxical that at a time when he was respected and admired by foreign prominent figures such as Jean Paul Belmondo and Neil Armstrong, in the country where he was born and lived, his work was subjected to criticism and restrictions, which did not go unnoticed. It brought about extremely negative developments for Ukrainian cinema and for Mykolaichuk himself, as its brightest representative. Nevertheless, from the point of view of the present, he remains an example for Ukrainian filmmakers in creating films that reflect the image of Ukrainians and elements of their culture.

Key words: actor, *Babylon XX*, Ivan Mykolaichuk, KGB, poetic cinema, film director, Ukrainian SSR, censorship.

УДК 392.51(477.86)

Христина Андріяшко (Івано-Франківськ, Україна)

ТРАДИЦІЙНЕ ВЕСІЛЛЯ НА ПОКУТТІ (НА МАТЕРІАЛАХ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СЕЛА РУНГУРИ ПЕЧЕНІЖИНСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті, на основі польових досліджень, проаналізовано традиції та обряди покутського весілля на прикладі населеного пункту Рунгури. Охарактеризовано основні особливості традиційного весілля, його обряди та звичаї, пісні, традиційний одяг, страви, роль і місце членів сім'ї під час одруження. Здійснено упорядкування весільних обрядів та встановлена їхня послідовність. Простежено трансформаційні зміни у традиціях та звичаях покутського весілля від кінця ХІХ до початку ХХІ ст.

Ключові слова: *Покуття, традиція, обряд, традиційне весілля, традиційний одяг, латканки, звичай.*

Традиційне українське весілля вирізняється багатьма особливостями та має унікальні звичаї і традиції, яких наші предки дотримувалися з покоління в покоління. Це значна частина української історико-культурної спадщини, яка змальовує національну ідентичність і відмінність від інших народів. Пануюча радянська система ХХ ст. наклала негативний відбиток на традиційну культуру українців на межі ХХ–ХХІ ст. Тому в Україні довгий час традиційна культура не була популярною. Зі зміною обставин, пов'язаних з подіями Революції гідності 2013–2014 рр., розпочалося активне відродження споконвічних українських традицій. Після повномасштабного вторгнення Росії до України (24 лютого 2022 р.) в українському суспільстві актуалізувалися давно забуті історії, традиції та обряди, що слугують ідентифікаторами українців. Оскільки сьогодні українська традиційна культура найбільш колоритно представлена в західній частині України, то нашим завданням було вивчити історико-етнографічний район Покуття, що становить особливий інтерес у збереженні традиційного весілля.

Упродовж ХХ ст. в історіографії традиції покутського весілля не були актуальними. Зовсім недавно вони почали тільки опосередковано вивчатися сучасними вітчизняними дослідниками – В. Конопкою, Л. Горошко-Погорецькою, О. Козакевич, Х. Бойчук, фрагментарно згадані в науковому доробку польського етнографа кінця ХІХ ст. О. Кольберга. Тому визріла необхідність актуалізувати проблему традиційного весілля на Покутті, яка є малодослідженою. На основі опитаних респондентів с. Рунгури, звернуто увагу саме на особливості традиційних весільних обрядів Покуття. На сьогодні спеціальних праць, присвячених проблематиці, недостатньо, тому постає потреба наукової розробки поставленої тематики. **Метою статті** є дослідити обряди традиційного весілля на Покутті та описати особливості його проведення. Основними джерельними матеріалами наукової розвідки є польові дослідження авторки.

Відомо, що Покуття славиться великою кількістю традицій і звичаїв. Зокрема, кожній урочистій події, християнському святу характерний певний народний обряд. Наприклад, традиційне весілля на Покутті в минулому проходило цілий тиждень, протягом якого проводилося багато традиційних обрядів, яких і до сьогодні дотримуються та передають молодому поколінню.

Відзначмо, що традиційній весільній обрядовості характерні певні особливості, яких чітко дотримувалися покутяни. Характерно, що початком весільного обряду було сватання, яке дещо змінювалося з плином часу. Особливість сватання полягала в тому, що хлопець заздалегідь приходив до дівчини додому і повідомляв про призначений день, коли засилатиме сватів.

На межі XIX–XX ст. обиралися свати, переважно рідні чи «дальні» брати батька нареченого, які вже перебували у шлюбі й тоді йшли до нареченої домовлятися про весілля: «Тий питають, що дає, – це земле була в основному. Кілько ви даєте ґрунту? Якого ґрунту? Де він сі знаходить?»¹. У деяких селах на Покутті були наймані чоловіки, яких називали старостами, – їм довіряли обряд сватання. Якщо обидві сторони були задоволені домовленістю майбутнього життя молодих, то призначали дату весілля. Період між сватанням і весіллям був невеликий – близько двох-трьох тижнів². Під час сватання обговорювали дату та інші деталі весілля.

Від середини XX ст. традиція сватання була дещо змінена. Жителька с. Рунгури Анна Андрійчук зазначила, що «йшли батьки молодого до молодої, називалося пити горівку, [...] і договорювалисі за весілля»³. Респондентка також детально описала весілля своїх батьків і зазначила, що така традиція збереглась і до сьогодні.

Загалом, від часу сватання тривала підготовка до самого весілля. Тепер це відбувалося протягом близько шести місяців. У цей час відгодовували бика, свиню для приготування весільних страв. Замовляли «музик» (музикантів) (див. рис. 1), які супроводжували весілля. Найпоширенішим видом музикантів на Покутті були «троїсті музики» – скрипка, бубон і цимбали.

Заздалегідь домовлялися зі спеціально найманим чоловіком, майстром по м'ясних виробках, якого на Покутті називали «масарь». Він різав свиню чи теля у вівторок перед весіллям, «коптили» м'ясні вироби у четвер, тоді ж вбирали весільне деревце. Важливою частиною весілля було застілля, до приготування страв ставилися дуже відповідально. У кожному селі була жінка-господиня, яка готувала страви на знаменні події – весілля, похорони, хрестини тощо.

Рисунок 1. Рунгурські музиканти

¹ Респондентка Прокопів М. І. 1944 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 16 березня 2024 р.

² Там само.

³ Респондентка Андрійчук А. А. 1959 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 15 лютого 2024 р.

До середини ХХ ст. основними стравами на весіллі були каша з будь-якої крупи, голубці, борщ, картопля у мундирі, холодець, горілка: «Тий казали, що як пів літри горівки було, то сі й набували»⁴. Із солодошів був тільки «струцінь» (різновид святкової плетеної випічки), як «казали моя мама, що хто приходив з струцинем, тий так давали, якщо більше струцінів, то цілий кавалок, [...] а як ні, то ділили ше по пів»⁵. Респондентка Марія Прокопів зазначила: «Так як мама мені казала, то робили мацінку з сметани (і сира), ше студинець (холодець) давали, юшку з курей»⁶. Від середини ХХ ст. до цих страв додавалися м'ясні вироби, які виробляли «масарі», та увійшли у весільний раціон різноманітні салати, «пляцки» (солодка випічка)⁷.

За час підготовки до весілля «молода» (наречена) вишивала сорочки для себе та майбутнього чоловіка. Розпочинала цей процес у четвер зранку, в добру погоду і з гарним настроєм. Цю традицію зберігають здавна, проте значення її давно втрачено. Кожний вишитий узір мав своє символічне значення, тому наречена свої побажання і сподівання щодо майбутнього шлюбу залишала у вишитих нею сорочках.

Протягом трьох останніх тижнів перед весіллям, у церкві на Службі Божій священником читалися «заповіді» (оповіді), де оголошували хто і коли одружується. До прикладу, «Оповідь третя. Мають намір вступити у стан подружній. Наречений П.І.П. дата народження, з дому (дівоче прізвище матері нареченого) та наречена П.І.П. дата народження з дому (дівоче прізвище матері нареченого). Вінчання відбудеться (назва церкви)»⁸. Цікавим є свідчення про те, що в середині ХХ ст. «треба було нести курку до попа, аби він дав згоду на заповіді»⁹. Тобто, наречені чи їхні батьки повинні були священнику оплатити за оповіді в церкві.

За тиждень до весілля найкращі господині села випікали весільні калачі. Цим самим вони передавали своє вміння і подружнє щастя молодим, а також пришивали косиці на капелюхи, які шила майстриня, що виготовляла вінки для молодої і дружок (подруг нареченої) за кілька тижнів до цього дня, напередодні весілля. У цей же час дружки і наречена робили квіти (зі серветок) для «деревця», яке мали прикрашати ними цього дня.

Велике значення у весільній церемонії мав традиційний одяг. Стрій молодої подружньої пари неможливо було сплутати з іншим костюмом. В основному весільний костюм був звичним, проте як для нареченої, так і для нареченого були характерні особливості. Молодий одягав вишиту сорочку, капелюх або кубанку з косицею, кожух або байбарак, гімнастерку, «рейткі» (штани, що облягають гомілки і сильно розширюються на стегнах). Верхнім одягом у теплу пору служив байбарак. Житель с. Рунгури Василь Стефак зазначив: «Коли я прийшов з армії, дуже модно

⁴ Респондентка Стефак А. О. 1957 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 09 лютого 2024 р.

⁵ Там само.

⁶ Респондентка Прокопів М. І. 1944 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 16 березня 2024 р.

⁷ Респондентка Стефак А. О. 1957 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 09 лютого 2024 р.

⁸ Респондент о. Юрій Максим'юк 1977 р. н., священник храму Чуда Архистратига Михаїла с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 03 березня 2024 р.

⁹ Респондентка Стефак А. О. 1957 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 09 лютого 2024 р.

було байбарак, і в неділю десь, і на света, і на вісіле [...]»¹⁰. «А довгий байбарак, то вже називався петик»¹¹. У післявоєнний період були поширеними гімнастерки (див. рис. 2). Зміни, які відбувалися у весільному строї, багато в чому залежали від пори року, у яку відзначали весілля.

Весільний костюм нареченої складався з вишитої сорочки, кептаря, кожуха або байбарака, «сукні» (зелена плісирована спідниця, довжиною нижче колін), запаски (більш сучасна) або «шілінової» спідниці (зазвичай червоного або зеленого кольору, рідше чорного чи синього, у квітковий окрас, давній варіант), чобіт, або постолів і панчіх; вінка, силінки чи коралів (див. рис. 3). На межі ХІХ–ХХ ст. у нареченої був спеціальний додаток до головного убору на «вінки», який називався уплітка – це сплетені шерстяні нитки у формі квіток, що слугували для тримання волосся. На плечах молодої лежав рубок – широка біла стрічка, довжиною до колін, шириною близько п'яти сантиметрів. Вінок складався із квітів і «гальонів» (маленьких кольорових скляних кульок), з нього на плечі спадали стрічки з квітами, що називалися політички.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. вирізняли два види вінків. Перший – коли наречена одягала один вінок, оздоблений квітами, рубок, уплітки, дві стрічки з квітами, обплетені навколо шиї, та стрічки, що спадали на плечі; одягався на «вінки». Другий вінок – на вінчання: вінок із квітами та гальонами, політички та рубок. Наречена одягала «сукню», а зверху запаски чи «шілінову» спідницю – це залежало від фінансового становища дівчини. Респондентка Марія Прокопів зауважила, що «треба колись діставати було всього, але то як котра собі хотіла так і вбирала»¹². А вже від середини ХХ ст. «молода» одягала на «вінки» «сукню» з «малим» вінком – вінком зі стрічками, а на вінчання сучасне біле плаття. У нареченого і нареченої, дружок і дружбів до пояса обов'язково був прив'язаний калач. Хліб на весіллі був необхідним атрибутом, оскільки символізував життя¹³.

Рисунок 2. Одяг нареченого

Рисунок 3. Одяг нареченої

¹⁰ Респондент Стефак В. Д. 19[.] р. н., житель с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 09 лютого 2024 р.

¹¹ Респондентка Прокопів М. І. 1944 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 16 березня 2024 р.

¹² Там само.

¹³ Там само.

Протягом декількох тижнів перед весіллям наречені («кнєзь» і «кнігині»), запрошували на весілля гостей. «Молода» з друзками йшли кликати на весілля окремо від «молодого» і «друзбів», оскільки весілля відбувалося окремо. Як правило, весільне запрошення було у віршованій формі.

Просили тато і мама, і я вас прошу аби ваші ласка прийти до нас на вісіле.

Просили молодий/молода і їх старшина, і ми вас просимо аби ваші ласка прийти до нас на вісіле¹⁴.

Після усіх передвесільних приготувань розпочинався найважливіший період весілля – «основний тиждень». Особливістю весілля на Покутті, як і на Гуцульщині, було те, що всі пересування здійснювалися на конях. Їх прикрашали вінками з ялиці, оздобленими квітками. У нареченого з друзками були в руках батоги, також прикрашені квітками¹⁵ (див. рис. 4).

Рисунок 4. Молодий з друзками на конях

Від кінця XIX – початку XX ст. обряд «деревце» відбувався у неділю, а лише від середини XX ст. – у четвер¹⁶. Друзби приносили зрубане в лісі «деревце» нареченому та нареченій додому. У різних селах могли брати дерево різних порід. Так, наприклад, у Рунгурах використовували тільки смереку. «Деревце» треба було зрубати з одного маху сокири, тому виконували цей процес тільки сильні парубки. Вносили його в дім тільки верхком у хату, аналогічно і виносили з хати¹⁷. Його клали в калач, де стояло до закінчення весілля (див. рис. 5). Починали вбирати «деревце» батьки з «вершка» – калину, жито, барвінок, васильки (васильок), пере-

¹⁴ Респондентка Андріяшко У. М. 1981 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 19 листопада 2023 р.

¹⁵ Респондентка Прокопів М. І. 1944 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 16 березня 2024 р.

¹⁶ Респондентка Прокопів М. І. 1944 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 16 березня 2024 р.

¹⁷ Респондент Андріяшко М. П. 1974 р. н., житель с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 19 листопада 2023 р.

в'язували нитками, також клали щіпку цукру для солодкого життя. Прикрашали «косицями», які попередньо робили наречена з друзками. У той же час на вулиці молодь вбирала «каблуку» (гілка з берези або граба), яку разом з «деревцем» приносили з лісу. Ці гілки обплітали між собою і ставили на воротах у вигляді арки. «Каблуку» обплітали «чітиною» (хвоєю) і «косицями».

Уже наприкінці 70 – на початку 80-х рр. ХХ ст. почали облаштовувати приміщення для гостей – «площадки» (палатки), змайстровані з брезенту та дерева. Їх складали за тиждень до весілля і прикрашали тоді, коли й «деревце»¹⁸. У цей же день жінки приходили готувати голубці – одну з основних весільних страв¹⁹.

Рисунок 5. Деревце

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у понеділок перед весіллям відбувалися «вінки», у середині ХХ ст. – у п'ятницю. Це традиційний обряд «вишиття» вінків для наречених. Протягом усієї події старші досвідчені жінки, або спеціально наймані «співачки», виконували спеціальні пісні – «латканки», у яких описували кохання молодят, прощання «молодої» зі своїм «дівоцьким» життям, а «молодого» – із «парубоцьким». Одна із них:

1. *Ой лежить бервін, бервінковіє
Подай, матінко, голку,
Ще й ниточок шовку,
Чиснику зубочок, зачинати віночок.*
2. *Віночку мій, рутявенький,*

*Жалко мені, жалко,
Аж серденько в'яне.
А хто ж мене, доню,
На старість догляне?
Лишаю вам, мамо,*

¹⁸ Респондентка Гандзійчук Г. П. 1978 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 18 листопада 2023 р.

¹⁹ Респондентка Прокопів М. І. 1944 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 16 березня 2024 р.

Чом ті доносила?
 Ой Любку, мій солоденький,
 Шом ті полюбила?
 [...]

 7. Та як була коло мамки –
 Звелів голосочок,
 Та як пішла до Любчика –
 Утік у лісочок.
 8. Я посію жито близько над водою,
 Чи не буде жалко матері за мною?

Та й старшого брата,
 Буде вам без мене невесела хата (2 р.),
 [...]

 (Кладуть вінок)
 9. Ой лежить бервін – бервінковіє,
 Сідай собі, Славочко, на стілець,
 Сідай собі, Славочко, на стілець,
 Бери собі в праву руку гребінець,
 Розчеши косу-русу під вінець,
 Та най твоя коса-руса сіяє,
 Та най твоє весіллячко гуляє²⁰.

Рисунок 6. Віночок

Робила «вінки» з певних предметів запрошена рідня наречених жіночої статі, їх називали свахами. Парну кількість ниток і кольорів зшивали у кутасик, де кожен колір нитки мав мати пару. У 10 копійках, «а чого жовті, бо золото»²¹, що символізувало багатство, робили дірку, куди вставляли тонкий дротик. Копійку і листочок барвінку обклеювали позліткою – позолоченим папером. Використовували саме барвінок, бо «[...] він і в зимі зелений»²², символізував вічне життя. З'єднували все за допомогою вищезгаданого дротика (див. рис. 6). Нареченому цей віночок вплітали до капелюха, а нареченій у вінок (тепер у фату)²³.

²⁰ Респондентка Івасюк П. Д. 1937 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано У. М. Андріяшко 02 лютого 2010 р.

²¹ Респондентка Андрійчук А. А. 1959 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 09 лютого 2024 р.

²² Респондентка Стефак А. О. 1957 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 09 лютого 2024 р.

²³ Респондентка Андріяшко У. М. 1981 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 19 листопада 2023 р.

Важливим атрибутом весілля були калачі, які прикрашали барвінком і квітами. У калачах робили виїмку, де клали склянку з сіллю, «топку робили з соли, – це клали стограмовий стаканчик [...]»²⁴. Обов'язковим на столі повинен бути мед та дві пляшки горілки, які «вбирали», тобто прикрашали, барвінком і квітами. Офіційним початком весілля вважався танець батьків із калачем та віночком. «Колись як ми жинилисі, то колачем зачинали вісіле тато з мамов» – згадувала Анна Стефак²⁵. Після цього розрізали калач на маленькі частинки, щедро поливали медом і роздавали всім присутнім.

«Віночок» зберігався на калачі до дня весілля. Гості, приходячи на «вінки» та весілля, обов'язково мали з собою «приніс» (цукор, пшениця, жито та інші речі, які символізували хліб – життя). Теж могли нести калач або «струміль», прикрашені квітами²⁶.

Після приготування «віночка» наречена йшла до нареченого, який мав вийти їй назустріч, а гості тим часом до вечора веселилися. Уже наприкінці 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст. «деревце» та «вінки» почали робити в один день, переважно у п'ятницю.

Наступною подією був посаг – вечір «вінків» перед весіллям, на який сходилася молодь. За давнім звичаєм на саме весілля йшли тільки одружені пари та старші люди, тому для молоді організовували окреме свято. На посаг не сходилося багато молоді, «бо то треба було тоже гроші кідати, то не всі то годни були». І всіх їх обов'язково частували, а також запрошували музикантів²⁷.

До середини ХХ ст. наступні два дні весілля проходили у вівторок, а вже після 60–70 рр. ХХ ст. розділилися на два дні²⁸. У суботу першими приходили «музики». Зі спогадів жительки с. Рунгури Анни Стефак: «Як ішли на вінке музики з Ключева, то на Грунех там як з Царини війшли, то цілим хребтом йшли... , а так цілий беріг грали, оце я закімувала»²⁹. Батьки зустрічали музикантів, а потім й усіх гостей, пригощали їх та запрошували до хати. Протягом усього дійства грала музика та жінки співали «латканки». У той час як наречені сиділи на вишитих подушках, батьки хрестили їх калачем із вінком три рази та клали вінок. Потім на стільці присідали батьки, молоді стояли перед ними, а староста промовляла прощі:

1. Стали ці молоді перед своїм татом, як перед Господом Богом, перед своєю мамою, як перед Пречистою Дівою Марією. Стали вони перед батьками, як перед образами, і просять вони у свого тата, як у Господа Бога, і у свої мами, як у Пречистої Диви, щоби їх простили і благословили. Просять прощення у дідусів, бабусів, братів, сестер, вуйків, вуйнів, стрийів, стрийнів, сусідів близьких і далеких, людей стареньких, дітей маленьких, щоби їх простили і благословили.

Усі присутні відповідають: *най Бог простить і благословить.*

Староста: *Таким способом другий раз.*

Всі: *най Бог простить і благословить.*

²⁴ Респондентка Прокопів М. І. 1944 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 16 березня 2024 р.

²⁵ Респондентка Прокопів М. І. 1944 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 16 березня 2024 р.

²⁶ Респондентка Андрійчук А. А. 1959 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 09 лютого 2024 р.

²⁷ Там само.

²⁸ Респондентка Прокопів М. І. 1944 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 16 березня 2024 р.

²⁹ Респондентка Стефак А. О. 1957 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 09 лютого 2024 р.

Староста: *Таким способом третій раз.*
 Всі: *най Бог простить і благословить*³⁰.

2. *Слава Ісусу Христу! Дорогі гості, дорога родино, ми прибули до цього дому, щоб віддати корону і знаємо кому! Всім Вам голошу, всіх прошених і не прошених послухати прошу! Дорогі гості, ми бачимо, як молодий став перед батьками, а батьки сіли перед молодим, щоб батькам поклін віддати, а від батьків благословенства дістати! Дорогі тату і Ви, мамо! Вам, мамо, дякую за теплі руки, за те, що колисали, пісні співали і за ті ночі, які недосипали! А Вам, тату, дякую за ту силу, за те, що годували, вбирали і на добро навчали! Став молодий перед батьками і просить молодий у батька, як Господа Бога, і в матері, як Пречистої Диви Марії, просить молодий у нанашок, нанашків, братів, сестер, дідів, бабів, вуйків, вуйнів, стріїв, стрійнів, судів близьких і далеких, щоб його простили і благословили*³¹.

Молоді вклонялися батькам і цілували їх у коліна, руки, калач і обличчя. Так повторювали тричі. Потім батьки танцювали почергово з калачем, з нареченими, братами і сестрами, друзями і дружками, старостами та свахами. Виконувати роль старости запрошували зі сторони батька – рідний брат батька або родич. Також, якщо не було рідних чоловічої статі з батькової сторони, старосту брали зі сторони матері. Сваху вибирали з-поміж жінок по материнській лінії відповідно. Далі всі гості з молодими йшли до церкви з «музиками», які супроводжували їх весільними піснями³². У церкві перед престолом стелили вишитий рушник, вишитий нареченою, на який ставали наречені («то є ще дуже давне, рушники тогди були всюди»)³³. Дружба і дружка тримали корони над головами молодих, а свахи – на плечах молодих калачі³⁴.

Поширений був звичай: виходячи з церкви, наречені обов'язково мали подивитися в небо, щоб притягнути в життя тільки світле і добре. Повернувшись з церкви додому, молодим давали пити варене молоко – щоб солодким було життя³⁵.

На другий день весілля, перед початком застілля, молодих «здаровували» подарунками. На столі клали велику тарілку з житом і цукром. Першими запрошували до «обдаровування» батьків. Староста запрошував до «почесного»: «Тату, тату, просить молодий, аби ваші ласка іти до почесного»³⁶. І так по черзі, від найближчої родини до найдальших родичів і сусідів. «Нанашкам» (хресним батькам) і «філинам» (похресникам) вручали «дари» (подарунки). Увесь цей час весілля відбувалося окремо в молодого і молодої, разом робили весілля тільки через скрутне фінансове становище когось із наречених. Після «почесного» знову сідали за стіл, потім танцювали і веселилися. Згодом наречений з «деревцем» і з гостями йшов по

³⁰ Респондент Андріяшко М. П. 1974 р. н., житель с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 19 листопада 2023 р.

³¹ Респондент Кузенко В. М. 1982 р. н., житель с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 20 листопада 2023 р.

³² Респондентка Стефак А. О. 1957 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 09 лютого 2024 р.

³³ Респондентка Прокопів М. І. 1944 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 16 березня 2024 р.

³⁴ Респондентка Андріяшко У. М. 1981 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 19 листопада 2023 р.

³⁵ Респондентка Андрійчук А. А. 1959 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 09 лютого 2024 р.

³⁶ Респондент Кузенко В. М. 1982 р. н., житель с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 20 листопада 2023 р.

молоду, де з дружбами купували наречену і дружок. Молода сиділа з дружками за столом, дивилася крізь калач на молодого і кидала у нього житом. Про це також згадував польський етнограф Оскар Кольберг у своїй праці «Покуття»³⁷. У нареченої вони «гостилися». Після того забирали наречену з дружками, старостами, свахами і найближчою родиною. З собою наречена брала посаг – це придане, яке збирали у скриню: подушки, ковдри, «верету» – різнокольоровий килим із вовни, одяг, скатертини, вишиті рушники. Приходили до нареченого, де їх зустрічали його батьки. І вже у «молодого» вдома «зав'язували молоду». «Зав'язування» молодої – це дуже важливий і сакральний момент кожного весілля. Він є особливим для кожної нареченої, бо у цей момент вона переходить у статус жінки. Цей обряд також мав характерні особливості. Молодий виносив молоду на руках і клав на подушку, а вона, за традицією, втікала два рази, на третій раз уже залишалася сидіти. Свахи знімали вінок з нареченої і косицю з капелюха нареченого. Під час знімання вінка у молодої на колінах була хустка і калач, туди клали косицю і вінок, які варто було зберігати протягом цілого життя. Молоду заплітали в коси, а молодий клав туди гроші, після чого, наречений зав'язував хустку. За традицією, наречена знімала хустку двічі. Свахи сідали біля неї, а мама накривала їх трьох хусткою, щоб наречений відгадав, де його наречена. Чоловік платив свахам за поміч, а також своїй дружині. «Молодиця» – молода заміжня жінка, танцювала зі своїм чоловіком, трохи прикульгуючи, цим ніби лякаючи його, що він обрав собі хвору і скалічену жінку. Далі новостворене подружжя танцювало з родичами (батьки і почергово всі родичі). Після танців з родиною «молодиця» танцювала з неодруженими дівчатами, поклавши їм на голову вінок, згодом фату («вільон»).

З другої половини ХХ ст. у понеділок відбувалося «повесільне». Вносили деревце з хати і зачіпали його на «живе» дерево. Якщо залишалися у сім'ї неодружені, то деревце зачіпали якомога нижче, щоб швидше одружилися. Після цього весілля вважалося офіційно завершеним, але в цей день найближча родина та гості ще сходилися на «повесільне» – приймали молодих у газди і газдині³⁸. До середини ХХ ст. це явище майже не зустрічалося, зважаючи на скрутне фінансове становище українського села того часу³⁹.

Отже, Покуття як один з історико-етнографічних районів України має різноманітну культурну спадщину, яка досі зберігається через усні перекази. Проте багато етнографічних особливостей забуваються, що призводить до втрати значення певних традицій чи звичаїв. Та, незважаючи на це, традиційне весілля на Покутті зберегло всі свої обряди, завдяки значенню, яке надає кожен покутянин своїм традиціям: традиційний обряд сватання, під час якого обговорювали всі деталі одруження; підготовка до весілля, де готували традиційні весільні страви; «вінки», на яких благословляли молодят спеціально зробленими з різних предметів, кожен із яких мав свій символізм; «деревце» – весільне дерево, яке прикрашали квітами, що виготовляли наречена з дружками перед весіллям. Молодята вінчалися у церкві, щоб затвердити свій союз перед Богом. Та завершальний обряд – «зав'язування» молодої, що символізувало її новий статус – дружини, «молодиці». Традиційне

³⁷ Kolberg O. Pokucie. Obraz etnograficzny Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1882. Т. 1. 360 s.; Кольберг О. Покуття. Етнографічний нарис / перекл. О. Українець. Глибока : Твоя підпільна Гуманітарка, 2023. Т. 1. С. 321.

³⁸ Респондентка Стефак А. О. 1957 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 09 лютого 2024 р.

³⁹ Респондентка Прокопів М. І. 1944 р. н., жителька с. Рунгури Коломийського району Івано-Франківської області. Записано Х. М. Андріяшко 16 березня 2024 р.

весілля на Покутті володіло особливим символізмом, який переплітався з християнськими обрядодіями та давніми українськими звичаями.

The article analyzes traditions and rites of Pokuttian wedding in example of Rungury village. The main features were characterized in a Pokuttian wedding, its traditions and rites, songs, tradition clothes, food, the role of family members in the marriage process. Ordering wedding rites were made and their sequence is established. The transformational changes were traced in traditions and rites Pokuttian wedding along the end of 19th – the beginning of 21st centuries.

Key words: Pokuttia, tradition wedding, tradition clothes, latkanky, custom.

СКРИЖАЛІ ZEITGESCHICHTE

УДК 94(477.83/.86):271:28

Діана Глушкевич (Івано-Франківськ, Україна)

ДУХОВНА ТА СОЦІАЛЬНА МІСІЯ ЖІНОЧИХ МОНАШИХ ЗГРОМАДЖЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У стаття досліджено сучасну діяльність і вплив жіночих монаших згромаджень УГКЦ на церковне та соціальне життя. Розглядаються ключові аспекти їхньої місії, такі як духовна формація, соціальні програми, освіта, культурна спадщина і молитовне служіння. Особлива увага приділяється їхній ролі у збереженні та розвитку української культурної спадщини через вишивку, іконопис і літературну діяльність. Аналізуються також практичні аспекти їхньої участі у громадському житті, медичній допомозі та освітніх ініціативах. Висвітлюються виклики і досягнення у розширенні духовних горизонтів та взаємодії з сучасними суспільними потребами.

Ключові слова: жіночі монаші згромадження УГКЦ, соціальна діяльність, культурна спадщина, медична допомога, освітні ініціативи, українська культура, громадське життя, молитовне служіння.

Загальна постановка проблеми. Релігія та Церква завжди відігравали важливу роль у житті українського народу, слугуючи духовною інституцією, що виховувала особистість та суспільство на християнсько-моральних цінностях. Серед усіх християнських церков, що діяли в Україні раніше та діють нині, Греко-католицька церква пройшла, мабуть, найскладніший шлях становлення та розвитку, зазнаючи гонінь, переслідувань і заборон за різних політичних режимів.

Протягом останніх чотирьох століть її духовно-виховна місія була унікальною. Вона залишалася однією з небагатьох церков, яка, незважаючи на зміни державно-політичних режимів, обстоювала ідеї відродження української державності, пробуджувала національну свідомість, захищала національні звичаї, традиції, мову, історію, духовні та культурні цінності¹.

Цілісність і нові форми організації Церква досягла завдяки створенню численних інших монаших згромаджень, які стали основою для подальшого розвитку УГКЦ². На початку ХХ ст. кожен монастир сестер василіанок складав окрему цілісність під керівництвом ігумені, обраної спільнотою. Унаслідок цього жіночі василіанські обителі не були централізовані в один Чин, а залишалися підпорядкованими місцевим єпископам та розподіленими на головні доми у Львові, Словіті, Станіславові та Яворові з дочірніми осередками в Кудринцях і Перемишлі. Загалом у цих монастирях проживало 74 черниці³.

¹ Пилипів І. В. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.) : моногр. Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2011. 356 с.

² Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: Історико-релігійний аспект. Наукова монографія. Надвірна : ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2009. 500 с.

³ Турків С. Я. Діяльність сестер Чину Святого Василя Великого у Східній Галичині наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ століть : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 : 03 / Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2021. 297 с.

Греко-католицьке чернецтво зробило значний внесок у розвиток національного руху та духовно-культурне життя українського народу. Проте під владою радянського партійно-тоталітарного режиму у ХХ ст. чернецтву УГКЦ довелося пережити тяжкі періоди заборон і тотального переслідування. У сучасних умовах в Україні, коли відбувається активне відродження християнських цінностей, які сприяють загальнолюдським демократичним свободам, історичний досвід чернецтва свідчить про вірність моральним ідеалам та духовності в житті українського суспільства⁴. У цьому контексті зростає суспільно-політична актуальність вивчення історичного та сучасного розвитку жіночих чернечих спільнот, зокрема в Галичині, які у «катакомбних» умовах віддавалися справі допомоги ближнім, підвищенню моральності в суспільстві та відновленню Церкви.

Аналіз джерел. У сучасній історичній науці окремі розвідки про чернечі спільноти у контексті історії Церкви зробили Олег Турій, Світлана Турків, Ігор Пилипів, Ярослав Глистюк, Богдан Боцюрків, Ярослав Стоцький, Ігор Андрухів, о. Петро Кам'янський та ін.

Головні відомості про сучасну діяльність жіночих монаших згромаджень дізнаємось із сайтів УГКЦ та монаших спільнот.

Мета статті – проаналізувати сучасну діяльність та вплив на церковне й соціальне життя жіночих монаших згромаджень УГКЦ.

Виклад основного матеріалу. Жіночі монаші згромадження УГКЦ відіграють значну роль у соціальному, освітньому та духовному житті українського суспільства. Їхня діяльність охоплює широкий спектр ініціатив, спрямованих на підтримку та розвиток громад, надання допомоги нужденним і зміцнення духовних цінностей⁵.

У сучасній Україні діють такі жіночі монаші згромадження УГКЦ: Сестри чину святого Василя Великого (ЧСВВ) (василіанки); Згромадження Сестер Службниць Непорочної Діви Марії (ЗСС) (службниці); Згромадження Сестер св. Йосифа Обручника Пречистої Діви Марії (ЗССЙО) (йосифітки); Згромадження Сестер Пресвятої Родини (ЗСПР) (Сестри Пресвятої Родини); Згромадження Сестер святого священномученика Йосафата Кунцевича (ЗСЙ) (йосафатки); Згромадження Сестер Мироносиць під покровом святої Марії Магдалени (ЗСМ) (мироносиці); Святопокровський монастир монахинь Студійського уставу (студитки); Згромадження Сестер Милосердя святого Вінкентія (ЗСМВ – вінкентіанки); Згромадження Сестер Непорочного Серця Марії; Згромадження Сестер Пресвятої Євхаристії (ЗСПЄ) (Сестри Пр. Євхаристії); Згромадження Сестер Катехиток святої Анни (ЗСКА) (катехитки); Згромадження Сестер Селезіанок (ЗСС) «Дочки Марії помічниці християн» (селезіанки); Сестри Місіонерки Найсвятішого Ізбавителя (МНІ) (редемптористки); Товариство Спільного Чернечого життя – Дочки Матері Божої Неустанної Помочі; Сестри Воплоченого Слова⁶.

Жіночі монаші згромадження УГКЦ приділяють велику увагу освітній діяльності. Вони керують школами, дитячими садками та іншими освітніми установами, де навчають молодь не лише загальноосвітнім предметам, але й християнським цінностям.

⁴ Стецик Ю. Василіанські монастирі Перемишльської єпархії (кінець XVII–XVIII ст.). Жовква : Місіонер, 2015. 388 с.

⁵ Лось В. Статути жіночих василіанських монастирів: джерело до повсякденної історії василіанок Волині другої половини XVIII – поч. XIX ст. // Волинські історичні записки: Збірник наукових праць. Житомир, 2010. Т. 4. С. 58–68.

⁶ Монаші чини та згромадження УГКЦ. URL : <http://www.christusimperat.org/uk/node/15433>

янським цінностям та моралі⁷. Крім того, сестри організують катехитичні курси та програми для дітей і дорослих, сприяючи релігійному вихованню та духовному зростанню. Виховання нових поколінь на засадах християнської етики є одним із головних завдань цих спільнот⁸.

Соціальна діяльність жіночих монаших згромаджень є важливою складовою їхньої місії. Сестри опікуються сиротинцями, будинками для людей похилого віку, центрами допомоги бідним і бездомним. Вони надають підтримку сім'ям у складних життєвих ситуаціях, допомагають жертвам насильства та займаються благодійною діяльністю. Згромадження теж організують різні соціальні проекти, спрямовані на поліпшення життя потребуючих і маргіналізованих верств населення⁹.

Жіночі монаші згромадження активно залучені до надання медичної допомоги. Вони працюють у лікарнях, клініках та мобільних медичних пунктах, надаючи професійну медичну допомогу. Монахині працюють як медсестри, лікарі та доглядальниці, забезпечуючи медичне обслуговування та догляд за пацієнтами. Їхня самовідданість і професіоналізм допомагають поліпшити якість життя багатьох людей¹⁰.

Духовне служіння є центральним елементом діяльності жіночих чернечих згромаджень. Монахині беруть активну участь у парафіяльному житті, допомагають в організації богослужінь, ведуть духовні реколекції та молитви. Вони також надають духовну підтримку та консультивання людям, які шукають відповіді на важливі питання життя та віри. Сестри допомагають вірянам поглиблювати їхню духовність і зростати у вірі.

Жіночі згромадження УГКЦ беруть активну участь у місійній діяльності – як в Україні, так і за кордоном. Вони допомагають поширювати християнські цінності та надавати допомогу місцевим громадам. Місіонерська діяльність сестер спрямована на підтримку духовного і соціального розвитку місцевих громад, допомогу нужденним та сприяння миру і злагоди¹¹.

Сучасні виклики екологічної кризи не залишають байдужими жіночі монаші згромадження УГКЦ. Вони активно залучені до екологічних проектів, спрямованих на захист навколишнього середовища та пропаганду сталого розвитку. Сестри організують заходи з озеленення, проводять освітні кампанії з екологічної відповідальності та впроваджують практики сталого господарювання у своїх обителях¹².

Серед жіночих монаших спільнот УГКЦ, крім служіння Богові, існує певна спеціалізація в суспільній місії серед населення України.

Згромадження Сестер Служебниць Непорочної Діви Марії (ЗСС), відоме також як *Служебниці*, було засноване у 1892 р. в Галичині як перше апостольське

⁷ Комар І. Навчально-виховні заклади УГКЦ як осередки духовно-морального виховання молодого покоління // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Івано-Франківськ, 2012. Вип. 21. С. 32–40.

⁸ Потапюк Л. Роль педагогічно-просвітницької діяльності жіночих об'єднань у духовно-моральному вихованні молоді // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. 2014. № 2 (13). С. 70–77.

⁹ Мороз В. Світильник віри: історія Боронявського монастиря на тлі епох. Львів : В-во УКУ, 2017. 288 с.

¹⁰ Сергійчук В., Барташ В. Нескорена Церква: подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ : Дніпро, 2001. 494 с.

¹¹ Історичне краєзнавство / Я. Калакура, І. Войцехівська, Б. Корольов та ін. Київ : Либідь. 2002. 488 с.

¹² Турій О. «Попи і хлопи»: соціальна «доктрина» греко-католицького духовенства і національно-політична мобілізація українського селянства Галичини в середині XIX століття // Ковчег. Науковий збірник статей з церковної історії. Львів : Інститут Історії Церкви ЛБА, 2001. Т. 3. С. 296–319.

згромадження монахинь у східному обряді. У селах, де діяло ЗСС, відкривалися дошкільні заклади, надавалася допомога хворим, а жінки та дівчата об'єднувалися у жіночих релігійних організаціях. Монахині цього згромадження завоювали велику популярність серед місцевого населення завдяки своїй радісній і невтомній праці.

Сьогодні в Україні ЗСС має 25 спільнот, у яких проживає 144 членкині, з них 4 новички. Головною місією ЗСС є християнське виховання дітей та молоді. Основною сферою діяльності Сестер Службниць в Україні є виховання та катехизація дітей, молоді та старших у парафіях, школах і монастирях. Вони організують реколекції для молодих сімей, семінари для вчителів, лікарів і катехитів, а також літні християнські табори. У парафіях сестри є духовними наставницями, проводять групи для дітей і молоді, такі як Вівтарна та Марійська дружини, Апостольство молитви та інші ініціативи.

Сестри відвідують хворих удома і в лікарні, піклуючись одночасно про душевне і фізичне благополуччя людини. Вони цінують, охороняють і захищають гідність і права кожної особи на життя. Вони віддані своїй первісній харизмі, працюють серед свого народу, який розселений по різних країнах світу. Там, де це необхідно, вони здійснюють свою місію серед інших народів¹³.

Згромадження Сестер Пресвятої Родини (ЗСПР) було співзасноване о. Диким і о. Текля Юзефів із села Новий Мартинів на Прикарпатті. Початково одна з майбутніх сестер перебувала у Згромадженні Сестер Службниць Йосафата Обнінського, але через хворобу змушена була покинути монастир. Отець Дикий заснував нове згромадження у Жовкві з менш строгими правилами, яке з 1912 р. було перенесено до села Гошів на Прикарпатті.

На сьогодні у Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській єпархіях працює 70 сестер ЗСПР, серед них дві новички та одна кандидатка. Крім того, сестри ЗСПР проживають у Італії та Канаді¹⁴.

Місія ЗСПР охоплює катехизацію дітей та молоді, а також роботу в захоронках і сиротинцях, що при школах. Сестри активно діють на Східній Україні (Чорнобиль, Суми, Херсон), на Закарпатті, а також серед української діаспори на теренах колишнього Радянського Союзу (Естонія, Казахстан). Основною метою сестер є прагнення до християнської досконалості через дотримання трьох чернечих обітів: послуху, чистоти, убожества.

У селі Баня Лисовицька на Львівщині діє їхній Духовно-просвітницький центр. Ідея будівництва, поруч із курортним селищем Моршин, виникла у пана Зеновія Красівського – українського літератора, поета і довгострокового в'язня радянських таборів. Він вважав, що розбудова незалежної України неможлива без християнського виховання майбутніх поколінь. Тут проводяться формаційні програми, реколекції та духовно-психологічні тренінги. Для формаційних груп є простора каплиця та затишний конференцзал. Мінеральний водний бювет надає можливість пройти профілактичний чи лікувальний курс оздоровлення органів травлення. Доступні також соляна кімната, гідромасаж, масаж, спортивний зал та сауна¹⁵. Так, цей монастир створює можливість цілісного оздоровлення людини у всіх аспектах її життя.

Сестри Пресвятої Родини, що діють при монастирі в Гошеві, ведуть соціальне підприємництво, зокрема вирощування шампінйонів і лохини, а також виготовлення макаронів. Це спрямовано на реалізацію власних проєктів, які включають

¹³ Згромадження Сестер Службниць Непорочної Діви Марії (ЗСС) (Службниці). URL : <https://ssmi-ua.org/about-us.html>

¹⁴ Згромадження Сестер Пресвятої Родини (ЗСПР). URL : http://zspr.org.ua/about_us/

¹⁵ Згромадження Чернечої родини «Воплоченого Слова». URL : <https://iveukraine.com.ua/>

навчання та виховання дітей, молоді та дорослих, роботу з сім'ями і допомогу людям у кризових життєвих ситуаціях¹⁶.

Згромадження Чернечої родини «Воплоченого Слова», засноване в Аргентині, має універсальні та специфічні складові мети, які визначають його місію та діяльність – наслідування Христа під дією Святого Духа з метою працювати на побудову Церкви і спасіння світу; досягнення досконалості в любові через проголошення євангельських рад чистоти, убогості і послуху.

Специфічною метою є євангелізація культури: перетворення силою Євангелія критеріїв судження, цінностей, інтересів, напрямів думки, джерел натхнення і моделей життя людства; розповсюдження та діяльність. Згромадження присутнє у 30 країнах світу на п'яти континентах. У січні 1999 р. заснована перша спільнота Сестер Службниць Господа і Діви з Матара в Україні. Приїхавши в Україну, сестри зустрілися з дівчатами, які також виразили бажання жити богопосвяченим життям у рамках харизми Воплоченого Слова, яку вони вивчали через працю отців згромадження. Майже одразу був заснований новіціат у місті Івано-Франківську. Протягом восьми років у цьому домі сформувалося понад 40 сестер¹⁷. Важливим напрямком діяльності є праця з дітьми та молоддю на парафіях і в школах: Сестри активно займалися катехизацією, вихованням та пасторальною діяльністю серед дітей та молоді в різних церковних установах та освітніх закладах. Восени 2004 р. сестри створили Містечко Милосердя Святого Миколая, що стало результатом їхньої милосердної діяльності.

На сьогодні жіноча гілка згромадження нараховує 25 членкинь, з них 11 новичок і дві кандидатки. Сестри продовжують свою місію в Україні, служачи Церкві та спільноті через різноманітні форми діяльності, спрямовані на духовний розвиток і милосердя. Працює молодіжна апологетична група «Голоси Слова», метою якої є формування молоді навколо мети пізнання Правди через формаційні, духовні та милосердні ініціативи. Організуються дитячі й молодіжні табори відпочинку, які є чудовим прикладом духовної і соціальної активності згромадження¹⁸.

Протягом останніх 12 років організуються тижневі табори в с. Люча Косівського району. Це місце стало популярним серед учасників таборів за його зручне розташування і можливість проведення активних програм. Також проводяться наметові табори на Драгобраті, розташованому на висоті 1400 метрів у с. Ясіня Закарпатської області. Ці табори відвідують підлітки, молодь і дорослі, залежно від програми та потреб.

Згромадження організує регулярні паломництва до святих місць – як в Україні, так і за кордоном. Серед найпопулярніших напрямків: Італія (Рим, Сан Джованні Ротондо, Барі, Венеція, Падова), Франція (Люрд, Париж), Португалія (Фатіма), Іспанія (Монсеррат, Барселона), Польща (Ченстохова, Краків, Вадовіце), Грузія. Ці паломництва допомагають учасникам глибше відчутти духовний контекст святого місця і наблизитися до своєї віри. Парафії під опікою згромадження займаються теж різними формами місійної діяльності, які включають катехизацію, волонтерську роботу, соціальні програми та інші види служіння. Такий різноманітний підхід дозволяє згромадженню ефективно виконувати свою місію у духовному та соціальному розвитку людей у різних країнах та контекстах¹⁹.

Діяльність жіночих чернечих згромаджень УГКЦ в умовах військового конфлікту в Україні відображає їхню роль у підтримці духовного та соціального

¹⁶ Сестри Пресвятої Родини, що діють при монастирі у Гошеві: https://zspr.org.ua/about_us/

¹⁷ Згромадження Чернечої родини «Воплоченого Слова». URL : <https://iveukraine.com.ua/>

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само.

благополуччя громадян і військовослужбовців. Монахині активно моляться за мир, безпеку та благословення для усіх, хто переживає війну. Вони організують моли-товні збори, великодні та різдвяні богослужіння, які є важливою духовною опорою для громадян і військових, здійснюють різні форми благодійної допомоги (надання харчів, одягу та медикаментів для внутрішньо переміщених осіб та біженців). Вони також працюють у медичних закладах, щоб надавати психологічну підтримку та допомогу тим, хто потребує.

Монахині згромаджень УГКЦ забезпечують духовний супровід для війсь-кових, які перебувають на передовій або в зоні конфлікту. Вони надають духовну підтримку через сповідь, співбесіди та розмови, що допомагають військовослуж-бовцям зберігати надію. Деякі черниці займаються миротворчою діяльністю, сприя-ючи міжконфесійному і міжетнічному діалогу, використовуючи свою позицію для сприяння мирному врегулюванню конфлікту. В умовах війни вони зберігають і передають духовні цінності та традиції, що є особливо важливим для підтримки ідентичності та морального стимулювання²⁰.

Висновки. Жіночі монаші згромадження УГКЦ зосереджені на молитві, духовній практиці та особистій духовній зрілості. Черниці активно займаються соціальною роботою, спрямованою на допомогу нужденним у суспільстві. Це може включати служіння у лікарнях, притулках для безпритульних, допомогу в будинках для літніх людей та інші форми благодійності.

Жіночі монаші згромадження займаються освітньою роботою, викладаючи в школах або університетах, де представлені греко-католицькі навчальні заклади. Вони зберігають та пропагують культурну спадщину УГКЦ через участь у релігійних святах, фестивалях та інших культурних заходах. Деякі черниці активно працюють у сферах екологічної та економічної сталості, сприяючи збереженню природних ресурсів та підтримці місцевих громад.

Діяльність жіночих монаших згромаджень УГКЦ в умовах воєнного часу підкреслює їхню важливу роль у збереженні духовної стійкості та гуманітарної допомоги в українському суспільстві. Вони є символом миру, надії та любові до ближнього, що особливо важливо в умовах війни.

The article explores the contemporary activities and influence of women's monastic congregations of the UGCC on church and social life. It examines the key aspects of their mission, such as spiritual formation, social programs, education, cultural heritage, and prayer ministry. Particular attention is paid to their role in preserving and developing Ukrainian cultural heritage through embroidery, iconography, and literary activity. Practical aspects of their participation in public life, medical care, and educational initiatives are also analyzed. Challenges and achievements in expanding spiritual horizons and interacting with contemporary social needs are highlighted.

Key words: nuns of congregation of the UGCC, social activity, culture heritage, medical help, educational initiatives, Ukrainian culture, public life, prayer service.

²⁰ Згромадження Сестер Службниць Непорочної Діви Марії (ЗСС) (Службниці). URL : <https://ssmi-ua.org/about-us.html>

УДК 94(477) «1989/2024»

*Юлія Івасюта (Івано-Франківськ, Україна)***ДЕКОМУНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ (1989–2024)**

У статті проаналізовано декомунізаційні процеси в Україні впродовж 1989–2024 рр., що проходили у чотири етапи. Дано оцінку політико-правовим наслідкам цих процесів і, відповідно, зроблені певні висновки щодо подальших перспектив декомунізації після деокупації Криму та Донбасу.

Ключові слова: декомунізація, деколонізація, українська культура, громадський простір, перейменування.

Актуальність теми. Процеси декомунізації і з 2022 р. – деколонізації є природними рухами після відновлення Україною статусу незалежної держави та відродження власної ідентичності в умовах конкретного часу і простору. Без декомунізації в кожному з наших регіонів не є можливим будівництво справжнього громадянського суспільства в майбутній повоєнній відбудові після перемоги у війні проти Російської Федерації.

Основна частина. Поняття декомунізація вперше де-юре було закріплене не у вітчизняному, а в європейському законодавстві. Зокрема, про це свідчить документ № 7658 від 3 червня 1996 р., де, від імені комітету з правових питань і прав людини ПАРЄ, терміном «декомунізація» позначено низку процесів і процедур щодо ефективного усунення з громадського та культурного простору пострадянських систем будь-яких елементів тоталітарної спадщини. У тому ж 1996 р. автори документа зазначали, що цей процес неможливо вирішити протягом кількох років і він може затягнутись на кілька десятиліть¹. Як не дивно, але європейські урядовці виявилися правими – в Україні декомунізація триває досі. За найскромнішими підрахунками культурологів та істориків, ми матимемо з цим справу ще упродовж 2030–2040-х рр. в Криму і в окремих районах Донецької і Луганської областей (далі – ОРДЛО). Виникає логічне питання: коли декомунізація розпочалася і чому вона, на жаль, актуальна для нас дотепер?

Безпосередньо процес декомунізації розпочався ще в добу Перебудови за часів Михайла Горбачова (1985–1991) – тобто ще у «лоні» СРСР. У першу чергу це було зроблено на рівні перейменування (повернення) містам України їхніх історичних назв – Жданов знову став Маріуполем 1989 р., а Ворошиловград і область – Луганськом і Луганською областю 1990 р., відповідно. І так було у випадку низки різних населених пунктів, починаючи з міст і селищ міського типу і закінчуючи селами. Так, перед розпадом СРСР ці перейменування не були настільки масовими, як у 1990-х рр., у «постмайданний» період чи в часі повномасштабної війни. Однак те, що ще в добу комунізму система розвалювалася шляхом повернення історичної справедливості, слугує доконаним фактом, відображено у документах, і спогадах очевидців².

З наближенням розпаду СРСР, для жителів УРСР актуалізувалося очищення громадського простору від нав'язаних Москвою ідолів. Цей рух започаткувала громада міста Червоноград на Львівщині, де 1 серпня 1990 р. було повалено мону-

¹ Рябенко С., Когут А. Європейські законодавчі практики декомунізації: висновки для України. Аналітичний звіт. Центр досліджень визвольного руху. Львів : Часопис, 2017. С. 48.

² Лизанчук В. Інформаційна безпека України: теорія і практика: підручник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. С. 113.

мент на честь Владіміра Леніна. Згодом цей процес масово охопив західні і частково центральні області України. Зокрема, в м. Івано-Франківськ акція ленінопаду 9 вересня 1990 р. була доволі гучною і відбувалась паралельно до всеукраїнського збору ветеранів УПА, що ознаменувало зміну режиму в місті³.

Слід зауважити, що як місто Червоноград, так і місто Івано-Франківськ отримали свої назви за час другої окупації Галичини СРСР упродовж 1945–1991 рр. В обох випадках ішлося про зміну ідентичності назв – відмова від польських маркерів Кристинополя та Станиславова мала наблизити жителів цих міст до радянської влади під ширмою коренізації. Цікаво, що попри пропозиції 5-го президента України Петра Порошенка (2014–2019) повернути м. Івано-Франківську (носить цю назву з 1962 р.) історичне ім'я Станиславів, 2016 р. ця ідея зустріла опір мерії нашого міста. Зокрема, очільник міста Руслан Марцінків офіційно заявив, що ім'я Івана Франка є дуже вагомим для міста і його перейменування чи зміна назви не має жодного сенсу в наш час⁴.

У випадку Червонограда, то цей процес тягнеться ще відтоді, як відбувся описаний вище демонтаж пам'ятника Леніну. Нового дихання питання отримало 2014 р. І, що цікаво – на відміну від Івано-Франківська, де позиція громади і мерії щодо відсутності потреби у поверненні історичної назви однакова, у Червонограді склалася власна передісторія того, що сталося 3 листопада 2023 р. Справа в тім, що вперше ідея перейменування головного шахтарського міста Львівщини була запропонована ще на початку 1990-х рр. Як варіанти розглядалися назви Христинопіль (на заміну Кристининополя у польському варіанті), так і власне польська назва. Окремо розглядався варіант і Жовтоблакитинськ⁵.

Попри суперечки у Верховній Раді України (далі – ВРУ) щодо прийняття нового найменування, у тих же 90-х рр. ХХ ст. зміна назви не відбулася. 3 листопада 2023 р. містяни проголосували за збереження назви міста, але з цим не погодилося ані керівництво Українського Інституту національної пам'яті (далі – УІНП), ані Міністерство культури. Все через те, що нинішня назва суперечить законодавству про декомунізацію від 2015 р. До січня 2024 р. в Червонограді і його місцевої влади ще був шанс підшукати нову назву місту, але це так і не було зроблено. Тому й не дивно, що 20 березня того ж року комітет з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування при ВРУ рекомендував для подальшого голосування щодо деколонізації назв понад сотні населених пунктів в Україні м. Червонограду змінити назву на Шептицький. Це рішення профільного комітету ВРУ досі викликає суперечки, дискусії і відверті обурення в розріз надзвичайно важливій ролі экс глави УГКЦ для міста та краю в цілому⁶.

Повертаючись до власне етапів декомунізації, то хронологічно вони вишикувані в такому порядку: 1) 1989–1999 рр.; 2) 2000–2012 рр.; 3) 2013–2021 рр.; 4) 2022 – дотепер.

Перший етап декомунізації (1989–1999) характеризується як демонтажем пам'ятників Леніну в сотнях міст і сіл України, поверненням історичних назв насе-

³ Корнієнко А. Івано-Франківськ, Станіслав чи Станиславів? // Курс. 2015. URL: https://kurs.if.ua/articles/ivanofrankivsk_stanislav_chy_stanyslaviv_17506.html

⁴ Марцінків проти перейменування Івано-Франківська у Станіславів // Збруч. 2017. URL: <https://zbruc.eu/node/69916>

⁵ Гриник Г. Кристинопіль чи Червоноград? // Туристичний портал Червонограда. 2018. URL: <https://krystynopol.info/krystynopil-chy-chervonograd/>

⁶ Терешук Г. Червоноград стане Шептицьким вже цієї весни? // Радіо Свобода. 2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/sheptycky-chervonograd-nazva-misto/32873293.html>

леним пунктам, назви однієї області, так і трансформації області в автономну республіку, легалізації УГКЦ та інших релігійних організацій в Україні, а також процесами довкола формування нового законодавства без радянської цензури. Зокрема, йдеться про прийнятий 28 жовтня 1989 р. Верховною Радою УРСР закон «Про мови в Українській РСР», де єдиною державною мовою була визначена українська, так і ліквідацію монополії Комуністичної партії Радянського Союзу (далі – КПРС) як політсили в березні 1990 р., а також закон і про свободу совісті та релігійні організації від 23 квітня 1991 р., який остаточно відкинув державну ідеологію атеїзму, а релігійні гоніння зупинились не лише де-факто, а й де-юре. Слід згадати і Закон УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій» від 17 квітня 1991 р., який відновив правову справедливість щодо мільйонів колишніх репресованих як посмертно, так і для багато кого – прижиттєво⁷.

Упродовж 1990–1992 рр. були демонтовані понад 2000 монументів Леніна. Що цікаво, ці процеси охоплювали переважно західні області та, частково, кілька центральних. Таку динаміку в географічному плані можна пояснити збереженням націоналізму в настроях населення Західної України і відсутністю національно свідомих у достатній кількості кадрів для антипропаганди на Наддніпрянщині. Звісно, що ми були і є в лоні єдиної та незалежної держави, але все ж – ми не були повністю єдиними у питанні деколонізації⁸.

Протягом 1990 – початку 2000-х рр. російські маркери імперіалізму ще краще осіли в східних і південних регіонах. Особливо це стосувалося Одеси, де 2007 р. було відновлено пам'ятник на честь російської імператриці Катерини II, в Ізмаїлі було встановлено монумент генералові Олександрові Суворову. У Криму лише більшало пам'ятників і меморіальних дощок на честь особистостей-символів «руського міра». Водночас зауважмо, що 2000–2012-ті рр. як другий етап декомунізації не був таким однозначним, як це здається. Зокрема, визнання 2008 р. конгресом США Голодомору 1932–1933 рр. як геноциду українського народу дало новий поштовх до декомунізації в нашій державі. Запити на ці процеси були відчутними не лише з боку громадськості та культурних діячів – на це давно була готова і сама тодішня влада у Києві⁹.

Завдяки вищеописаним передумовам 2009 р. з'явився указ 3-го президента України Віктора Ющенка № 432/2009 «Про додаткові заходи щодо вишукання пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні». Ним було регламентовано демонтаж радянських монументів і продовжено процес щодо перейменування вулиць, що свого часу були названі на честь діячів КП(б)У, які були винуватцями або співучасниками трагедії 1932–1933 рр.

Згаданий указ третього президента України підштовхнув продовження розпочатих у 1990-х рр. процесів декомунізації. Протягом 2008–2010 рр. від Ленінів була очищена вся північ Одещини й окремі райони Черкащини, Київщини та інших областей.

Попри зміну влади в 2010 р. та призупинення роботи УІНП як головного органу-куратора з боку держави щодо проблем декомунізації, ці процеси жодним чином не були згорнуті на місцях. Зокрема, у лютому 2013 р. Всеукраїнське об'єд-

⁷ Закон України Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років. (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1991. № 22. С. 262). Чинна редакція від 11.09.2020, підстава – 113-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text>

⁸ Вятрович В. Декомунізація: важливий процес, не лише результат // Місто: історія, культура, суспільство (Е-Журнал урбаністичних студій). 2017. № 1. С. 103.

⁹ Подобед П. Від ленінізму до Ленінопаду // Радіо Свобода, 2014. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26770232.html>

нання «Свобода» на Житомирщині та Сумщині провело доволі успішні акції демонстрації чи повалення Ленінів на центральних площах райцентрів. У Сумах тодішній мер Г. Мінасєв спільно з депутатами міськради підтримали повний демонтаж усіх Ленінів у межах міста. На практиці ж останній сумський Ленін був демонтований 22 лютого 2014 р. Водночас в Охтирці в лютому 2013 р. така акція не обійшлась без втручання міліції, яка намагалася відлякувати демонстрантів кримінальною відповідальністю за вандалізм. У березні того ж року пам'ятник відновили, але остаточно Ленін був прибраний з Охтирки 2014 р.¹⁰

Те, що Ленінів поновлювали або заново встановлювали після демонтажу (руйнувань) на старе місце через сприяння місцевого компартійного активу – не дивина. Справа в тім, що відновлена навесні 1993 р. в Донецьку Комуністична партія України (далі – КПУ) була визнана 2001 р. Конституційним Судом України як така, яка формально не є правонаступником і КПРС, а отже – може діяти легально згідно з виборчим законодавством. Де-факто це була цілком проросійська політсила, яка сповідувала прийнятні для поціновувачів радянщини ідеї. Де-юре ця партія припинила свою діяльність аж усередині 2022 р. відповідно до судового рішення. Так, у ВРУ та будь-яких органах центральної влади чи влади на місцях вона була відсутня ще з 2014 р. Однак adeptів КПУ досі знаходять серед зрадників і колаборантів¹¹.

Повертаючись до стану речей довкола декомунізації в епоху Віктора Януковича (2010 – лютий 2014), зауважимо, що прийняті міськрадами рішення виконувалися не одразу. Так, для прикладу, у м. Новограді-Волинському (тепер Звягель. – *Ю. І.*), попри прийняте міськрадою рішення 15 лютого 2013 р. про демонтаж із центру міста російського більшовицького вождя, його реалізація була зроблена в цивілізований спосіб лише у серпні того ж року¹².

Звісно, такі акції проходили по цілій державі – як у містах, так і селах. Однак, порівняно з Поліссям і Сумщиною, влада не надала жодної підтримки декомунізації. Радше все відбувалося зовсім навпаки – проти тих, хто робив такі речі на Донбасі, на півдні й особливо в Криму міліція та прокуратура активно відкривала кримінальні впровадження з обвинуваченням у «хуліганських» або ж де-юре «самочинних» діях щодо скульптур на честь Леніна¹³.

Початок Революції Гідності в листопаді 2013 р. став новим сигналом для продовження розпочатої в 1990-х рр. справи. Йшлося про обстоювання проєвропейського вектора інтересів нації і вкотре за багато років постала потреба у відмові від колоніальної спадщини. Тому й не дивно, що повалений гнівом 8 грудня 2013 р. монумент Леніну на бульварі Тараса Шевченка в Києві став сигналом для таких акцій по цілій країні¹⁴.

Якщо ж у період 2004–2013 рр. було демонтовано, пошкоджено або повалено в ході громадських ініціатив близько 60 Ленінів, то з 8 грудня 2013 р. ситуація

¹⁰ Сім років тому в Україні почався Ленінопад: як скидали пам'ятники та де їм знайшли цікаве застосування // ТСН. 2020. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/sim-rokiv-tomu-v-ukrayini-pochavsya-leninopad-yak-skidali-pam-yatniki-ta-de-yim-znayshli-cikave-zastosuvannya-1683289.html>

¹¹ Івасюта Ю. Радянська окупована територія України в 2022–2023 рр. // Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє (20 квітня, 2023). Черкаси : Україна, 2023. С. 61–62.

¹² Центральну площу Новоград-Волинського звільнили від Леніна // Українська правда. 2013. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2013/08/26/6996690/>

¹³ Пивоваров С. Десять років тому в Києві на Бессарабці знесли пам'ятник Леніну. Ось як його встановлювали, валили та перетворювали на арт-об'єкт // Бабель. 2023. URL: <https://babel.ua/texts/22746-p-ya-t-rokiv-tomu-v-kiyevi-na-besarabci-znesli-pam-yatnik-leninu>

¹⁴ Косова О. 8 років із дня знесення: що може замінити пам'ятник Леніну на Бессарабці // Вечірній Київ. 2021. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/59158/>

в цифрах значно покращилася. Зокрема, з часу повалення київського Леніна і до середини 2021 р. в Україні були демонтовані або знесені під час Майдану чи опісля нього близько 504 скульптур та бюстів на честь цього більшовицького вождя. У найгарячішу фазу, яка мала місце з грудня 2013 р. і до середини вересня 2014 р. ліквідували 436 скульптур і погрудь Леніна.

Цей демонтаж відбувався всюди – на центральних площах, у парках, скверах, державних підприємствах, школах, подекуди дитсадках (як це було, наприклад, у Надвірній. – Ю. І.) і, відповідно, інших держустановах. Усе це мало місце як під наглядом громадськості, так і з боку силових структур, прокуратури, судової гілки влади і т. д. Ніхто не був проти, адже це була воля народу¹⁵.

Загалом, постмайданні показники зі знесення Ленінів били будь-які рекорди. Якщо в 1990–1992 рр. це мало місце щодо 2000 скульптур, упродовж 2000–2010 рр. – 1200, то у 2013–2014 рр. було виконано такий об'єм роботи, яку зазвичай встигали виконати раніше за 4–5 років. Разом з тим підкреслимо, що декомунізація для пострадянського простору та країн экс соцтабору є спільною проблемою. Якщо у державах Балтії станом на 1991 р. було 160 Ленінів, то 2014 р. залишився лише один. У Білорусі, цій і нині діючій тоталітарній державі, Ленінів поменшало лише на 200 одиниць: у 1991 р. їх було 600, а станом на 2014 р. – близько 400. У тій же Росії Ленінів не знімали з постаментів за радше іншої, більш бюрократичної причини – через брак коштів на реставрацію. Місцеві чиновники відправляли свого земляка на звалище чи переплавку нечасто. Із 7 тисяч у 1991 р., станом на 2014 р. тут уціліло біля 6 тисяч Ленінів¹⁶.

Після початку 2014 р. російської агресії у Криму та на Донбасі перед українським народом і владою постало нелегке завдання продовження декомунізації. Те, що в більшості випадків конкретні рішення щодо Ленінів чи інших комуністичних діячів приймалися на рівні місцевих рад, полегодженню питання перешкоджала низка бюрократичних процедур. Для того, щоб цей процес був юридично легшим і що головне – законним, потрібно було абсолютно нове правове поле.

Також залишалось безліч питань відносно неврегульованого статусу ветеранів УПА, УНА та інших військових формувань Другої світової війни. Не менш складною була ситуація з доступом до архівної інформації – як у структурі НАФ, так і в межах галузевих архівів силового блоку. Хтось боявся помсти за власні злочини після 1945 р., а комусь була потрібна правда про свого дідуся, прадідуся чи – у випадку дисидентів – і про себе. Тому й не дивно, що 9 квітня 2015 р. Верховна Рада України ухвалила потужний правовий пакет документів з чотирьох законів України. Ішлося: «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті», «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років», «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» і т. д.¹⁷

¹⁵ Вятрович В. Назв. праця. С. 107.

¹⁶ Сім років тому в Україні почався Ленінопад. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/sim-rokiv-tomu-v-ukrayini-rochavsya-leninopad-yak-skidali-pam-yatniki-ta-de-yim-znayshli-cikave-zastosuvannya-1683289.html>

¹⁷ Закон України № 314-VIII від 9 квітня 2015 р. «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті». URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/314-19>; Закон України № 315-VIII від 9 квітня 2015 р. «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років». URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/315-19>; Закон України № 316-VIII від 9 квітня 2015 р. «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років». URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/316-19>; Закон України № 317-VIII від 9 квітня 2015 р. «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/317-19>

Ключовий закон із чотирьох прийнятих 2015 р. у рамках обраної нами проблематики має назву *«Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»*. Ним не лише зрівняли ідеологічно, практично й історико-меморіально два окупаційних режими на теренах України упродовж 1917–1991 рр. і 1939–1944 рр. У законі прописали чітку заборону щодо поширення ворожої символіки, за винятком навчальних програм, історичних реконструкцій, історичних, правових та інших цілей, які не суперечать цьому Закону України¹⁸.

Зважаючи на, що закони стали юридичною підставою для проведення змін щодо топоніміки та очищення громадського простору від насаджених радянською владою маркерів, менше як за рік була проведена доволі потужна робота за кураторства УІНП. Зокрема, станом на лютий 2016 р. статистика щодо цього питання мала такий вигляд:

- на території обласних центрів свої назви змінили 1028 вулиць, яким у часи СРСР присвоїли імена на честь партійних і військових діячів;
- ВРУ упродовж 2015–2016 рр. своїми рішеннями перейменувала 144 населених пункти в ОРДЛО, які й у 2024 р. окуповані;
- станом на 4 лютого 2016 р. на підконтрольній українській владі території були змінені назви 175 сіл і міст;
- лідерами з перейменування вулиць та інших об'єктів у обласних центрах за цей час виступили Дніпро (316), Харків (231) і Вінниця, де змінилося 135 найменувань. Повністю змінив місцеву топонімію Маріуполь – 78 одиниць, за єдиним винятком – металургійний комбінат ім. Ілліча;
- було проведено ребрендинг 105 ЗМП – одна змінила назву через Міністерство юстиції, а орієнтовно третина з цього переліку видань були пресою окупантів в ОРДЛО та Криму¹⁹.

Станом на 2016 р. поставлені завдання в межах підконтрольних територій були виконані на 90%. Надалі УІНП перейшов з куратора декомунізації в інституцію, яка регулювала окреслені процеси при Раді Національної безпеки і оборони²⁰.

Четвертий етап досліджуваного явища і триває досі, починаючи з 24 лютого 2022 р. Достеменно порахувати проведену роботу за кількістю перейменувань вулиць, міст, сіл, знесених монументів на честь колгоспниць, радянських солдатів у Другій світовій війні, демонтованих танків Т-34 та ін. буде реально можливим лише після закінчення бойових дій. Утім заключний етап досліджуваного явища за останні два роки породив низку нових трендів:

- декомунізація плавно перейшла в деколонізацію (дерусифікацію) – це коли йшлося про відмову від будь-яких пережитків попередніх колоніальних епох та режимів²¹;
- на заміну Ленінопаду прийшов Пушкінопад, а також були демонтовані всі наявні пам'ятники на честь О. Суворова. Однак ситуації довкола с. Пушкіно на Закарпатті і бюста на честь цього російського поета в Одесі є доволі проблемни-

¹⁸ Закон України № 316-VIII від 9 квітня 2015 р. «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років». URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/316-19>

¹⁹ Декомунізацію виконано на 47% – Інститут нацпам'яті. Інфографіка, 2015 // Історична Правда: Коротко, 12 лютого 2016. URL : <https://www.istpravda.com.ua/short/2016/02/12/148925/>

²⁰ Декомунізація – це питання національної безпеки, – Порошенко // Високий замок. 2021. URL : <https://wz.lviv.ua/news/433090-dekomunizatsiia-tse-putannia-natsionalnoi-bezpeky-poroshenko>

²¹ Івасюта Ю. В. Спільне та відмінне у деколонізаційних процесах США та України в 2022–2023 рр. // «Дніпровські історичні читання»: Матеріали Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, 20–21 квітня 2023 р., м. Дніпро / ред. колегія: Д. Архірейський (відп. ред.), А. Венгер, О. Журба, О. Каковкіна, С. Каюк, Т. Ливінова, О. Посунько. Дніпро, 2023. С. 115.

ми – як для активістів, так і Міністерства культури, УІНП та інших органів влади в цілому. Загалом, у 2022 р. були демонтовані або знесені небайдужими людьми 28 монументів (бюстів) на честь Пушкіна, дев'ять Горьких, чотири монументи на честь Островського²²;

— повалення Г. Жукова навесні 2022 р. у Харкові, Катерини II та Суворова в Одесі в грудні 2022 р., 8–9 лютого 2023 р. – монумента на честь льотчика Віктора Чкалова і надгробного пам'ятника на могилі генерала Миколи Ватутіна, демонтаж радянського герба і встановлення тризуба в серпні 2023 р. на Батьківщині-Матері, винесення пам'ятника Миколі Щорсу з публічного простору в музейний 9 грудня 2023 р. в Києві – далеко не повний перелік того, що чекало свого часу цілих 8–10 років з часу третього етапу декомунізації²³;

— ухвалений 21 березня 2023 р. Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» легалізував усі деколонізаційні процеси в Україні²⁴.

І на завершення хочемо виокремити особливості цього процесу на Прикарпатті, який переважно було проведено впродовж 1990–2006 рр. Окрім повалених Ленінів та інших більшовицьких скульптур у 1990–1991-х рр., багато важливих змін відбулося в рамках повернення історичних назв селам у межах нашої області. Для прикладу постанова президії ВРУ «Про відновлення колишніх найменувань окремим населеним пунктам Івано-Франківської області» від 11 червня 1993 р.²⁵ Ця постанова стосувалася 12 сіл Косівського, Рогатинського, Городенківського, Коломийського, Тлумацького районів та Яремчанської міськради, які дозволили повернути рідні назви. Зокрема, на Городенківщині с. Назаренкове знову стало Чортовцем, а с. Руднівка – с. Хвалибога, на Тлумаччині с. Білогірка – Вікняни, с. Кременці поблизу Яремча – Татаровом. Також для історичної справедливості 2004 р. смт Жовтню повернули назву Єзупіль. 14 грудня 2006 р. була уточнена назва м. Яремча, яке відоме зараз як Яремче²⁶.

Після прийняття декомунізаційних законів 2015 р., відповідні процеси переважно зачепили назви вулиць у населених пунктах області, які більш-менш провели оперативно. Звісно, в окремих випадках були нетипові рішення – вулиці Крайківського та Максимовича в Івано-Франківську не змінили власних назв, адже рішенням міськради вони просто змінили патронів – замість К. Саврича (Максимовича) і Крайківського, які презентували Комуністичну партію Західної України (далі – КПЗУ), були ці імена їх однофамільців із діячів української культури доби XIX–XX ст.

Окремо були порушені питання про демонтаж деяких спірних монументів. Особливо гучними були суперечки щодо демонтажу пам'ятника Пушкіну в Калуші,

²² Шевченко О. В'ятрович про те, чому «пушкінопад» є природною реакцією українців // Радіо Свобода: Політика, 2022. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/vyatrovych-pro-te-chomu-pushkinopad-ye-pryroodnoyu-reaktsiyeyu-ukrayintsiv/32137426.html>

²³ На Дарниці у Києві демонтували пам'ятник екіпажу радянського бронепοїзда Тарашчанець – фото // New Voice. 2023. URL: <https://nv.ua/ukr/kyiv/na-darnici-u-kiyevi-demontovali-pam-yatnik-ekipazhu-radyanskogo-bronepojizda-tarashchanec-50377002.html>

²⁴ Закон України № 3005-IX «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» від 21 березня 2023 р. Офіційний портал ВРУ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>

²⁵ Постанова Президії Верховної Ради України від 11 червня 1993 р. № 3278-XII «Про відновлення колишніх найменувань окремим населеним пунктам Івано-Франківської області» // Відомості Верховної Ради (ВВР). 1993. № 29. С. 317. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3278-xii#Text>

²⁶ Постанова Президії Верховної Ради України від 14 грудня 2006 р. № 480-V «Про уточнення найменування міста Яремча Івано-Франківської області» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007. № 11. С. 100. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/480-V#Text>

погруддя на честь колишнього члена ЦК КП(б)У в 1920–1930-х рр. Василя Порайка в с. Устя на Снятинщині, знесення монументів на честь загиблих у Другій світовій війні та радянської символіки переважно були здійснені протягом весни – літа 2022 р.²⁷

Початок повномасштабної війни значно змінив значення подій, які раніше ще виглядали з позицій історичного минулого нейтральними. Найбільш деколонізованими протягом 2022–2024 рр. є вулиці Івано-Франківська, Коломиї, Надвірної, Калуша, Яремчі, Долини та низку інших міст і сіл області. Найактивніше декомунізація зачепила південь області – етнографічну Гуцульщину. Повністю очищеною від радянської спадщини можна вважати Верховинщину, де станом на літо 2022 р. не було вже жодного пам'ятника чи вулиці, які мали би стосунок до комунізму²⁸.

Станом на листопад 2023 р. залишалось ще 42 вулиці, які в нашій області потребували зміни назв. З іншого боку, влітку 2023 р. шість сіл ледь не були позбавлені власних назв через рекомендаційні рішення Національної комісії зі стандартів державної мови. Через обурення такими рекомендаціями владою та мешканцями цих сіл, комісія протягом кількох днів відкликала свою позицію і спробу фіктивної деколонізації було зупинено. Саме через незнання лексичних і етнографічних особливостей нашого регіону з боку колишніх російськомовних чиновників відкритим залишається питання доцільності роботи комісії, яка і сама діє за радянськими нормами²⁹.

Отже, декомунізація як явище в Україні розпочалася ще 1989 р. в рамках поверненню містам України історичних назв. Упродовж 1990–2021 рр. відбувалися активні процеси демонтажу пам'ятників Леніну та іншим адептам комунізму з парків і площ нашої держави. Упродовж 2008–2023 рр. усі згадані процеси були оформлені окремими законами. Слід зважати на те, що після звільнення тимчасово окупованих теренів нашої держави, нас чекає кілька нерозв'язаних проблем декомунізації. Важливо не лише наново її провести на Херсонщині та Запоріжжі, а й активно працювати з постраждалим від ідеологічної пропаганди населенням у нашому Криму і на Донбасі. Важлива не лише фінансова, інформаційна підтримка декомунізаційних та деколонізаційних заходів, а й пошук правильних концептів для тлумачення справжньої історії того чи іншого регіону.

The article provides a detailed analysis of the decommunisation processes in Ukraine during 1989–2024. The study identifies four stages of this phenomenon, due to the political and legal consequences of these processes, and accordingly draws certain conclusions about the future prospects of this process after the de-occupation of Crimea and Donbas.

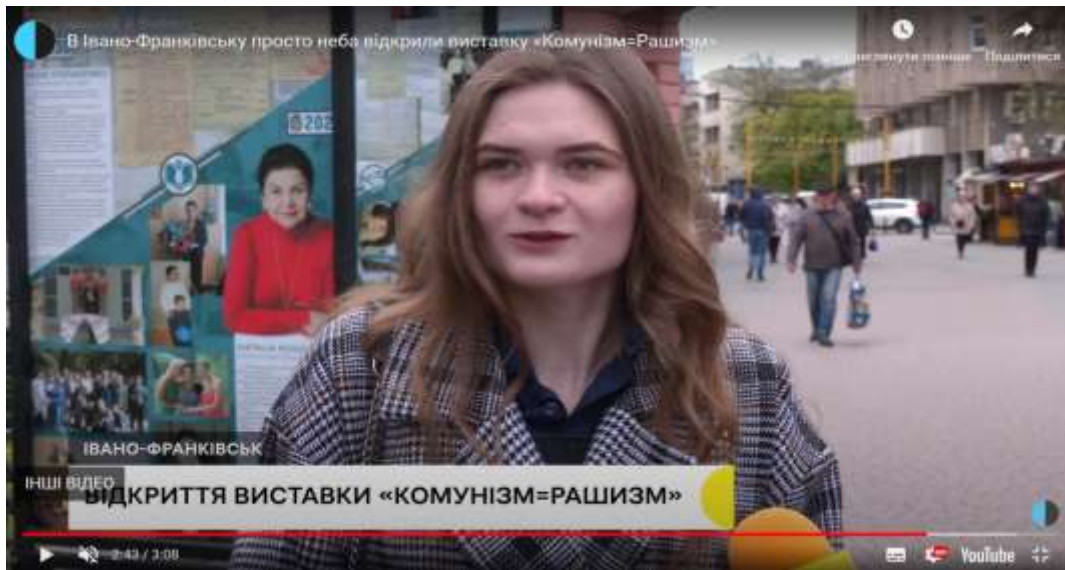
Key words: *decommunisation, decolonisation, Ukrainian culture, public space, renaming.*

²⁷ Івасюта Ю. Найоригінальніші акції щодо декомунізації в Івано-Франківській області в 2020–2022 рр. // The 11th International scientific and practical conference “Modern research in world science” (January 29–31, 2023) SPC “Sci-conf.com.ua”, Lviv, Ukraine. 2023. С. 999.

²⁸ Полівчак Р. У Верховинській громаді на Франківщині демонтували всі пам'ятники радянської епохи // Суспільне. 2022. URL: <https://suspilne.media/253221-u-verhovinskij-gromadi-na-frankivsinidemontovali-vsi-pamatniki-radanskoj-epohi/>

²⁹ Полівчак Р. На Франківщині не перейменуватимуть жоден населений пункт. Нацкомісія скасувала попереднє рішення // Суспільне. 2023. URL: <https://suspilne.media/519485-v-ivano-frankivskij-oblasti-ne-perejmenovuvatimut-zoden-naselenij-punkt-nackomisija-skasuvala-poperedne-risenna/>

Додатки

Коментар для «Суспільне новини», записаний у м. Івано-Франківськ 27 квітня 2023 р.
 Джерело: URL: <https://suspihne.media/458919-v-ivano-frankivsku-prosto-neba-vidkrili-vistavku-komunizm-rasizm/>

Коментар для ТРК «Вежа», записаний 27 квітня 2023 р. в м. Івано-Франківськ
 Джерело: URL: <https://www.vezha.org/v-ivano-frankivsku-vstanovyly-vystavku-vid-ukrayinskogo-instytutu-natsionalnoyi-pam-yati-video/>

УДК 316.33(341.792:005.42-024.61)

Павло Букатчук (Івано-Франківськ, Україна)

ПЕРСПЕКТИВИ ГЛОБАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В ДІЯЛЬНОСТІ КРАЇН G7 У ФРАГМЕНТОВАНОМУ СВІТІ

Мета статті передбачає дослідження перспектив глобальної безпеки в діяльності країн G7 у фрагментованому світі, прогнозування перспектив лідерства країн «Групи 7» та оцінку кількох складних і взаємопов'язаних факторів, що може привести до розвитку трьох різних сценаріїв: оптимістичного, реалістичного і песимістичного. Автором висвітлено важливі фактори діяльності країн G7 та збереження їх світового лідерства за кожним зі сценаріїв, а також вказано на фактори, які є загрозами світового лідерства країн G7, зокрема: піднесення економік країн, що розвиваються, зокрема Китаю та Індії, наростаюча геополітична напруженість та конкуренція з такими країнами, як Росія і Китай, загроза глобальних криз у сфері здоров'я, зокрема пандемія COVID-19, зміна клімату, наявність внутрішніх викликів і соціального розколу серед лідерів країн «Групи 7», гуманітарні кризи та виклики міграції.

Ключові слова: *країни «Групи 7», фрагментований світ, виклики, загрози, перспективи, глобальна безпека, оптимістичний сценарій, реалістичний сценарій, песимістичний сценарій.*

Країни «Групи 7» представляють собою коаліцію семи найбільших економік світу, яка веде боротьбу за збереження свого впливу і лідерства в умовах зміни глобального порядку. Організація стикається з різноманітними викликами та можливими загрозами для свого статусу, зокрема через стрімке економічне зростання Китаю та Індії, що зменшує розрив між їхніми економіками та економіками країн G7. Крім того, змагання за технологічне лідерство, особливо у сферах штучного інтелекту, квантових обчислень та біотехнологій, додає новий рівень складності. Геополітична напруженість, зокрема конфлікти з Росією та Китаєм, підриває єдність і ефективність альянсу країн G7. Внутрішні виклики, зокрема, політична поляризація та соціальні нерівності, також послаблюють їх здатність до глобального лідерства. Зміна клімату та пов'язані з нею екологічні кризи, як і загроза нових пандемій, вимагають від країн G7 значних змін у політиці та співпраці. Торговельні конфлікти й гуманітарні кризи, викликані міграцією, створюють додаткові труднощі для підтримання глобальної стабільності. За таких умов важливою є здатність країн G7 до ефективної спільної реакції на ці виклики, щоб зберегти свої лідерські позиції у світі.

Мета статті – висвітлити та проаналізувати перспективи глобальної безпеки в діяльності країн G7 у фрагментованому світі.

Наявна загроза лідерству G7 у фрагментованому світі є складною. Одним із найбільш актуальних викликів є піднесення економік, що розвиваються, зокрема Китаю та Індії. Індія, яка 2000 р. мала середній ВВП порівняно з країнами «Групи 7» (за винятком США), у 2022 р. випереджає всі інші країни G7, залишаючи попереду лише США. Також Китай, який 2000 р. мав ВВП удвічі менший, ніж у США, 2022 р. вже займає перше місце у світі за цим показником. Ці країни відзначаються експоненційним економічним зростанням протягом останніх десятиліть, зменшуючи розрив між своїми економіками та економіками країн «Групи 7». Їхні постійні модернізації та розширення в промисловому й технологічному секторах

створюють виклик для довгострокового економічного лідерства країн G7. Розмір та потенціал цих економік важко недооцінити у зміні глобального економічного ландшафту¹.

Крім того, змагання за технологічне лідерство додає ще один рівень складності до цієї загрози. У сучасному світі штучний інтелект, квантові обчислення та біотехнології стали ключовими областями, які можуть визначити перспективи влади у майбутньому. Китай, зокрема, вклав великі суми грошей у ці сфери, досягнувши значного прогресу та зменшивши технологічне відставання від країн «Групи 7». Здатність використовувати ці передові технології не тільки має економічні наслідки, але й впливає на національну безпеку, інновації тощо.

Однією з найсерйозніших загроз для лідерства країн «Групи 7» у новому світовому порядку є наростання геополітичної напруженості та конкуренція з такими країнами, як Росія і Китай. Ця напруженість може підірвати єдність та ефективність альянсу країн G7. У випадку з Росією суперечки, пов'язані з такими питаннями, як повномасштабне вторгнення в Україну 2022 р. та анексія Криму 2014 р., ядерні погрози, призвели до напруження дипломатичних відносин і введення санкцій. Аналогічно, рішучі територіальні претензії Китаю в Південно-китайському морі та його експансіоністська політика створили гарячі точки в геополітичному контексті, які піддають сумніву здатність країн «Групи 7» забезпечувати стабільність і безпеку на міжнародній арені².

Подолання цих труднощів шляхом утримання єдиної позиції з приводу ключових глобальних питань є важливим викликом для країн «Групи 7». Територіальні конфлікти, кібервійна та дотримання міжнародного права є лише декількома прикладами нагальних проблем, які вимагають спільної реакції. Розбрат серед країн G7 може потенційно зменшити їхній вплив на ефективне вирішення цих проблем. Крім того, зростання геополітичної напруги може призвести до формування альтернативних силових блоків і альянсів, що може підірвати лідерську роль G7 і змінити глобальний геополітичний ландшафт.

Загроза глобальних криз здоров'я, таких як пандемія COVID-19, становила і становить серйозний виклик для керівництва країн «Групи 7» у новому світовому порядку. Пандемія наочно показала, що навіть найбільш розвинені та заможні країни є вразливими перед руйнівним впливом інфекційних захворювань. Країни «Групи 7» показали слабкі місця в системах охорони здоров'я, ланцюгах постачання та глобальній співпраці, підкреслюючи необхідність готовності та стійкості. За ситуації непередбачуваного перебігу пандемії країни G7 мають підвищити свою інфраструктуру охорони здоров'я та співпрацювати в глобальному контексті з питань безпеки охорони здоров'я³.

Майбутні кризи у сфері охорони здоров'я, які можуть бути більш серйозними, становлять загрозу стабільності та ефективності країн «Групи 7» у різних аспектах. Ці кризи можуть призвести до підриву економіки, напруження систем охорони здоров'я, викликати соціальні та політичні потрясіння. Важливо, щоб країни «Групи 7» ефективно та спільно реагували на такі кризи – не лише для збереження здоров'я і добробуту свого населення, а й для утримання їхніх лідерських позицій у вирішенні глобальних викликів. У разі невдачі може виникнути недовіра до їхнього керівництва та зростання глобальної нестабільності.

¹ The World Bank. Data for United Kingdom, Germany, France, United States, Italy, Japan, Canada. URL: <https://data.worldbank.org/?locations=GB-DE-FR-US-IT-JP-CA> (дата звернення: 06.06.2024).

² Global food security / ed. Angela N. Rivera. New York : Nova Science Publishers, 2010. 152 p.

³ Henry J. The G7: Leaders of the Free World. New York : National Geographic Channel. 2019. P. 18.

Країни «Групи 7», як міжнародні лідери, перебувають під зростаючим тиском прийняти енергійні заходи для боротьби зі зміною клімату. Цей тиск виникає внаслідок усвідомлення, що світ стоїть перед екзистенційною екологічною кризою, що потребує термінової і постійної уваги. Зміна клімату породжує різноманітні загрози, включаючи екстремальні погодні умови, підвищення рівня моря, відсутність продовольчої безпеки та масову міграцію, і всі ці аспекти можуть призвести до дестабілізації суспільств і економіки на глобальному рівні.

Для вирішення цієї проблеми країни «Групи 7» повинні внести значні зміни у свою політику та інвестиційну стратегію. Серед інших заходів це включає перехід від використання викопного палива до відновлюваних джерел енергії, досягнення суворих цілей щодо зменшення викидів і впровадження сталих методів землекористування. Проте такі зміни часто потребують складних компромісів, оскільки необхідно збалансувати економічні інтереси з екологічною стійкістю. Країнам G7 важливо орієнтуватися в умовах складних політичних ситуацій і розв'язувати проблеми, залучаючи різні зацікавлені сторони, включно з галузями, які можуть постраждати від перехідного періоду⁴.

Лідерство країн G7 у протидії змінам клімату має важливе значення не тільки для зменшення катастрофічних наслідків глобального потепління, але й для формування нового світового порядку. Їхня спроможність встановлювати амбітні цілі, сприяти міжнародній співпраці та служити прикладом у зменшенні викидів парникових газів матиме значущий вплив. Небажання взяти на себе ініціативи та провести ефективні заходи для вирішення проблеми кліматичних змін може призвести не лише до підриву морального авторитету країн G7, але й до збільшення екологічної нестабільності, що вплине на економіку, суспільство та геополітику у всесвітньому масштабі. Таким чином, виклик полягає в тонкому балансуванні між економічними інтересами і стійкістю природного середовища, одночасно виявляючи рішуче лідерство у протистоянні цій загрозі для існування⁵.

Наявність внутрішніх викликів і соціального розколу в межах країн «Групи 7» становить суттєву перешкоду для їхнього лідерства у фрагментованому світі. Більшість країн «Групи 7» у цю мить стикаються з глибоко вкоріненими проблемами – такими як політична поляризація, нерівність доходів та соціальні турбулентності. Ці внутрішні нерівності можуть підірвати єдність і стабільність цих країн, що своєю чергою послабить їхню здатність проявляти лідерство та вплив на міжнародній арені.

Особливо актуальною проблемою є політична поляризація. У більшості країн «Групи 7» гострі ідеологічні розбіжності та відсутність консенсусу щодо ключових політичних питань призвели до законодавчої безвиході та зниження здатності проводити значущі реформи. Це не лише утруднює внутрішній прогрес, але й обмежує їхню здатність виступати єдиним фронтом у міжнародних справах. Фрагментований політичний ландшафт може підірвати довіру до країн «Групи 7» як надійних партнерів у вирішенні глобальних викликів⁶.

Високий рівень нерівності в доходах і соціальні заворушення ще більше ускладнюють внутрішні проблеми, які виникають у країнах G7. Нерівномірний

⁴ All of the World's Exports by Country, in One Chart. Visual Capitalist. 2023. URL : <https://www.visualcapitalist.com/cp/worlds-exports-by-country-one-chart/> (дата звернення: 06.06.2024).

⁵ New G7 action to keep people safer from climate disasters. GOV.UK. 2021. URL : <https://www.gov.uk/government/news/new-g7-action-to-keep-people-safer-from-climate-disasters> (дата звернення: 08.06.2024).

⁶ All of the World's Exports by Country, in One Chart. Visual Capitalist. 2023. URL : <https://www.visualcapitalist.com/cp/worlds-exports-by-country-one-chart/> (дата звернення: 06.06.2024).

розподіл доходів може викликати невдоволення і соціальні протести, підриваючи довіру суспільства до інституцій та урядового керівництва. Протести, масові акції і соціальні потрясіння можуть відвести увагу та ресурси від вирішення глобальних проблем, відволікаючи країни «Групи 7» від їхніх лідерських ролей у таких галузях, як зміна клімату, міжнародна безпека чи економічна стабільність⁷.

Зі стрімким розвитком цифрових технологій країни G7 стають усе вразливішими перед можливими кібератаками від спеціально проплачених акторів, злочинних організацій і хакерів. Ці атаки спрямовані на критично важливу інфраструктуру, можуть порушити основні послуги та піддати загрози конфіденційні державні, бізнесові та особисті дані. Зв'язок у цифровому просторі означає, що порушення кібербезпеки однієї країни «Групи 7» може мати каскадні наслідки, потенційно дестабілізуючи всю мережу націй. Крім того, поширення дезінформації становить серйозну загрозу. Розповсюдження фейкових новин і маніпулювання громадською думкою через соціальні мережі та інші цифрові платформи можуть підірвати довіру до інституцій, викликати розкол у суспільстві та навіть вплинути на виборчий процес. Країни «Групи 7» повинні вирішити цей виклик та захищати своїх громадян від подібних форм інформаційної війни, зважаючи на принципи свободи слова та відкритого спілкування⁸.

Нейтралізація цих загроз стає необхідною не лише для забезпечення безпеки та стабільності країн G7, але й для підтримання їхньої глобальної лідерської ролі. Важливо, щоб вони вклали зусилля в надійні заходи кібербезпеки, сприяли міжнародній співпраці у протидії кіберзагрозам та розробляли стратегії протистояння поширенню неправдивої інформації. Неспроможність захистити свою цифрову інфраструктуру та зменшити ризики інформаційної війни може підірвати довіру та впевненість, що становлять основу їхнього лідерства, зробивши їх схильними до зовнішніх маніпуляцій і розгрому в новому світовому порядку.

Важливим завданням країн «Групи 7» є забезпечення та сприяння стабільності в глобальній економіці. Однак останніми роками досягнення цієї мети ускладнюється через такі чинники, як торговельні конфлікти, політика протекціонізму та серйозні труднощі, спричинені пандемією COVID-19, через повномасштабне вторгнення російських військ на територію України, через ядерні погрози Росії. Розбіжності між країнами «Групи 7» та їхніми торговельними партнерами підірвали світовий економічний ландшафт. Введення мит, торговельних бар'єрів та контрзаходів призвело до напруження економічних відносин, порушуючи стабільність для підприємств та інвесторів. Ці конфлікти не лише підривають економічний розвиток і творення робочих місць, але також піддають сумніву дух співпраці, який G7 традиційно підтримує у сфері міжнародної торгівлі⁹.

Загроза, яку представляють гуманітарні кризи та виклики міграції, є складною та актуальною проблемою для лідерства країн «Групи 7» у фрагментованому світі. Сучасний світ стає свідком зростання гуманітарних криз, спричинених конфліктами, зміною клімату та економічною нерівністю. Ці кризи часто викликають масові переміщення, коли мільйони людей змушені покидати свої домівки в пошуках безпеки та кращих можливостей. Країни «Групи 7», виступаючи

⁷ G7 і загроза ядерного удару Росії: чи почує Путін те, що його зупинить: передрук із Голосу Америки. Радіо Свобода. Офіційний веб сайт. 2023. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/g7-rosiya-yaderni-pohrozy-putin-ssha-viyna-ukrayina/32422118.html> (дата звернення: 06.06.2024).

⁸ All of the World's Exports by Country, in One Chart. Visual Capitalist. 2023. URL : <https://www.visualcapitalist.com/cp/worlds-exports-by-country-one-chart/> (дата звернення: 06.06.2024).

⁹ How does the G7 work? URL: <http://www.g7italy.it/en/how-does-work> (дата звернення: 06.06.2024).

світовими лідерами, стикаються з викликом ефективного реагування на ці кризи, зважаючи на свої гуманітарні цінності та зобов'язання.

Війни в різних регіонах призвели до появи тривалих потоків біженців і внутрішньо переміщених осіб, що створює значний тиск як на постраждалі країни, так і на їхніх сусідів. Здатність країн «Групи 7» надавати дипломатичну, фінансову та матеріально-технічну підтримку для пом'якшення цих конфліктів і вирішення їхніх корінних причин може суттєво вплинути на регіональну стабільність і міжнародну безпеку. Зміна клімату та пов'язані з нею наслідки, такі як екстремальні погодні явища та підвищення рівня моря, також призводять до переміщень та міграції. Лідерство країн «Групи 7» у розв'язанні проблем зміни клімату через пом'якшення наслідків, розробку стратегій адаптації та підтримку вразливих категорій населення може вплинути на масштаб та серйозність майбутніх міграцій, обумовлених кліматичними чинниками¹⁰.

Крім того, економічна нерівність, поглиблена глобалізацією та наслідками пандемії COVID-19, посилює економічну міграцію. Роль країн G7 у сприянні економічному зростанню, зменшенні соціальних нерівностей та створенні можливостей для маргіналізованих верств населення може впливати на хід міжнародної міграції та сприяти соціальній та економічній стабільності¹¹.

Подолання цих викликів вимагає згуртованого підходу – як у межах G7, так і взаємодії з іншими міжнародними партнерами, що передбачає збалансоване врахування внутрішніх інтересів та глобальної відповідальності, пристосування до швидкозмінної міжнародної динаміки та активну участь у розв'язанні глобальних проблем.

Прогнозування перспектив лідерства країн «Групи 7» у фрагментованому світі передбачає оцінку кількох складних і взаємопов'язаних факторів, що може призвести до розвитку трьох різних сценаріїв: оптимістичного, реалістичного і песимістичного.

В оптимістичному сценарії збереження глобального лідерства країн «Групи 7» у фрагментованому світі ґрунтується на успішному їх адаптуванні до глобальних трансформацій, що досягається завдяки стійкій економіці, високому рівню технологічних інновацій і ефективній дипломатії. По-перше, країни G7 продовжують розвивати свої економіки та досягають значного економічного зростання, активно вкладають ресурси в наукові дослідження, розвиток нових галузей, технологічний прогрес і підтримку підприємств, що сприяє їхній конкурентоспроможності на світовому ринку та утримує їх у ролі економічних лідерів. По-друге, країни «Групи 7» відіграють ключову роль у вирішенні глобальних викликів, таких як зміна клімату, кризи в галузі охорони здоров'я і економічна нерівність. Вони активно сприяють міжнародній співпраці й об'єднаним ініціативам для зменшення викидів парникових газів, розробки нових методів лікування та зменшення глобальних розходжень у розподілі багатства. По-третє, економіки країн G7 залишаються сильними та впливовими завдяки постійному розвитку технологій і впровадженню сталих інноваційних практик. Інвестування у дослідження та розвиток нових технологій дозволяє їм залишатися серед лідерів у світовому технологічному просторі. По-четверте, країни «Групи 7» успішно вирішують геополітичні напруги і сприяють миру та стабільності. Вони активно виступають як посередники в міжнародних конфліктах, підтримуючи дипломатичний шлях вирішення суперечок і сприяючи діалогу між країнами.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Wright T. The Return of Great Power Rivalry // The Atlantic. 2022. January 10. P. 45.

Усі ці аспекти сприяють збереженню країнам «Групи 7» їхніх лідерських позицій у новому світовому порядку, сприяючи глобальному благополуччю та стабільності.

У реалістичному сценарії збереження глобального лідерства країн «Групи 7» у фрагментованому світі стикатиметься зі складними викликами і можливостями. По-перше, хоча країни G7 зберігають свій вплив, вони поступово діляться цим впливом з іншими державами, що розвиваються. Світова політична арена стає більш рівномірною, інші країни наближаються до рівня лідерства, що раніше був характерний виключно для країн «Групи 7». По-друге, економічне зростання країн «Групи 7» залишається стабільним, але вони зазнають значної конкуренції від швидкозростаючих економік за межами свого блоку, що вимагає постійного оновлення та модернізації економічних моделей для збереження конкурентоспроможності. По-третє, країни «Групи 7» продовжують відігравати важливу роль у глобальному управлінні, але тепер вони все більше змушені співпрацювати з іншими державами та блоками для вирішення глобальних проблем. Вони не можуть диктувати свої правила виключно через власний величезний вплив. По-четверте, країни G7 уміють адаптуватися до змін геополітичного ландшафту, але постійно стикаються із труднощами в збереженні свого впливу, особливо в таких галузях, як технології та торгівля. Вони змушені проводити складні переговори та угоди з іншими учасниками світового порядку для захисту своїх інтересів. У цьому реалістичному сценарії країни G7 зберігають свій вплив, але вони вимушені адаптуватися до нових реалій світового порядку і співпрацювати з іншими учасниками для забезпечення стабільності та благополуччя у світі.

За песимістичним сценарієм щодо перспектив країн G7 у фрагментованому світі, вони стикатимуться зі значними труднощами та втратами у своєму впливі та статусі. По-перше, економічні спади, політичні конфлікти й соціальні проблеми суттєво підточують їхню економічну й політичну стійкість. Заморожені конфлікти і внутрішні напруження спричиняють зростання нестабільності та невизначеності в країнах «Групи 7». По-друге, країни G7 неспроможні відстежувати темпи технологічних інновацій і відстають від інших країн у галузях, які визначають майбутнє, таких як штучний інтелект, кібербезпека та інші передові технології, що відбирає у них конкурентоспроможність. По-третє, зростаюча економічна та політична сила інших країн, особливо економік, що розвиваються, і нових альянсів обмежує країни «Групи 7» у можливостях диктувати глобальну політику та стандарти поведінки. Інші учасники наближаються до статусу глобальних лідерів. По-четверте, країни «Групи 7», замість активної участі в глобальних питаннях, стають усе більш сфокусованими на внутрішніх проблемах та конфліктах, що обмежує їхню здатність впливати на світову арену і сприяє загальному зменшенню їхнього глобального впливу. У песимістичному сценарії країни «Групи 7» стикаються зі значними труднощами та втратами у своєму лідерстві, що може вплинути на їхню роль у новому світовому порядку та геополітичну стабільність.

Кожен із цих сценаріїв залежить від кількох факторів, таких як економічні тенденції, політичне керівництво, технологічний прогрес і рівень глобальної співпраці. Фактична траєкторія, ймовірно, буде включати елементи з усіх трьох сценаріїв, відображаючи динамічний і непередбачуваний характер міжнародних відносин і глобальних структур влади.

Таким чином, загроза для лідерства країн «Групи 7» у новому світовому порядку має багатогранний характер, і одним з найактуальніших викликів є зростання економік, що розвиваються, особливо в Китаї та Індії. Ці країни відзначаються експоненційним економічним зростанням, що поступово зменшує розрив між

їхньою економікою та економіками країн G7. Протягом останніх десятиліть вони активно модернізують і розширюють свої промислові та технологічні сектори, створюючи серйозні виклики для стабільного економічного панування G7. Розмір і потенціал цих економік для зміни глобального економічного ландшафту не можна недооцінити.

В оптимістичному сценарії збереження глобального лідерства країн «Групи 7» у новому світовому порядку обумовлене їхнім успішним адаптуванням до глобальних змін, що досягається завдяки сильній економіці, великому обсягу технологічних інновацій та ефективній дипломатії. У реалістичному сценарії, де G7 зберігає свій вплив, країни стикаються зі складними викликами і можливостями. Вони змушені адаптуватися до нових реалій світового порядку і співпрацювати з іншими акторами для забезпечення стабільності та благополуччя у світі. У песимістичному сценарії, де країни «Групи 7» стикаються зі значними труднощами та втратами в своєму впливі та статусі, це може вплинути на їхню роль у новому світовому порядку та геополітичну стабільність. Кожен із цих сценаріїв залежить від кількох факторів, таких як економічні тенденції, політичне лідерство, технологічний прогрес і рівень глобальної співпраці. Фактична траєкторія, імовірно, буде поєднанням елементів з усіх трьох сценаріїв, відображаючи динамічний і непередбачуваний характер міжнародних відносин і глобальних викликів.

The purpose of the article is to explore the prospects for global security in the activities of the G7 in a fragmented world, to forecast the leadership prospects of the G7, and to assess several complex and interrelated factors that could lead to the development of three different scenarios: optimistic, realistic, and pessimistic. The author highlights the important factors in the activities of the G7 and the preservation of their global leadership under each scenario, as well as points out the factors that pose threats to the global leadership of the G7, including the rise of developing economies, particularly China and India, increasing geopolitical tensions and competition with countries such as Russia and China, the threat of global health crises such as the COVID-19 pandemic, climate change, internal challenges and social division within the G7s, humanitarian crises, and migration challenges.

Key words: *G7, fragmented world, challenges, threats, prospects, global security, optimistic scenario, realistic scenario, pessimistic scenario.*

МЕТОДИКА І МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРИЧНИХ СТУДІЙ ТА ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

УДК 004.8:930.2:003.072«08/10»

*Максим Волощук, Богдана Зарембовська
(Івано-Франківськ, Україна)*

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ (МАШИННОГО НАВЧАННЯ) ДЛЯ РОЗЧИТКИ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ІСТОРИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ

У статті наведена розробка програми із застосуванням моделей штучного інтелекту для автоматичного створення розчиток зображень документів середньовічною латинською мовою. Авторами описано процес формування набору даних, аналіз інформації. Навчено кілька моделей YOLO для розпізнавання різних об'єктів на зображеннях, а також запрограмовано потік даних між ними.

Ключові слова: *машинне навчання, штучний інтелект, машинний зір, аналіз даних, оптичне розпізнавання символів.*

Штучний інтелект (*artificial intelligence*) – різновид програм, що імітують людську поведінку в певній задачі. Штучний інтелект переважно застосовується для автоматизації процесів, які раніше виконувалися людьми. Часто штучним інтелектом вважають програму, яка здатна самостійно приймати рішення залежно від певних обставин. Прикладом може бути програма, яка грає у гру – таку як шахи чи шашки. Не обов'язково штучним інтелектом є код з використанням машинного навчання чи нейронних мереж, часто достатньо детермінованого алгоритму.

Машинне навчання – процес покращення роботи певної моделі за рахунок обробки даних з реального світу. Модель машинного навчання покращує свої результати шляхом повторюваних обробок даних, з кожною повторною обробкою модель покращує свої результати в певній задачі. Однією з поширених задач машинного навчання є класифікація – диференціювання об'єктів одного класу від іншого. Наприклад, можна навчити таку модель відрізняти котів та собак на зображеннях або відрізняти характери текстів, або визначати стан людини за заданими показниками. Варто зазначити, що машинне навчання не завжди використовує нейронні мережі, часто можуть застосовуватися інші типи моделей – наприклад, дерева вибору (*decision trees*), SVM (*support vector machines*) тощо.

Нейронна мережа – модель машинного навчання, яка використовує зв'язки між «нейронами» для обчислення бажаного результату. У кожного нейрона є певне значення «ваги», яке визначає його «важливість» у потоці інформації. Ці «ваги» і є змінними параметрами нейронної мережі. З математичної точки зору нейронна мережа – це диференційована функція, що використовує множення матриць та активаційні функції. Якість роботи нейронної мережі оцінюється заданою *loss* функцією, за допомогою якої визначається, які параметри та наскільки потрібно змінити для кращої роботи моделі. Процес повторюваної оцінки роботи нейронної мережі і зміни її параметрів з метою покращення результату називається *навчанням* або *тренуванням*.

Таке тренування було застосовано для розчитки середньовічних латиномовних актових документів із канцелярії династій Каролінгів і Оттонів IX–XI ст. Матеріал відображає переважно історію становлення латинських церковних дієцезій, динаміку зміни територіальних меж локальних парафіяльних церков. До

запропонованої вибірки увійшли як оригінали документів, так і їхні пізніші копії, збережені у зальцбурзьких архівних фондах платформи *monasterium.net*. Більшість документів, створених на пергаментній основі, мають хороший (без помітних зовнішніх дефектів) або середній стан збереження (із втраченими окремими фрагментами, розмиттям тексту чи додатковими нашаруваннями), що в цілому сприяло їх ефективному розчитуванню. Відповідно до часу виникнення, усі згадані актові матеріали написані каролінзьким мінускульним шрифтом з елементами каролінзького маюскула VIII–IX ст., наявністю обов'язкової у такому випадку вислої печатки, на якій зображувалися вінценосні особи чинних династій. Моделювання штучного інтелекту, здатного розчитувати середньовічні документи, може суттєво оптимізувати палеографічний і текстологічний складники роботи медієвістів, значно вдосконаливши і розширивши професійний інструментарій вжитих методів.

Задача розчитки цих текстів полягає у тому, щоб зі заданого зображення документа визначити текст, який у ньому написаний. Часто такі задачі вирішують з допомогою OCR (*optical character recognition*) – оптичне розпізнавання символів, де кожна літера розпізнається окремо. Однак у випадку цих документів такий підхід є складним через такі причини:

1. Текст на документах написаний від руки. Робота з ним набагато складніша, ніж якби він був друкований;
2. Текст писаний різними людьми та різними почерками;
3. Деякі літери у поєднанні утворюють новий візерунок, який відрізняється від написання цих двох літер, ніж якби вони були написані окремо;
4. Часто слова в документах записані у скороченому чи неповному вигляді.

Тому ми розробили інший підхід, який би міг вирішити цю проблему. Він складається з таких кроків:

1. Розмітити всі необхідні елементи на зображеннях, наприклад, слова, лінії тощо. Таким чином створимо дані для тренування моделі штучного інтелекту;
2. Провести аналіз даних, зокрема аналіз зображень та слів, для кращого розуміння набору інформації;
3. Створити моделі штучного інтелекту для таких задач:
 - a. Детекція ліній (визначення яка частина зображення є лінією);
 - b. Детекція слів (визначення яка частина зображення є словом);
 - c. Класифікація конкретного слова на обрізаному зображенні. На вхід моделі подається картинка, ШІ має визначити, яке слово на ній написано.
4. Налагодити потік інформації від однієї моделі до іншої для коректної обробки даних та ефективного результату.

Датасет – набір даних, створений для тренування моделі штучного інтелекту, характерний чіткою структурованістю. У датасеті до запропонованого проекту використано зображення 31 документа. Середня висота і середня ширина кожного зображення 2246 і 2733 пікселів відповідно. Для кожного зображення було проведено аналіз, який надає інформацію про амплітудний спектр, фазовий спектр та інтенсивність пікселів. Приклад такого аналізу можна побачити на рисунку 1. Отримана інформація допоможе у виділенні текстурних ознак.

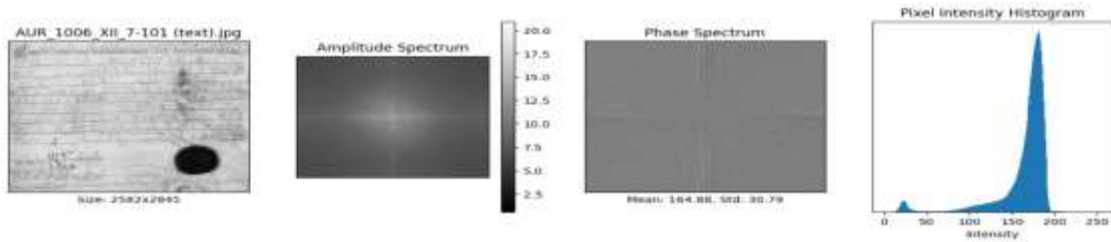

Рис. 1. Аналіз зображення документа

Аналіз містить результати обробки документів, а саме: видалення текстурних ознак, знешумлення та наведення різкості.

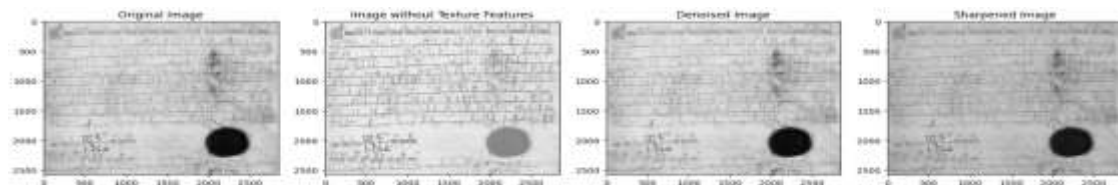

Рис. 2. Обробка зображення

Було проведено аналіз і текстової частини датасету. Загальна кількість слів становить 14824. Також було побудовано графік частоти вживання слів (рис. 3). З графіка видно, що в датасеті є 2433 слова, які вживаються 1 або 2 рази; 1012 слів зустрічаються від 2 до 5 разів; 289 слів – від 5 до 10 разів; 206 слів – від 10 до 25 разів; 56 слів – від 25 до 50 разів; 17 слів – від 50 до 100 разів, і 6 слів зустрічаються від 100 до 500 разів.

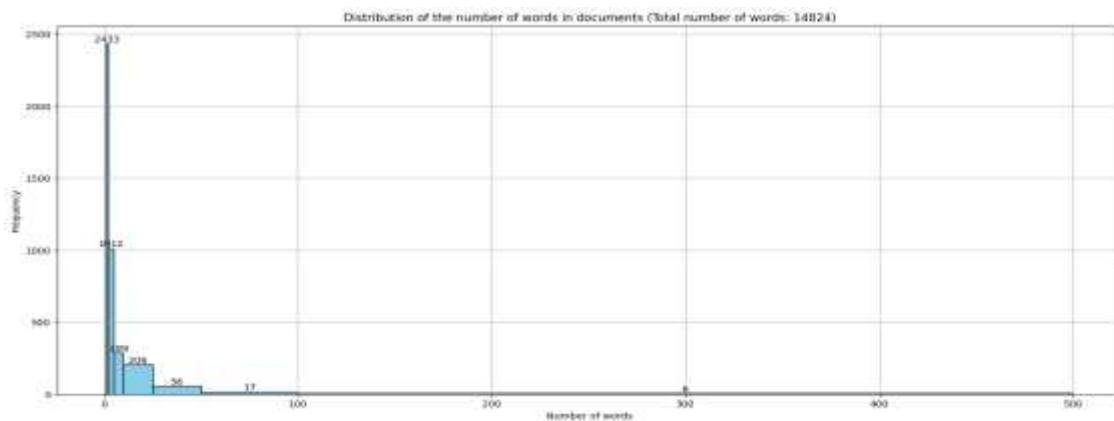

Рис. 3. Графік розподілу частоти вживання слів

За допомогою такого розподілу було знайдено слова, що зустрічаються найчастіше (рис. 4). Під стовпцем «index» знаходиться слово, а під стовпцем «count» – кількість його вживань.

index	count	index	count	index	count	index	count
et	557	c	130	nostrae	76	ac	65
in	390	ut	104	atque	73	nomine	61
ad	342	nostrī	91	vel	71	anno	58
cum	151	b	89	de	69	per	56
a	146	est	79	quicquid	67	omnibus	56

Рис. 4. Графік розподілу частоти вживання слів

Також знайдено загальну кількість слів у кожному файлі окремо (рис. 5).

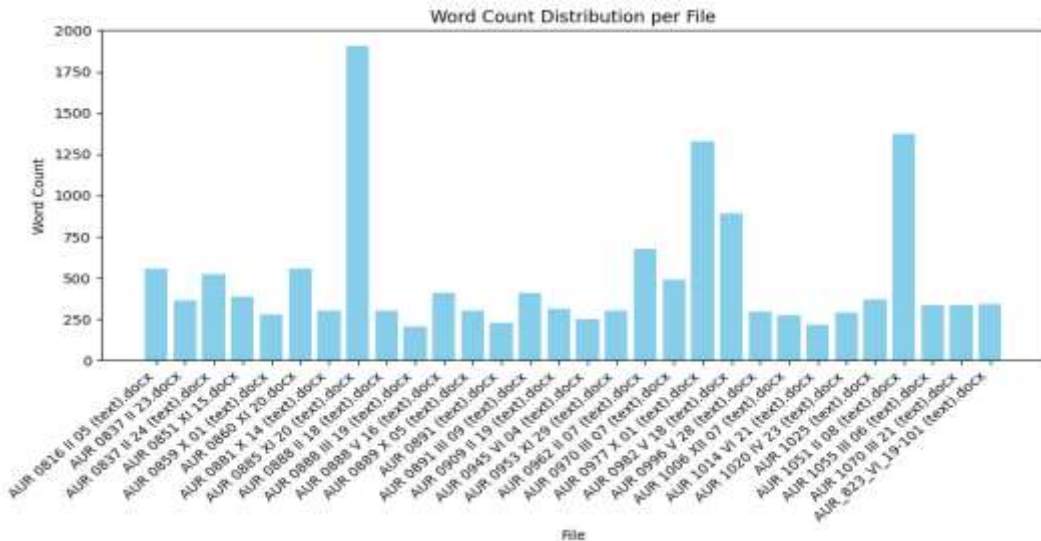

Рис. 5. Графік кількості унікальних слів у кожному файлі

Знайдено кількість слів, які вживаються 1 чи 2 рази, в кожному файлі (рис. 6). Знання кількості таких слів є дуже важливим, бо вони ускладнюють навчання моделі. Крім того, інформація про їх розподіл по файлах дозволяє зручно відкинути певні документи, якщо це необхідно.

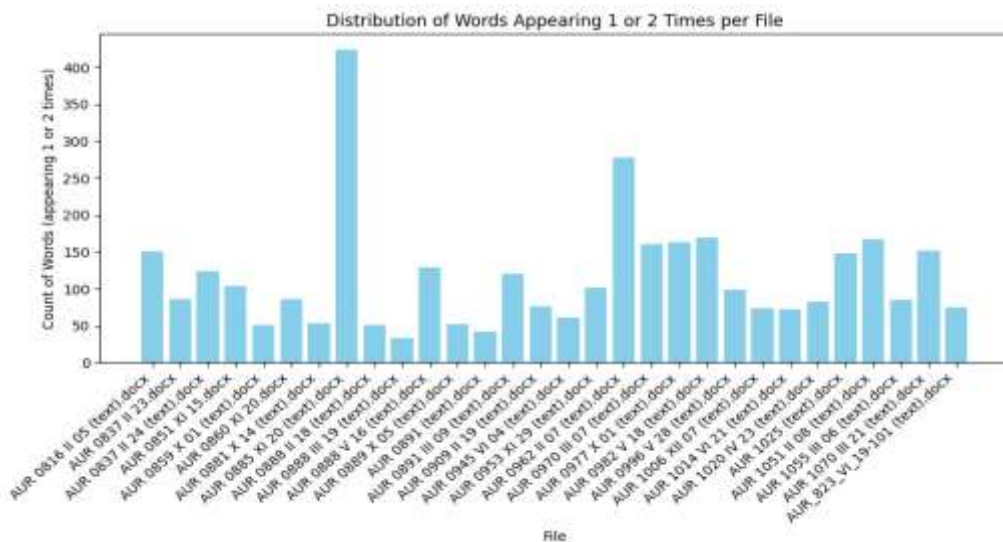

Рис. 6. Графік розподілу слів, що вживаються 1–2 рази

Необхідно враховувати відношення кількості рідковживаних слів до загальної кількості всіх слів серед документів (рис. 7), оскільки трапляються розчитки з винятково великим наповненням. Наприклад, файл «AUR 0885 XI 20 (text).docx» порівняно з іншими має значну кількість рідковживаних слів (більше 400 випадків), однак загалом він містить 1900 слів, що виділяє його серед усього набору даних. Якщо прибрати з датасету цей файл, з наміром покращити навчання моделі, ми позбудемось не тільки слів, що заважають, а й слів, що допоможуть у тренуванні моделі.

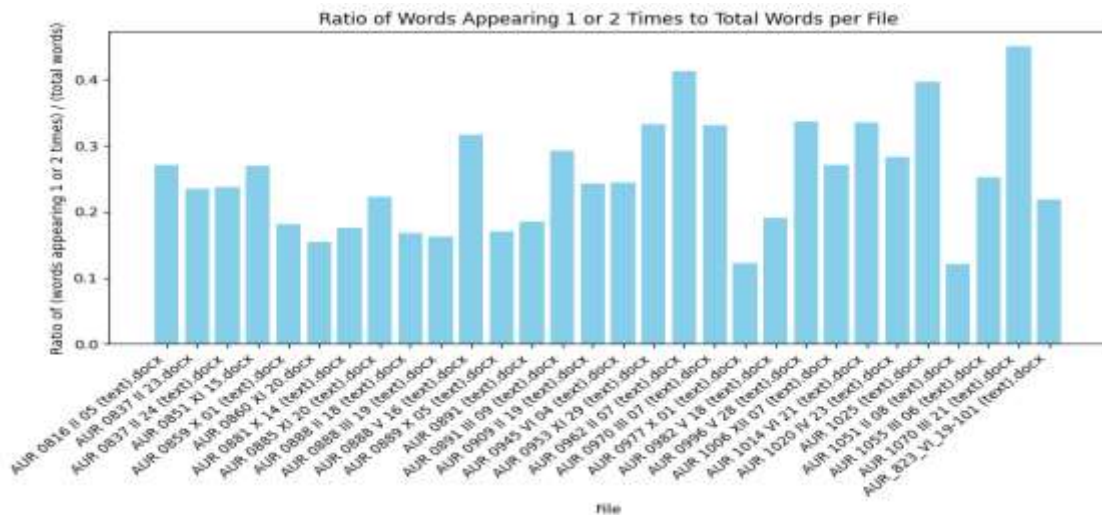

Рис. 7. Графік співвідношення слів, які з'являються 1 або 2 рази, до загальної кількості слів у файлі

Латинська мова має широкую систему відмінювання. Так, дієслово має три способи, два стани, два числа та три особи, а також відмінюється у шести головних часах. Іменник має рід, число, відмінок і відміну. Прикметник узгоджується з іменником, а тому також має рід, число та відмінок. Слово в різних відмінках або родах має схожу форму, що робить їх візуально та синтаксично подібними. Згрупування відмінюваних форм дозволить уникнути надмірної кількості унікальних слів, що сприяє більш ефективній обробці тексту. Знайти подібні слова можна за допомогою використання відстані Геммінга. Ця метрика використовується для вимірювання відмінностей між двома рядками однакової довжини. Вона визначається кількістю позицій, у яких символи цих рядків відрізняються. У пропозиції проекту код для обчислення відстані Геммінга було модифіковано так, щоб також враховувалися слова з різною довжиною, це забезпечить більш гнучке визначення схожості між ними. Загальна кількість схожих пар слів: 2506.

pertinenti - pertinent: 1

Рис. 8. Приклад подібних слів з відстанню Геммінга 1

Знайдені схожі слова було замінено відповідно до результатів вимірювання метрики, оскільки при класифікації слів це незначно впливає на роботу моделі, але дозволяє суттєво зменшити кількість рідковживаних слів. Такий підхід допомагає зробити модель менш складною і покращує її ефективність при обробці тексту. На

оновленому графіку частоти вживання слів (рис. 9) видно, що в датасеті є 1868 слів, які вживаються 1 або 2 рази; 989 слів зустрічаються від 2 до 5 разів; 272 слова – від 5 до 10 разів; 220 слів – від 10 до 25 разів; 62 слова – від 25 до 50 разів; 17 слів – від 50 до 100 разів, і 8 слів зустрічаються від 100 до 500 разів.

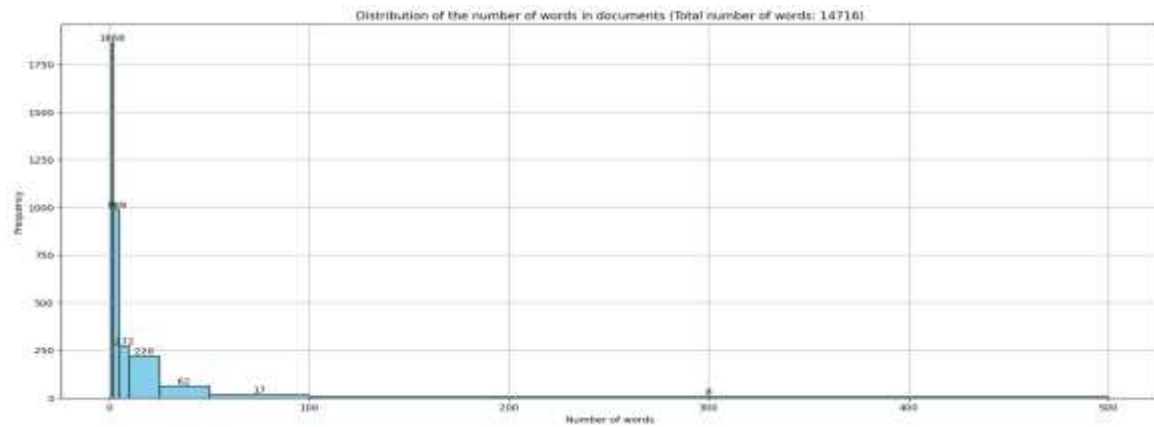

Рис. 9. Графік розподілу частоти вживання слів після заміни схожих слів на ідентичні

При порівнянні рисунків 3 і 9 можна побачити, що кількість рідкісних слів значно зменшилась після їх заміни, що суттєво допоможе в тренуванні моделі.

Для тренування моделей комп'ютерного зору потрібні зображення та координати меж об'єктів, які модель штучного інтелекту покликана знайти. Для детекції слів використаний формат *bounding box* (обмежувальна рамка). Цей об'єкт містить координати центру об'єкта та його висоту й ширину, з допомогою цих даних можна намалювати прямокутник.

Рис. 10. Слово, обведене прямокутником

Для детекції слів модель має приймати на вхід зображення, на виході повертати список із координат виявлених слів.

Для детекції ліній використовуємо *oriented bounding boxes* (орієнтовані обмежувальні рамки). На відміну від звичайних прямокутників, для збереження

орієнтованих прямокутників використовуються координати усіх його вершин, відтак прямокутник не обов'язково має бути вертикальним чи горизонтальним.

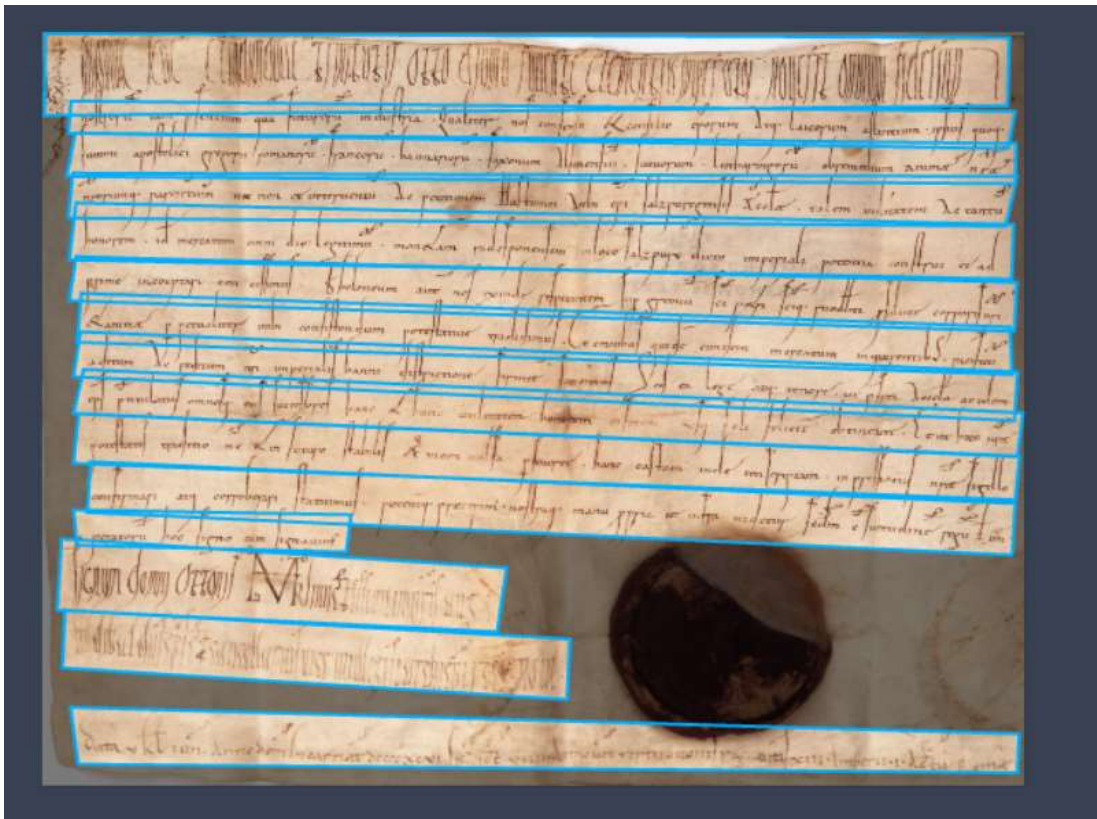

Рис. 11. Документ з розміченими лініями, використовуючи орієнтовані рамки

Вибір використовувати орієнтовані рамки був зумовлений тим, що лінії писаного тексту не завжди є горизонтальними. Якщо використовувати звичайні прямокутні рамки, то координати однієї можуть пересікатися з координатами іншої, що ускладнить навчання моделі та подальшу обробку даних.

Координати усіх рамок були нормалізованими, тобто містили числа діапазону від 0 до 1. Таким чином можна накласти рамку на зображення різної роздільної здатності.

На останніх етапах розробки були додані нові класи для детекції, такі як: *transferred-word* (перенесене слово), *corrupted-word* (пошкоджене слово), *drawing* (малюнок), *stamp* (печатка), *initials* (ініціали), *rubric* (рубрика). Це зроблено для кращої диференціації різних об'єктів на зображенні та полегшення подальшої роботи з ними.

Датасет складається з *train* та *validation* папок, кожна з яких містить *.jpg* файл із зображенням документа та *.txt* файли з координатами об'єктів.

Для задач детекції часто використовується архітектура *YOLO* (*You only look once*) – модель, здатну за допомогою одного проходження видати координати об'єктів та *confidence* значення для кожного з них. *Confidence* (впевненість) – імовірність того, що координати справді обмежують шуканий об'єкт, чим більший *confidence*, тим більша впевненість у правильності знахідки. Назва архітектури зумовлена тим, що попередні *object detection* алгоритми застосовували *sliding window* підхід, який використовував кілька проходів «вікон» різного розміру для пошуку об'єкта на зображенні.

Для тренування ми обрали модель *YOLOv8m* від *Ultralytics*. Вибір був зумовлений тим, що цей варіант не змушував нас самостійно будувати архітектуру *YOLO*, а взяти вже готову, задавши ваги з допомогою тренування на власних даних. Модель здатна добре розпізнавати координати об'єктів різних класів.

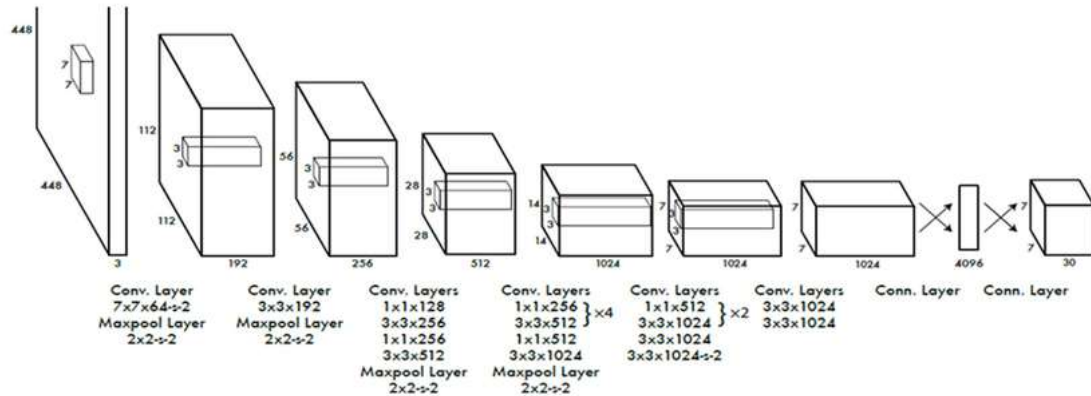

Рис. 12. Зображення архітектури *YOLO*

Однак вибір архітектури – далеко не останній етап вирішення такої задачі. Потрібно тренувати модель так, щоб на нових даних вона могла надати допустимий результат. Тому потрібно було експериментувати з багатьма параметрами – наприклад, розмір зображення, кількість тренувальних епох, аугментація тощо. Для порівняння різних моделей ми використовували *confusion matrix* та передбачення моделі на валідаційних даних.

Рис. 13. Робота моделі на валідаційних даних

Валідаційні дані використовуються, щоб оцінити, наскільки насправді модель навчилася виконувати свою роботу. Валідаційні дані – це ті, які модель не «бачить» під час тренування. З допомогою них також можна відстежувати справжній прогрес моделі впродовж навчання.

Confusion matrix – таблиця, яка показує скільки правильних та неправильних передбачень зробила модель. Чим більші числа по діагоналі матриці – тим краще модель впоралася.

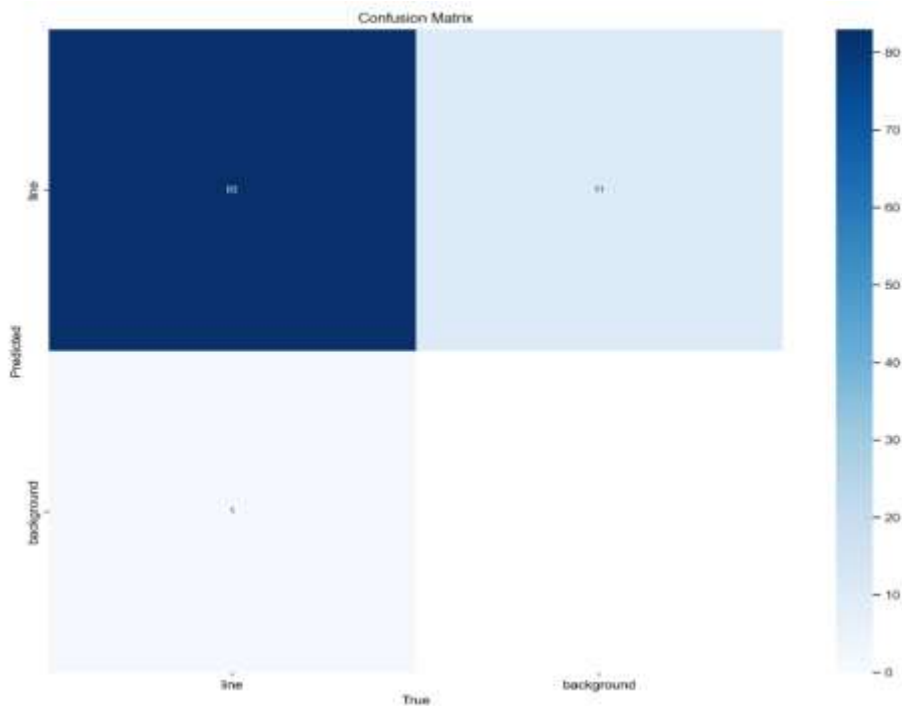

Рис. 14. *Confusion matrix* роботи найкращої моделі детекції ліній. Модель правильно виявила 83 об'єкти та 11 помилково

На цьому етапі маємо готові дві моделі детекції – одна для ліній, друга для слів. Алгоритм полягає в тому, щоб спершу знаходити лінії на документі, а тоді слова в кожній лінії індивідуально. *YOLO* краще знаходить слова у лінійках, ніж на цілому документі, *confidence* у такому підході також вищий. Однак для такого рішення потрібно було сформуванати окремий датасет із зображень ліній та координат слів у них. Для цього ми створили скрипт, який встановлює відповідність між лініями та словами й перетворює координати слів у систему координат лінійки.

Рис. 15. Робота комбінації моделей детекції лінії та слів

Звичайно, на цьому робота над проектом не завершена. Перед нами ще стоїть завдання розпізнавання слів, що є не менш складною задачею, ніж те, що вже було зроблено. Для розв'язання цієї задачі потрібно пройти такі кроки:

1. Побудувати датасет з відповідністю картинки слова до його символічного значення;
2. Побудувати архітектуру моделі, яка б класифікувала (розпізнавала) слово на картинці;
3. Налаштувати аугментацію даних;

4. Натренувати модель на створеному датасеті.

Створення датасету має включати встановлення порядку слів на картинці. З його допомогою ми можемо співставити, наприклад, першу картинку слова, до першого слова в розчитці і т. д. Це важливий крок, оскільки від правильного встановлення порядку залежить точність подальшої класифікації. Важливо зазначити, що ми вже створили алгоритм, який виконує таке співставлення автоматично.

Алгоритм спочатку надає кожній лінійці та кожному слову свій індекс. Після цього індекси лінійок впорядковуються на основі вертикального положення їхніх обмежувальних рамок, а індекси слів, які належать цій лінійці, впорядковуються за горизонтальними положеннями координат. Так ми отримуємо список індексів упорядкованих об'єктів, після чого зображення, створені за координатами слів легко зіставити з їхніми символічними значеннями.

У розчитках документів інколи траплялися помилки – могли бути пропущені слова або, навпаки, були вставлені зайві слова. Такі неточності можуть серйозно вплинути на кінцевий результат тренування моделі. Тому необхідно додатково перевіряти правильність відповідності слів.

На цьому етапі розробки ми маємо:

- Модель, яка розпізнає лінійки на документі;
- Модель, яка розпізнає слова в лінійці;
- Код, який поєднує роботу цих моделей;
- Код для встановлення відповідності між лініями та словами, які в них є;
- Код для встановлення порядку слів у документі.

Зараз ми працюємо над моделлю класифікації кожного слова окремо, а саме – формуюмо відповідний датасет для навчання моделі.

The paper describes the process of developing a software with AI models for creating readings of images of latin documents. The authors included a description of dataset creation, data analysis. We trained a few YOLO models for detecting different objects on images. Also, data pipeline between models is set.

Key words: *machine learning, artificial intelligence, computer vision, data analysis, optical character recognition.*

УДК 37(371)

Марія Ковач (Івано-Франківськ, Україна)

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ШКОЛЯРІВ

У статті окреслено законодавчу базу формування громадянської компетентності, розглянуто актуальні проблеми формування громадянської свідомості у школярів і шляхи їх вирішення. Теж коротко висвітлено історіографію проблеми.

Ключові слова: *громадянська компетентність, громадянська освіта, патріотичне виховання.*

Актуальність теми. Війна, яку розв'язала Росія проти України показала важливість формування громадянської компетентності школярів. Випадків колабораціонізму стає дедалі більше. Крім того перед початком повномасштабного вторгнення ніхто не сприймав серйозно інформацію про те, що Росія може дійсно піти на таку ескалацію. Це, на наш погляд, свідчить про вкрай низький рівень громадянсь-

кої свідомості українських громадян. Саме тому дослідження цього питання є як ніколи доречним.

Основна частина. Класик української педагогіки Василь Сухомлинський, одним із перших у радянські часи, звернувся до громадянського виховання як до головної педагогічної проблеми. Він визначив «підлітковий вік як особливо важливий для формування громадянина» і твердив, що «риси громадянина виховуються низкою впливів педагогічного характеру й некерованими соціальними впливами»¹

Слід додати, що ідеї громадянської освіти і виховання завжди були актуальними у вітчизняній педагогічній науці. Вагомий внесок в обґрунтування актуальних проблем громадянського виховання молоді та формування у молодих людей національної свідомості, плекання психолого-педагогічних та народознавчих основ у її виховання здійснюють науково-теоретичні і практичні дослідження відомих українських педагогів – С. Русової, Г. Ващенко, В. Андрущенко, Р. Арцишевського, М. Боришевського, М. Задерихіної, І. Зязюна, П. Ігнатенка, О. Киричука, Н. Косаревої, В. Кременя, Л. Крицької, Т. Ладиченко, В. Оржеховської, В. Поплужного, А. Сиротенка, О. Сухомлинської, Г. Філіпчука, К. Чорної та багатьох інших².

У цілому світі громадянська освіта молодого покоління є предметом інтересу державних структур, громадських діячів і організацій національного та міжнародного масштабу, фахівців у галузі освіти. CIVED (міжнародна програма досліджень в області громадянської освіти) із 1971 р. проводила свої дослідження в ділянці громадянської освіти в більш ніж двадцяти країнах світу. У 1970-х рр. громадянська освіта в Європі передбачала насамперед громадянське знання, визнання демократичних цінностей, підтримку національних урядів та місцевих органів влади. Варто додати, що з кінця ХХ – початку ХХІ ст. метою громадянської освіти був розвиток цивільних компетенцій. Критерії, запропоновані CIVED для оцінювання цивільних компетенцій, включають: знання і вміння, основні поняття, відносини, політичну активність та громадську активність³.

До слова, сталого визначення поняття «громадянська компетентність» не існує. Кожен педагог трактує це поняття по-своєму. Наприклад, відома українська педагогиня-науковиця Олена Пометун під громадянською компетентністю, як ключовою, розуміє здатність та спроможність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадські права й обов'язки для розвитку демократичного суспільства⁴.

Згідно з Концепцією громадянської освіти в школах України (розробленою групою українських педагогів у рамках проекту «Освіта для демократії в Україні», 2001) її складниками є:

- ✓ громадянські знання, на основі яких формується уявлення про форми і способи функціонування особистості в політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі демократичної держави;
- ✓ громадянські вміння та досвід участі в соціально-політичному житті суспільства і практичного застосування знань;

¹ Громадянин – Держава – Громадянське виховання. Антологія / упор. М. А. Рогозін, О. В. Сухомлинська. Донецьк, 2001. С. 213.

² Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів / укладач Н. Степанова. Черкаси : Вид-во Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської ОР, 2014. С. 4.

³ Там само. С. 5.

⁴ Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. Вісник програм шкільних обмінів. 2005. № 23. С. 18.

✓ громадянські чесноти – норми, установки, цінності та якості, притаманні громадянинові демократичного суспільства⁵.

Нормативною базою громадянської освіти в Україні, сформованою упродовж останніх років, є певна сукупність правових актів різної юридичної сили, що врегульовують суспільні відносини в галузі освіти. Серед них: Закони України «Про Освіту» (1991 р.) і «Про загальну середню освіту» (1999 р.), Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) (2001 р.), Національна доктрина розвитку освіти (2002 р.), які містять загальні положення щодо ролі освіти у вихованні громадянина, окреслюють засади і принципи освіти, які безпосередньо відповідають завданням розвитку демократичної громадянськості молодого покоління. Аналіз документів, що складають правову основу сучасної освітньої політики в Україні, свідчить, що основи сучасного розуміння громадянської освіти закладалися на початку 1990-х рр., у контексті визначення демократичних принципів і засад освіти й виховання особистості в умовах національної державності України⁶.

На нашу думку, в основу формування громадянської компетентності школяра повинно бути закладене патріотичне виховання. Вчитель мусить привити учневі любов до Батьківщини, сформувані розуміння відповідальності за майбутнє українського суспільства. Проте є низка чинників, які унеможливають формування громадянської компетентності учня повною мірою. Ці чинники включають в себе такі пункти:

- сприймання учнем історії як неважливого, другорядного предмета;
- фокусування батьками уваги дитини на точних науках;
- брак педагогічного досвіду вчителя, його безвідповідальне ставлення до своїх професійних обов'язків, фокусування уваги педагога виключно на теоретичній складовій історії.

Проте більшість проблем формування громадянської компетентності школяра можна вирішити. Для цього на уроці історії вчитель має послуговуватися низкою принципів та засобів формування громадянської компетентності. Принципами формування громадянської компетентності є послідовність, системність, ефективність, а засобами відповідно є історичні постаті, історичні події та історичні явища. Проте серед трьох вищезазначених засобів формування громадянської компетентності головним слугує вивчення історичних осіб. Найпоширенішим методом вивчення історичної особистості є історичний портрет – його біографія.

Назагал побудова портрета історичного діяча має містити в собі низку складників:

- звертаючись до методів генеалогії, встановити походження історичної особи, час та місце її народження, релігійну належність, родину в середовищі якої виховувалася особа, сімейне становище, спадкові чинники у формуванні особистості, роль традицій, ментальності;
- пізнання історичної особистості, спрямоване на виявлення рівня освіти, вибору професії, професійного зростання, визначення ступеня соціальної та політичної активності особистості;
- важливим у дослідженні є встановлення соціального оточення особистості, визначення взаємовідносин історичної постаті з колегами та друзями;
- одним із ключових у дослідженні є виявлення основних етапів особистого життя, його впливів на професійну діяльність історичної особи, психологічний тип особистості, її темперамент і світогляд;

⁵ Громадянська освіта: теорія і методика навчання. Київ : Вид-во Етна-1, 2008. С. 10.

⁶ Там само. С. 11.

- зовнішній вигляд особистості: манери, жести, звички, рівень фізичного та психічного здоров'я⁷.

На наш погляд, громадянська компетентність школярів має будуватися на таких принципах:

- формування в дітей поваги та любові до рідної мови, літератури;
- виховання в дітей поваги до національної культури, ціннісного ставлення до неї, прагнення її збагачувати;
- прищеплювання поваги до традицій, зокрема родинних;
- навчання ціннісного ставлення до свободи та національних символів;
- формувати почуття відповідальності за свій рідний край та майбутнє своєї держави в цілому;
- прививати дітям здатність протиставляти правду брехні;
- розвивати в дитини усвідомлення того, що громадяни різних держав повинні мирно співіснувати між собою;
- закласти основи ціннісного ставлення до миру;
- прищеплювати навички громадянської компетентності у дітей за допомогою певного еталона⁸.

Отже, формування громадянської компетентності учнів – це складний і копіткий процес, але його цілком можливо і – головне – потрібно реалізувати. Для цього слід належно використовувати наявні засоби, дотримуватися ключових принципів та законодавчої бази формування громадянської компетентності.

The article outlines the legislative framework for the formation of civic competence, considers the current problems of the formation of civic consciousness among schoolchildren and ways to solve them. The article also briefly highlights the historiography of the problem.

Key words: *civic competence, civic education, patriotic upbringing.*

⁷ Макогончук Н. В., Голярдик Н. А., Гевко О. В. Методичні підходи до побудови портрету історичної особистості та їх використання в дидактиці історії // Інноваційна педагогіка. Науковий журнал. 2022. Т. 2. Вип. 51. С. 33.

⁸ Ковач М. Формування громадянської і соціальної компетентностей засобом вивчення життя і діяльності Августина Волошина. Дипломна робота за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти. На правах рукопису. Івано-Франківськ, 2023. С. 40.

ХРОНІКА

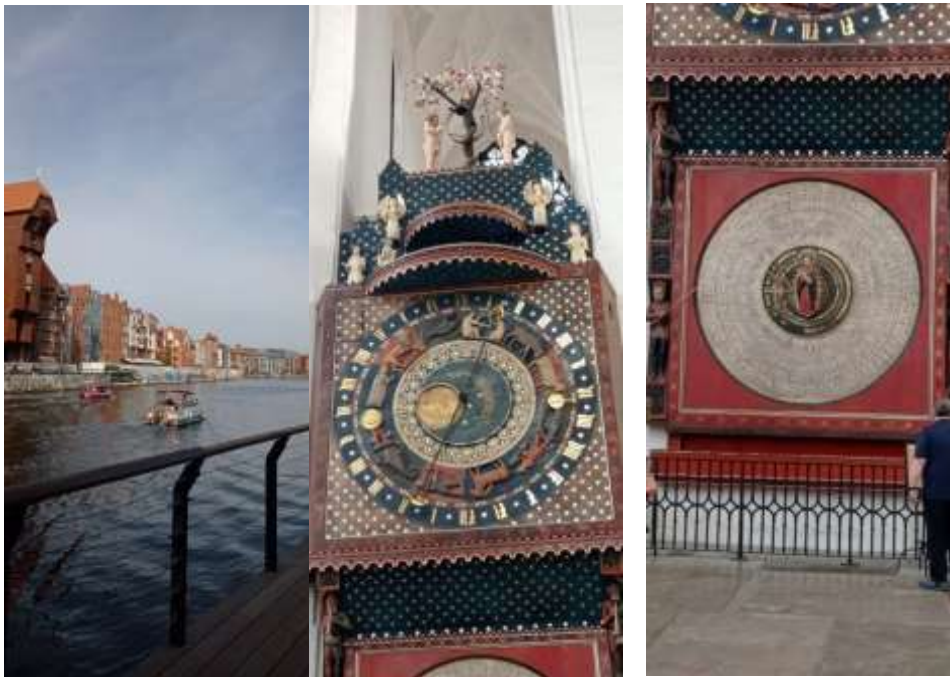
Оксана Воловодюк (Івано-Франківськ, Україна)

ERASMUS+ У ГІДАНСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (27.09.2023 – 09.02.2024)

Студентка IV курсу освітньої програми «Історія та археологія» факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна) взяла участь у академічній мобільності ERASMUS+ на базі Гданського університету під час осінньо-зимового семестру 2023/2024 н. р.

Перше, з чим довелося мати справу, – це комунікація з боку Гданського університету. Еразмус офіс та викладачі зазвичай відповідали на всі електронні листи дуже оперативно, ставилися з розумінням до різних питань та надавали достатньо розгорнуті пояснення і поради. Головною проблемою на організаційному етапі підготовки до мобільності було складання Договору про навчання («*Learning agreement*»), оскільки потрібно було приблизно уявляти, які предмети в Гданському університеті можуть бути еквівалентними до тих, які слід було проходити в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника. Однак із приїздом виявилось, що договір все одно доведеться змінювати у зв'язку з одночасним проведенням занять з кількох предметів. Це створювало певні труднощі, однак сама ідея повної свободи вибору предметів є однозначно хорошою.

Після приїзду для студентів Еразмусу була запланована програма адаптаційного тижня із вечірками та екскурсіями. Загалом такі заходи були однозначно позитивними, зважаючи на потребу адаптуватися на новому місці. Під час цих екскурсій вдалося оглянути історичний центр Гданська, відвідати Мальборкський замок та Музей Другої світової війни.

Астрономічний годинник у базиліці Внебовзяття Пресвятої Діви Марії та річка Мотлава в Головному місті

Мальборкський замок

Одночасно з подіями, влаштованими Еразмус офісом, місцева студентська організація ESN також організувала події на кшталт вечірок та поїздок. Для мене кількість вечірок, які вони пропонували студентам, була надмірною. Однак мені справді сподобалася влаштована цією організацією поїздка в Торунь наприкінці жовтня.

Пам'ятник Копернику в центрі Торуня

Гданський університет забезпечив усіх студентів програми ERASMUS+ місцями в гуртожитку, які зустріли нас у дуже хорошому стані, кімнати приємні та затишні. Однак саме тут виникли проблеми з комунікацією: адміністрація гуртожитку взагалі не відповідала на жодні електронні листи, через що доводилося з'ясувати питання щодо заселення через Еразмус офіс. Та навіть за посередництва останнього не завжди вдавалося вирішити проблему зі зміною кімнати.

Стосовно навчального процесу, для остаточного формування розкладу знадобилося кілька тижнів (великою мірою це було спричинено потребою не допустити накладок у своєму графіку). Викладання велося англійською мовою, хоча була можливість обрати предмети, які викладалися польською, а також окремо курси польської. Активна участь у заняттях і щоденне використання англійської мали дуже значний вплив на мовні навички. Саме це дозволило довести володіння англійської до рівня C1 (за результатами *Duolingo English Test*). Викладачі виявляли своє розуміння до ще не надто високого рівня володіння розмовною і академічною англійською студентами-іноземцями. Загалом їхнє ставлення до таких студентів було достатньо лояльним, хоч зазвичай були встановлені досить чіткі критерії оцінювання і відповідні вимоги. Гданський університет має дуже сильний американістичний осередок і за обраною спеціальністю велика кількість курсів стосувалася саме історії США. Для мене це стало гарною можливістю вийти зі своєї академічної зони комфорту і дізнатися про настільки відмінну від Європи країну. Значним досягнення вважаю також достатньо близьку співпрацю з однією з викладачок, яка погодилася написати рекомендаційного листа для зголошення на магістерську програму.

Як найцікавіший досвід можна навести приклади діалогу з польськими викладачами про проблемні питання історії польсько-українських стосунків.

Щоправда, варто відзначити той факт, що у зв'язку з малою кількістю предметів, які можливо було перезарахувати, академічний тиск був чималим. У таких умовах вдосконалення навичок таймменджементу стало необхідністю для

«виживання». Разом із таймменджментом перебування в іншому, тим більше закордонному, академічному середовищі стимулює напрацювання цілого ряду навичок. Здебільшого йдеться про комунікацію, де важливим є навіть банальне надсилання електронних листів. Однак за таких умов значно зростає ризик вигорання, особливо зважаючи на те, що одразу після завершення цієї мобільності в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника починався новий семестр...

Що ж до комунікації з іншими студентами, Еразмус вважається тією програмою, яка дозволяє завести багато нових друзів.

Підбиваючи підсумки, можна сказати, що досвід цієї академічної мобільності став чимось абсолютно новим і захопливим, у першу чергу – можливістю випробувати власні академічні і соціальні здібності, значно їх підвищити. Іншим студентам однозначно варто порадишити спробувати взяти участь у подібній мобільності за умови, якщо вони готові вчитися адаптуватися до нового середовища, опанувати нові навички та викладатися на повну.

Єлизавета Павленко (Люблін, Польща)

МІЖНАРОДНА ЛІТНЯ ШКОЛА «ЛАТВІЯ НА ПЕРЕХРЕСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КУЛЬТУР: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ» (27 ЧЕРВНЯ – 5 ЛИПНЯ 2024 р.)

Упродовж 27 червня – 5 липня 2024 р. на базі Латвійського університету в Ризі і Лієпайського університету відбулася Міжнародна літня школа «*Латвія на перехресті європейських культур: історія та сучасність*». Організатором заходу виступило також Державне агентство розвитку освіти.

Представники з різних країн світу, зокрема України, Латвії, Литви, Польщі, Китаю, Фінляндії, Узбекистану, мали змогу взяти участь у лекціях і практичних заняттях, присвячених культурній та історичній спадщині цієї балтійської країни. Значна увага була приділена історико-культурним процесам в Європі та Україні, а також їхньому впливу на події в Латвії. Програма літньої школи охопила три міста: Ригу, Лієпаю та Кулдїгу.

27 червня всі учасники прибули до латвійської столиці. Наступного дня, 28 червня, у Латвійському університеті відбулася церемонія відкриття літньої школи. Під час урочистостей директор Інституту історії Латвії, професор Гвідо Страубе, виголосив інавгураційну промову.

Після офіційного початку школи, докторка Альона Любая прочитала лекцію «*Документальна спадщина родини Пляттерів у контексті європейської історії XVI–XIX ст.*». Також науковиця Гінта Ієва Бікше виголосила реферат «*Латиші в Іспанській громадянській війні (1936–1939 рр.)*». Після доповідей учасники мали можливість долучитися до дискусії та взяти участь у обговоренні виступів. У наступній частині програми першого дня учасники відвідали Державний історичний архів Латвії, де було проведено семінар, на якому представили оригінали історичних джерел. На завершення дня відбулася урочиста вечерея.

29 червня розпочався другий день літньої школи. Доктор Андрій Любий поділився результатами власних досліджень на тему «*In nostra Livonia: погляд дослідників Великого князівства Литовського на історію Лівонії*». Цього дня також виступили латвійський професор Андріс Леванс («*Que vidimus oculis nostris: нарративна традиція латино-європейської традиції в середньовічній Лівонії*»), професор з Івано-Франківська Мирослав Волощук з доповіддю «*Середньовічна Лівонія в українському історіографічному дискурсі XIX – першої чверті XXI ст.*» та

польський професор Богуслав Дибашь (*«Образ колишньої Лівонії (нинішньої Латвії) у польській колективній пам'яті»*). Другий день літньої школи завершився екскурсією старим містом Риги.

Наступний день розпочався з поїздки до нового місця призначення – Лієпаї, на узбережжі Балтійського моря. П'ятого дня літньої школи, який проходив у стінах місцевого університету, науковців привітала професорка Даце Медне, директорка Лієпайської академії. Після привітання розпочалися лекції. Головною темою обговорення була роль людини в переломні моменти історії Латвії та Європи. Докторка Юлія Грищенко з Києва виступила з лекцією на тему *«Доля латишів під час "Великого терору" в УРСР»*. Наступну лекцію *«Діаспори в Європі та світі: можливості та проблеми налагодження діалогу»* прочитала докторка Маріка Селга. Після виступів Ілзе Гроспіна та Артурс Медвецкіс провели екскурсію історичними місцями Лієпаї. Також відбулася етнографічна вистава про курземську культуру та особливості кулінарного фольклору під назвою *«Atštaukas»*. Цікавий виступ та смачна їжа наповнили енергією всіх учасників для подальшого відвідування Музею інтер'єру.

Шостий день започаткували лекції доктора Олексія Шаланди (*«Герби латиських земель на європейських картах XVII–XVIII століть»*) та доктора Олександра Маєвського (*«Кроскультуралізм візуального мистецтва в Україні та Латвії під час Другої світової війни»*). Після виступів відбулося відкриття виставки на тему *«Абстрактне і конкретне в композиції візуального мистецтва»*, присвяченої міжнародному симпозіуму візуальних мистецтв, яку представила кураторка Сольвіта Спірге-Сене. День продовжився лекціями професора Вакаріса Бернотаса, який виступив з темою *«Європейський вимір литовських культурно-історичних об'єктів: реконструкція та сучасний дизайн»*, докторки Інті Класоне з темою *«Художня освіта в Лієпаї: історія та сучасність»*, а також завідувача кафедри суспільних наук Артурса Медвецкіса, який розповів про *«Унікальність дерев'яної архітектури та інтер'єрного живопису Лієпаї в Європі як культурну антропологію та освітній ресурс»*.

Сьомого дня лекції провели професор Гвідо Страубе (*«Діяльність Лієпайської торгової контори "Vite&Hiks" у XVIII ст.»*) і координаторка зовнішніх зв'язків музею міста Лієпаї Лінда Розентале-Розе (*«Культурно-історична спадщина Південної Курляндії (Діденвідкурземе) в контексті європейської культурної спадщини»*). Завідувач кафедри суспільних наук Артурс Медвецкіс поєднав лекцію з практичним заняттям, розповівши про *«Реставраційну майстерню архітектурних об'єктів та предметів інтер'єру»*. На завершення дня учасники поділилися на чотири групи і відвідали майстер-класи Міжнародного мистецького симпозіуму, що проходили в стінах Лієпайського університету. Темі майстер-класів включали створення фактурних живописних форм, роботу з художнім склом, графіку в техніці трафаретного друку, а також композицію і техніку колажу. Такою неймовірно творчою ноткою закінчився останній день перебування в місті Лієпая.

Восьмий день було присвячено поїздки до старовинного міста Кулдīga, центральна частина якого занесена до всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Це невелике містечко вразило цікавими історичними пам'ятками та унікальною архітектурою. В ньому збереглися неповторні приклади архітектури XVIII ст. Місцеві жителі дбають про архітектурні пам'ятки і зберігають їх у максимально первісному вигляді.

Останнього дня літньої школи учасники повернулись до Риги. Після короткого перебування в столиці було відвідано курортне містечко Юрмала. Саме там відбулося підведення підсумків та урочисте закриття літньої школи. Участь у ній стала дуже корисною для всіх учасників. Інтенсивна програма, яка включала як теоре-

тичні, так і практичні заняття, дозволила за короткий термін глибоко ознайомитися з історією та культурою Латвії. Захід укотре підтвердив важливість подальшої українсько-латвійської співпраці в галузі гуманітарних наук.

Маргарита Кас'яненко (Варшава, Польща)

ЗВІТ ЗІ XXXIV-ї СХІДНОЇ ЛІТНЬОЇ ШКОЛИ СТУДІЙ СХІДНОЇ ЄВРОПИ ВАРШАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (ПОЛЬЩА)

Упродовж 1–15 липня 2024 р. на базі Варшавського університету (Польща) відбулася XXXIV-та Східна Літня Школа (*Wschodnia Szkoła Letnia*). Це можливість унікального двотижневого стажування на базі одного з провідних європейських університетів. Починаючи від 1992 р., за рік після заснування директором Студій Східної Європи (*Studium Europy Wschodniej*) Яном Маліцьким (1991 р.), дослідники і дослідниці з різних частин світу мають нагоду взяти участь у безумовно насиченій та корисній для наукового майбутнього Школі.

Цього року участь у Школі взяли 18 осіб з України, Грузії, Вірменії, Азербайджану, Молдови і Румунії. Початок поклала 20-та Варшавська східноєвропейська конференція на більш ніж актуальну тему «*Як стримати Росію: стійкість України та західної спільноти*» («*How to Deter Russia: Resilience of Ukraine and the Western Community*»).

Конференція мала очевидно надважливе значення, адже дала нагоду висвітлити й обговорити найгостріші виклики та можливості, що стоять перед Україною і ширшою західною спільнотою в контексті актуальної російсько-української війни. Зважаючи на російську агресію в Україні, загрози стабільності Східної Європи, обговорення і розробка стратегій для підвищення стійкості нашої держави, зміцнення солідарності західного світу є надзвичайно важливими. Цей діалог має вирішальне значення для підтримання міжнародного порядку та забезпечення безпеки регіону.

Висвітлювалися питання внутрішньої динаміки розвитку росії, ролі НАТО, стратегічних викликів, а також різноманітні геополітичні, культурні, економічні аспекти відбудови України, впливу на її суспільство пропаганди і дезінформації. Останнє було особливо гостро дискутованим. На жаль, наочним підтвердженням цього стала участь одного із запрошених депутатів Верховної Ради України із фракції «*Слуга народу*» Олега Дунди, котрий, як виявилось, не знав ні англійської, ні польської мови (хоч, скорше за все, перебував у Варшаві коштом Польщі), а послуговувався російською, артикулювавши недооцінення західною спільнотою могутності держави-агресорки. Ця ситуація породила чимало дискусій та обурення присутніх. Конференція у цілому дала можливість присутнім отримати чимало матеріалу до обдумування та роблення висновків, котрі стануть у пригоді при побудові майбутнього та якомога справедливішого завершення війни.

Після конференції 4 липня почалася програма безпосередньо Літньої школи під керівництвом професорки Гелени Красовської. Перша лекція від проф. Магдалени Дембінської з університету Монтреале мала надзвичайно актуальний характер: «*Що це за явище? Пара-держави Євразії, їхні перетворення, буття... і небуття*» («*Cóż to za twór? Para-państwa Eurazji, ich przeobrażenia, byt... i niebyt*»). Окремо були обговорені питання окупованих українських територій, на котрих, власне, утворено дві псевдореспубліки. Після лекції учасники Школи мали можливість відвідати музей Варшавського університету, а також Королівський замок на Замковій площі столиці Польщі.

У наступні дні присутні могли взяти участь у лекціях таких науковців та науковиць, як: проф. Шарунас Лієкіс з Університету Вітовта Великого у Вільнюсі, проф. Пьотр Голдин з Каліського університету, проф. Мирослав Шумило з університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні, проф. Юзеф Врубель з Ягеллонського університету, Єжи Мацьков з Регенсбурзького університету, проф. Костянтин Геамбац з Бухареста.

Також на другий тиждень Літньої Школи учасники представили власні результати різноманітних досліджень у вигляді тридцятихвилинного виступу. Власне, ми підготували тему «Польські дослідження ролі жінок у XVI–XVII століттях в сучасній історіографії» («Polskie badania nad rolą kobiet w XVI–XVII wieku we współczesnej historiografii»), над якою працюємо вже який рік поспіль.

Не можна не згадати, що, окрім чудових екскурсій до музеїв і палаців, зокрема одного з найважливіших – Палацу короля Яна III у Вілянові, 12 липня Літня Школа повним складом відправилася в мандрівку до чарівного міста Сандомира, де колись творив і писав історію славнозвісний Ян Длугош. Там усі змогли побачити Опатовську браму, центральну площу, катедральну базиліку, костьол Св. Якуба, побути на виставі час в Академії Зілля Марціна з Ужендова (*Akademia Ziółowa Marcina z Urzędowa*). Мали нагоду дізнатися про легенди міста під час прогулянки на човні та побувати в музеї рицарства, приміряти на себе обладунки, аби остаточно відчуті історичну атмосферу. А на закінчення подорожі скуштували чудове вино з однієї з найбільших сандомирських виноробень – *Winnicy Nad Jarem*.

На завершенні Школи свої промови висловили проф. Роман Чмелик зі Львівського історичного музею, посол Чехії Бржетіслав Данчак (котрий свого часу також став випускником Східної Літньої Школи), директор Східних Студій Ян Маліцький, також вельмишановні працівниці секретаріату Діана Брутян і Ганна Тимець, яким слід завдячувати в бездоганній організації заходу.

Загалом XXXIV Східна Літня Школа залишила чималий відбиток у пам'яті, завдяки позитивним спогадам. І безумовно допомогла здобути безцінний науковий досвід та знайомства із цвітом європейської науки.

Яна Шелест (Івано-Франківськ, Україна)

ДОСВІД НАВЧАННЯ ЗА СТУДЕНТСЬКИМ ОБМІНОМ У ЛОДЗЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (2023–2024 н. р.)

Протягом осінньо-зимового семестру 2023/2024 н. р. студентка другого курсу освітньої програми «Середня освіта (польська мова та література)» Факультету філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Яна Шелест одночасно навчалася за студентським обміном у Лодзькому університеті (*Uniwersytet Łódzki*).

Навчання. Якісне, змістовне, комфортне. Залишало чимало часу й сил на себе. Дозволено на кожен предмет по два пропуски без пояснення причини – ніхто навіть не запитає, чого тебе не було на заняттях. Проте більше двох пропусків – пояснення, відробки. Кожна дисципліна була орієнтована на моментальну практику – лекції як такі в нас були тільки з літератури. Теорії приділялося 5–10 хвилин, після цього одразу практика: ми вчилися робити власні вправи (адже ми – вчительська спеціальність), застосовувати різні ресурси для цього; використовували багато різних підходів – від слухання пісень до написання щоденників і навіть погроз, які, до речі, класифікувалися як рівень C1.

Викладацький склад. НЕ-ЙМО-ВІР-НІ. Пані Пауліна Казмирчак, яка не тільки викладала нам аж три дисципліни й допомогла залагодити чимало організаційних питань, за що їй особливо вдячна. Пані Івона Дембовська-Восік – декан факультету польської філології Лодзького університету, а також викладачка дисципліни «*Методика навчання польської мови, як іноземної*»; неймовірно жвава і життєрадісна людина, любить свою роботу і людей, яких навчає. Пан Матеуш Газе – розказував нам про фонетику і те, як потішно її вивчають студенти з різних країн світу («Kuchenka na gaz» чи «Kochanka na gaz»? Нюанси вимови мають значення). Не згадаю ні секунди теорії від цього пана – тільки практика, практика і ще раз практика. Багато чого навчив і допоміг скоригувати окремі проблеми у вимові польських слів. Пані Малгожата Кужеямська-Копанія з навчальною дисципліною *Practical English* (пекельна англійська з рівнем С1, до якого мені ще таки трішки треба попрацювати). Насправді, все було добре, окрім традиційних для мене окремих проблем із граматикую. Попри це вдалося підтягнути найважливіші, на мою думку, аспекти англійської мови – говоріння і слухання. Викладачка давала різні вправи кожному студенту залежно від того, чого їм не вистачало. Індивідуальний підхід попри немалу кількість студентів – це те, що мені особливо сподобалось. Пан Єжи Вишневський викладав дисципліну «*Література та її контексти*», інакше кажучи – історія польської літератури. Добрий і спокійний, створював дуже комфортну атмосферу на заняттях. На лекціях розглядали основні моменти життя і праці поетів, на практичних заняттях читали. Багато цікавого читали і багато цікавого обговорювали: від теорій до символізму і власних інтерпретацій. Як виявилось, батьки п. Вишневського родом з Волині. Пані Гражина Зажицька – найстарша серед викладачів, які в нас були. Попри строгість і вимогливість, завжди гідно і чесно оцінювала старання і докладені зусилля, давала багато цікавих статей для прочитання на заняття. Часто питала про наші справи і завжди нахвалювала за кожне досягнення.

«Студентське життя», або гуртожиток. Нашу «вісьмірку» (восьмий гуртожиток) чогось усі називали найгіршим гуртожитком. Щаслива кімната 111. Прикольні жителі з різних країн світу: Польща, Україна, Казахстан, Афганістан, Японія, Китай, Індонезія, Індія, Білорусь, ОАЕ і не тільки. Чудова база для етнографічних студій. Цікаві заходи, організовані Радою мешканців – «фляки», вечори фільмів, вечори Монополії (де кожен хоч раз продавав свою гордість і найкращих друзів), вечори Уно, чемпіонати з різних видів спорту і моє улюблене – вечірка в честь Геллоуїну. Черги біля рецепції за список вільних днів і годин на прання. Ніяковість коли хтось незнайомий бачив когось незнайомого на кухні... Гуртожитське містечко, до речі, за п'ять хвилин ходьби від університету.

І найцікавіше. Мрія кожного туриста, а надто якщо до душі можливість очима «доторкнутися» до історії – давньої і не дуже. Інакшої, ніж звично на рідних теренах. Тому цікавої і пізнавальної. Отож: **Позанавчальні активності.** Ми, звісно, не «еразмуси», але нас до них закидали, так що і нам перепадали організовані на вихідних різні заходи для всіх студентів за обміном. Організатор і провідник пан Єжи – дуже хороша, начитана і комфортна людина. З його допомогою ми змогли відвіти оперний театр, благодійний концерт живого оркестру в костелі Святого Матеуша, Лодзький зоопарк і океанаріум (моє улюблене), пальмарню (оранжерея ботанічного саду з пальмами й іншими тропічними рослинами), барбекю на свіжому повітрі та багато іншого.

Лодзь, третє за величиною місто Польщі, має багате історичне минуле, представлене численними пам'ятками. Ось деякі з найвідоміших, які нам пощастило відвідати:

Вулиця Пьотрковська – одна з найдовших торгових вулиць у Європі – понад 4 км. Тут збереглися старовинні будівлі, що представляють архітектурні стилі від еkleктики до модерну. Вулиця є центром міського життя та головною туристичною артерією міста.

Мануфактура – колишня текстильна фабрика, перетворена на великий торгово-розважальний центр. Це яскравий приклад промислової архітектури Лодзі XIX століття. Крім магазинів і ресторанів, тут розташовані музеї та культурні простори.

Пальмарня в Лодзі (*Palmiarnia Ogrodu Botanicznego*) – один з найцікавіших ботанічних об'єктів міста, який має цікаву історію. Вона була створена на основі колекцій рослин, зібраних у приватних теплицях промисловців Лодзі на початку XX ст. Багато заможних власників текстильних фабрик мали власні оранжереї, де вирощували екзотичні рослини, привезені з різних куточків світу. Тож було прийнято рішення створити громадську пальмарню. Спочатку вона була заснована в невеликій теплиці в Парку Юзефа Пілсудського – одному з найбільших парків міста.

У 1990-х рр. було збудовано нову сучасну будівлю для пальмарні, яка відповідає всім вимогам для утримання тропічних рослин. Відкриття нової пальмарні відбулося 2003 р. Це сучасна споруда з кількома павільйонами, де представлені різноманітні кліматичні зони, зокрема тропіки, субтропіки та пустельні регіони. Пальмарня має велику колекцію пальм, кактусів та інших екзотичних рослин. Тут також можна побачити різні види орхідей, фікусів, бамбуків, папоротей та інших рідкісних видів флори. Деякі з рослин у пальмарні мають понад 100 років.

Сьогодні пальмарня є не лише популярною туристичною атракцією, але й виконує важливу освітню функцію. Вона організовує екскурсії, освітні програми для школярів і студентів, присвячені екології, ботаніці та збереженню природи. Пальмарня Лодзі – унікальне місце, де можна побачити рослини з різних куточків світу та дізнатися більше про ботаніку та історію садово-паркового мистецтва міста.

Костел Св. Матеуша (*Kościół Św. Mateusza*) в Лодзі має багату історію. Його будівництво ініціювали німецькі лютерани, які на той час становили значну частину населення міста. Сам костел служив релігійним і культурним центром німецької громади Лодзі. Він був урочисто відкритий 1 листопада 1928 р. Розташований на вулиці Пьотрковській і є однією з найвідоміших архітектурних пам'яток Лодзі.

Щодо благодійних концертів, вони стали важливою частиною діяльності костелу Св. Матеуша вже в другій половині XX ст. – після того, як у післявоєнний період чисельність німецької громади зменшилася, а сам костел почав відігравати більш світську роль у культурному житті міста. На зламі XX–XXI ст. костел став місцем для численних музичних заходів, серед них благодійних концертів класичної та органної музики. Ці заходи організуються як для підтримки самого костелу, так і для збору коштів на різні гуманітарні ініціативи. Такі концерти стали особливо популярними через акустику храму та його культурно-історичне значення для міста.

Загальні враження і чи варто їхати? Навчання – легке і змістовне. Час на себе – є. Викладачі – кваліфіковані, добрі. Житло – є, комфортне і близько до університету, магазинів, трамвайних зупинок. Вартує їхати? Однозначно так – досвід навчання та самостійного життя за кордоном безцінний.

От тільки... Дві сесії. На той момент таки дві. Звучить прикро, але з мого досвіду – сесія у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника в рази 3–4 складніша, аніж сесія у Лодзі. Запорука успіху – вчасно оформити індивідуальний графік і ретельно узгодити все з КОЖНИМ викладачем

своєї альма-матер. Бонус – успішно здані дисципліни в Лодзі є можливість перезарахувати в наступних семестрах у рідному університеті.

Бажаю всім успіхів у житті і навчанні, а також миру. Слава Збройним силам України! Дякую кожному Захиснику і Захисниці за можливість жити, навчатися, пізнавати світ і світові відкривати свою Україну.

Фотонариси з академічної мобільності

АВТОРИ

Андрійв Владислав – магістрант I курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових зацікавлень – історія Руси та Руського королівства, середньовічна генеалогія князівських (королівських) родин «Молодшої Європи», королівства та інститут регентства у середньовічній Європі.

Андріяшко Христина – студентка III курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових зацікавлень – Покуття, весільні традиції, етнографія.

Бліхарський Антоній (Павло), брат ЧСВВ – студент V курсу Василянського інституту філософсько-богословських студій імені Йосифа Велямина Рутського (Львів – Брюховичі, Україна). Сфера наукових зацікавлень – догматичне богослов'я, історія Церкви.

Букатчук Павло – студент IV курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Вивчає політологію, історію, міжнародні відносини та національну безпеку України. Поглиблено цікавиться політично-військовою ситуацією в Україні та російсько-українською війною.

Воловодюк Оксана – студентка I курсу магістерської програми «*Historical Studies*» Центральноєвропейського університету (Відень, Австрія). Сфера наукових інтересів – епоха наполеонівських війн, історія Польщі та простору колишньої Речі Посполитої XVIII–XIX ст. з акцентом на наполеонівській добі, історія ідей та ідеологій, соціокультурна історія, інтелектуальна історія, гендерні студії.

Волощук Максим – студент IV курсу Факультету математики та інформатики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових зацікавлень – штучний інтелект, машинне навчання, наука про дані.

Глушкевич Діана – магістрантка I курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Вивчає жіночі чернечі згромадження Української греко-католицької церкви.

Гриняк Вікторія – студентка IV курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Наукові інтереси – українська етнографія та її відомі постаті, проблеми мемуаристики.

Зарембовська Богдана – студентка IV курсу Факультету математики та інформатики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових зацікавлень – штучний інтелект, машинне навчання, наука про дані.

Івасюта Юлія – студентка IV курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Наукові інтереси – деколонізаційні та деколонізаційні процеси в Україні.

Кас'яненко Маргарита – студентка Студій Східної Європи Варшавського університету (Польща). Вивчає українсько-польські відносини першої третини XX ст., роль жіноцтва у Речі Посполитій XVI–XVIII ст., ідею «сарматизму».

Ковач Марія – магістрантка II курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Наукові інтереси – історична біографістика, історичне краєзнавство.

Матковська Ольга – студентка II курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Вивчає Магдебурзьке право в українських землях XIV–XVIII ст.

Остащук Роман – магістрант I курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових зацікавлень – історія Галичини в XIX–XX ст., історія держав Центрально-Східної Європи у міжвоєнний період, історія релігії і Церкви.

Павленко Єлизавета – студентка I курсу магістратури Факультету політології університету Марії Кюрі-Склодовської (Люблін, Польща). Сфера наукових зацікавлень – стратегічна комунікація України.

Родим'юк Петро – випускник магістратури Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових зацікавлень – біографії українських кінорежисерів, визначних постатей в історії XIX–XXI ст.

Середюк Аліна – студентка III курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових інтересів – Русь та країни «Молодшої Європи» в системі міжнародної політики Папської курії X–XIII ст.

Федоровська Катерина – студентка I курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Вивчає історію кодифікації норм ромейського права в часи імператора Юстиніана I.

Шелест Яна – студентка III курсу Факультету філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Досліджує історію туризму літописного Галича і Галицької землі, сучасний туристичний потенціал регіону через призму історико-культурних пам'яток.

Шенітак Наталія – студентка IV курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Вивчає історію рідного краю, досліджує соціально-економічний розвиток м. Калущ у XX – першій чверті XXI ст. та події Української національної революції 1917–1923 рр.

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	3
STUDIA BYZANTINO-MEDIAEVALIA	
<i>Федоровська Катерина (Івано-Франківськ, Україна). Corpus iuris civilis імператора Юстиніана як головне зведення ромейського права VI ст.: вибрані аспекти</i>	4
<i>Середюк Аліна (Івано-Франківськ, Україна). Східна політика Святого престолу: від Адальберта Трірського (968–981) до Григорія IX (1227–1241)</i>	13
<i>Андрій Владислав (Івано-Франківськ, Україна). «Хотаща бо княжити сама»: регенство великої княгині Романової (1205–1219)</i>	21
HISTORIA NOVA	
<i>Матковська Ольга (Івано-Франківськ, Україна). Магдебурзьке право в містах Галичини XIV–XVII ст.</i>	30
<i>Бліхарський Антоній (Павло), брат ЧСВВ (Львів – Брюховичі, Україна). Становище Унійної церкви у XVIII ст. на прикладі Полоцької архієпархії</i>	35
<i>Воловодюк Оксана (Відень, Австрія). Лицарський етос та польська мілітарна культура в епоху Наполеонівських воєн</i>	44
СТОРІНКИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА ЕТНОГРАФІЇ XIX–XX СТОЛІТЬ	
<i>Остащук Роман (Івано-Франківськ, Україна). Перша «азбучна війна» в Галичині середини 1830-х рр.</i>	51
<i>Гриняк Вікторія (Івано-Франківськ, Україна). Володимир Гнатюк – зачинатель української етнографії</i>	58
<i>Шепітак Наталія (Івано-Франківськ, Україна). Хроніка українсько-кримськотатарських відносин у калейдоскопі подій революції 1917–1918 рр.</i>	63
<i>Родим'юк Петро (Івано-Франківськ, Україна). Деструктивний вплив радянського тоталітарного режиму на творчість Івана Миколайчука</i>	71
<i>Андріяшко Христина (Івано-Франківськ, Україна). Традиційне весілля на Покутті (на матеріалах польових досліджень села Рунгури Печеніжинської територіальної громади Івано-Франківської області)</i>	83

СКРИЖАЛІ ZEITGESCHICHTE

Глушкевич Діана (Івано-Франківськ, Україна). Духовна та соціальна місія жіночих монаших згромаджень Української греко-католицької церкви в сучасній Україні **94**

Івасюта Юлія (Івано-Франківськ, Україна). Декомунізаційні процеси в Україні (1989–2024) **100**

Букаччук Павло (Івано-Франківськ, Україна). Перспективи глобальної безпеки в діяльності країн G7 у фрагментованому світі **109**

МЕТОДИКА І МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРИЧНИХ СТУДІЙ ТА ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Волощук Максим, Зарембовська Богдана (Івано-Франківськ, Україна). Використання штучного інтелекту (машинного навчання) для розчитки середньовічних історичних документів **116**

Ковач Марія (Івано-Франківськ, Україна). Формування громадянської компетентності у школярів **125**

ХРОНІКА

Воловодюк Оксана (Івано-Франківськ, Україна). Erasmus+ у Гданському університеті (27.09.2023 – 09.02.2024) **129**

Павленко Єлизавета (Люблін, Польща). Міжнародна літня школа «Латвія на перехресті європейських культур: історія та сучасність» (27 червня – 5 липня 2024 р.) **133**

Кас'яненко Маргарита (Варшава, Польща). Звіт зі XXXIV-ї Східної Літньої школи Студій Східної Європи Варшавського університету (Польща) **135**

Шелест Яна (Івано-Франківськ, Україна). Досвід навчання за студентським обміном у Лодзькому університеті (2023–2024 н. р.) **136**

АВТОРИ **140**

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

Факультет історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (місто Івано-Франківськ) приймає статті до 17-го випуску наукового журналу «*Студентські історичні зошити*», проблематика якого охоплюватиме актуальні питання історії та етнології.

Наукові статті повинні мати такі необхідні елементи:

1. загальна постановка проблеми, її зв'язок з важливими науковими й практичними завданнями;
2. аналіз найновіших досліджень і публікацій, на які опирається автор;
3. формулювання мети статті (постановка завдань);
4. виокремлення найважливіших не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття;
5. виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
6. висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в окресленому напрямі.

Матеріали потрібно надіслати до **31 травня 2025 р.** за адресами: myrkomyrko79@gmail.com (головний редактор – професор, директор Центру медієвістичних студій **Мирослав Волощук**) та ostap.kardash@gmail.com (доктор філософії (PhD), провідний фахівець Центру медієвістичних студій, відповідальний секретар – **Остап Кардаш**) з одним видрукованим примірником статті (міжрядковий інтервал – 1,5; поля: ліве – 30 мм, верхнє, нижнє та праве – 20 мм, шрифт Times New Roman, кегль 12) обсягом 8–10 сторінок. Мова публікації – українська. Поклики слід здійснювати в автоматичному режимі за порядком їхньої появи, згідно з вимогами «*Студентських історичних зошитів*».

Статті для публікації потрібно подавати з анотаціями (по 5–7 речень кожна) та ключовими словами українською і англійською мовами. Також необхідно вказати УДК статті.

До матеріалів просимо додати авторську довідку (прізвище, ім'я, по батькові, місце та рік навчання, сфера наукових інтересів) та рекомендацію наукового керівника.

Матеріали публікації можна також надсилати **за адресою:**

*Центр медієвістичних студій
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57
м. Івано-Франківськ
Україна, 76025
Контактні телефони: +30506651069, +30981204650*

**З повагою
редакційна рада**

Наукове видання

**Студентські історичні зошити
2024. Вип. 16.**

Збірник студентських наукових праць

Літературне редагування
і верстка
Обкладинка

*М. М. Волощук, Г. Ю. Пославська
О. Н. Кардаш*